

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA FESÂD KAVRAMI

112993

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

**DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN**

**HAZIRLAYAN
Fatih BAYAR**

BURSA-2002

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim, indiği dönemden günümüze kadarki süreçte çeşitli biçimlerde yorumlanmış ve araştırmacılar tarafından bu alanda pek çok eserler meydana getirilmiştir. Bunlar daha çok Kur'ân'ı baştan sona tefsir etme ya da Kur'ân'ın bütünü tefsir etmekle birlikte fıkıh, kelam, sosyoloji, psikoloji vb. yönlerine ağırlık verme biçiminde gerçekleşmiştir. Ancak son zamanlarda bu tür çalışmalar yerine herhangi bir konu ya da kavram Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde incelenip araştırılmaktadır. Bizim bu çalışmamız da kavram çalışması olup bu türdendir.

Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada Kur'ân araştırmacısına yardımcı olabilecek çalışmalardan bir tanesi de kavram çalışmasıdır. Zira belli bir mekanda ve zamanda bir topluluğa gönderilen ilahi hitaptan ne kastedildiğini anlayabilmek için buna ihtiyaç vardır. Biz de bu çalışmamızda Fesâd kavramının Kur'ân'daki eş ve zıt anlamlarını da ele almak kaydıyla tahlilini yapmaya çalıştık. İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab* isimli eseri ile er-Râğıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân'ı* incelediğimiz kavramların semantik tahlillerini yaparken en çok faydalandığımız kaynaklar oldu.

Bu çalışmamda nasıl bir yöntem takip etmem gerektiğini bilgi ve tecrübeleriyle bana aktaran, değerli vaktinden bana da ayırıp yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN Bey'e sonsuz teşekkürlerimi sunmayı üzerime bir borç bilirim.

Fatih BAYAR

- ÖNSÖZ	I
- İÇİNDEKİLER	II
- KISALTMALAR	IX
- GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK FESÂD KAVRAMI

I- FESÂD KAVRAMININ TANIMI	3
A- FESÂD KAVRAMI	3
1- Lüğavi Tanım	3
2- İstilâhî Tanım	4
B- FESÂD KAVRAMININ KAVRAMSAL ALANI	4
1- Eşanlımlılar Alanı	4
a- Fitne	4
b- Bağy	5
c- Fısk	5
d- Zulüm	6
e- Tuğyan	6
2- Zıtanlımlılar Alanı	6
a- Salâh	7
b- Ta'at	7
c- İhsân	8
d- Hayr	8
e- Ma'ruf	9
II- DİNİ LİTERATÜRDE FESÂD KAVRAMI	9
A- DİN BİLİMLERİNDE	9
1- Din Felsefesi'nde Fesâd	9
a- Kötülük Kavramı	11
aa- Metafiziksel Kötülük	12
ab- Fiziksel Kötülük	13
ac- Ahlaksal Kötülük	13
b- Kötülük Problemi	13
ba- Varoluşsal Kötülük	14
bb- Mantıksal Kötülük	14
bc- Kanıtsal Kötülük	15
2- Din Psikoloji'nde Fesâd	17
a- Fesâd'ın İnsani Kötülükteki İztrârî Yönü	17
aa- Nefs ve Hevâ	17

ab- Ays ve Habal	18
b- Fesâd'ın İnsani Kişilikteki İhtiyârî Yönü	19
ba- İfsâd ve Islâh	19
bb- Tedsiyе ve Tezkiye	21
3- Din Sosyolojisi'nde Fesâd	22
a- Sosyoloji'de Fesâd Kavramı: "Anomi"	22
b- Durkheim Sosyolojisi'nde "Anomi" Kavramı	23
ba- Anomi Kavramının Anlam İkiliği	23
bb- Toplumsal İşbölümü Kuramı ve Anomi	24
bc- İntihar Kuramı ve Anomi	24
B- İSLÂM BİLİMLERİNDE FESÂD KAVRAMI	25
1- Nasslarda Fesâd	25
a- Kur'ân'da Fesâd	25
aa- "F.S.D." Maddesi ve İştikâkı	25
ab- Fesâd Istulâhı	25
b- Hadislerde Fesâd	25
ba- Alanlarına Göre Fesâd Türleri	25
1) Nazarî Alanda Fesâd	25
a) İtikâdî Alanda	25
b) Ahlâkî Alanda	26
2) Amelî Alanda Fesâd	27
a) İbâdât Alanında	27
b) Muâmelât Alanında	27
bb- Fesâd'dan Sakındırma	28
1) Fesâd'ı Menetme	28
2) Fesâd'dan Kaçınmayı Teşvik Etme	29
2- Kelâm'da Fesâd	29
a- Alemdeki Kevn ve Fesâd	29
b- İlâhî Adalet ("el-Adl", "Theodicy") ve Fesâd	30
ba- Kur'ân'da İlâhî Adalet	30
bb- Felsefe'de İlâhî Adalet	34
bc- Kelâm'da İlâhî Adalet	38
1) Mutezile'nin Görüşü	38
2) Eşariler'in Görüşü	38
c- Husn-Kubh Meselesi	44
ca- Mutezile'nin Görüşü	45
cb- Eşariler'in Görüşü	47

cc- Mâturîdîler'in Görüşü	48
3- Fıkıh'ta Fesâd	50
a- Fesâd ve Butlân Kavramlarının Tanımı ve Aralarındaki İlişki	50
b- Akitlerde Fesâd	51
ba- Fesâd'ın Sebepleri	51
1) Bilgisizlik	51
2) Zorlama	51
3) Zamanlama	52
4) Aldanma	52
5) Kaybetme	53
6) Uygunsuz Koşul	53
bb- Fâsid Akitlerin Hükümü	54
1) Zahirilerin Görüşü	54
2) Malikilerin Görüşü	54
3) Şafililerin Görüşü	55
4) Hanefilerin Görüşü	55
bc- Akitlerde Fesâd ve Butlân Farkı	55
II. BÖLÜM	
KUR'ÂN'DA FESÂD	
I- KUR'ÂN'DA FESÂD KAVRAMININ TANIMI	58
A- GENEL OLARAK "F.S.D." MADDESİ	58
1- Maddenin Kök Anlamı	58
2- Maddenin İştikâkı ve Yan Anlamları	58
B- ÖZEL OLARAK FESÂD İSTİLÂHI	60
1- Fesâd İstilâhının Kavramsal Çerçevesi	60
2- Fesâd İstilâhı İle İlişkili Diğer İstilâhlar	61
II- KUR'ÂN'DA FESÂD KAVRAMININ TAHLİLİ	61
A- KAVRAMSAL YAKLAŞIM	61
1- Eşanlamlılar Alanı	61
a- "F.t.n" (Fitne)	61
aa- Fitne Kavramı	61
1) Temel Anlamı	62
a) Deneme (İmtihan)	62
b) Deneme Örnekleri	63
2) Yan Anlamları	66
a) Aldatma/Aldanma	66
b) Baskı, Eziyet ve İşkence	67
c) Düzensizlik ve Karışıklık	70

d) Felaket ve Musibet	70
ab- Fitne Sebepleri	71
1) Dünyevi Zarar ve Musibetler	71
2) Dünyevi Nimetler ve Düşkünlükleri	71
ac- Fitnenin Sonuçları	73
1) Dünyevi Sonuçları	73
2) Uhrevi Sonuçları	74
b- ‘‘B.ğ.y’’ (Bağy)	75
ba- Bağy Kavramı	75
bb- Bağy’in Sebepleri	75
1) Maddi Sebepler	75
2) Manevi Sebepler	77
bc- Bağy’in Sonuçları	82
1) Dünyevî Sonuçları	82
2) Uhrevî Sonuçları	83
bd- Bağy’in Tedbirleri	83
c- ‘‘F.s.k’’ (Fısk)	83
ca- Fısk Kavramı	83
1) Kavramsal Ekseni	83
2) Kavramsal erevesi	84
cb- Fısk eşitleri	85
1) İtikâdî Alanda	85
2) Ahlâkî Alanda	88
3) Amel� Alanda	89
d- ‘‘Z.l.m’’ (Zulüm)	91
da- Zulüm Kavramı	91
db- Zulüm eşitleri	92
1) İtikâdî Alanda	92
a) Şirk	92
b) Küfür	93
2) Ahlâkî Alanda	96
a) Hevâ ve Heveslere Uyma	96
b) Yalancılık	97
c) Yalancı Şahitlik	97
3) Amel� Alanda	97
a) Allah’ın Hakları Konusunda	97
b) İnsan Hakları Konusunda	100
e- ‘‘T.ğ.y’’ (Tuğyan)	102

ea- Tuğyan Kavramı	102
eb- Tuğyancılar	103
1) Tuğyancıların İnanç Yönü	103
2) Tuğyancıların Davranış Yönü	104
ec- Tuğyan Sembolizmi: “Tâğut”	106
2- Zıtanlamlılar Alanı	111
a- “S.l.h” (Salâh)	111
aa- Salâh Kavramı	111
1) Salâh’ın Tanımı	111
2) Salâh’ın İlişkileri	112
ab- Salâh Çeşitleri	117
1) Allah Açısından	117
2) İnsan Açısından	119
ac- Salâh’ın Sonuçları	124
1) Allah Açısından	124
2) İnsan Açısından	133
b- “T.v.a” (Ta’at)	134
ba- Ta’at Kavramı	134
bb- Ta’at Sebepleri	134
bc- İtaatkar Sınıfları	135
1) İsyanı İmkansız Olarak İtaatkar Olanlar	135
2) İsyanı Mümkün İken İtaatkar Olanlar	135
bd- Ta’atin Sonuçları	136
1) Dünyevî Sonuçları	136
2) Uhrevî Sonuçları	136
c- “H.s.n” (İhsân)	136
ca- İhsân Kavramı	136
cb- İhsân Kelimesini Kur’ân’daki Kullanımları	137
1) İnsanî Erdemlerden Kaynaklanan İhsân	137
2) İyi Amel Yapma İsteğinden Kaynaklanan İhsân	138
cc- İhsân’ın Sonuçları	139
1) Dünyevî Sonuçları	139
2) Uhrevî Sonuçları	139
d- “H.y.r” (Hayr)	139
da- Hayr Kavramı	139
db- Hayr İfade Eden Durumlar	140
1) Maddî Değer İfade Edene Hayr	140
2) Her Tüdü İyi Tutum ve Davranışı İfade Eden Hayr	140

dc- Hayrın Sonuçları	141
1) Dünyevî Sonuçları	141
2) Uhrevî Sonuçları	141
e- “A.r.f” (Ma’ruf)	141
ea- Ma’ruf Kavramı	141
eb- Ahlâkî Açıdan Ma’ruf	142
ec- Toplumsal Açıdan Ma’ruf	143
ed- Ma’ruf’un Sonuçları	144
1) Dünyevî Sonuçları	144
2) Uhrevî Sonuçları	144
B- OLGUSAL YAKLAŞIM	144
1- Fesâd Olgusunun Sebepleri	144
a- Fikrî/İtikâdî Sebepler	144
aa- İnsan ve İfsâd Düşüncesi	144
ab- Tevhid İnancı ve İfsâd Düşüncesi	145
b- Ahlâkî Sebepler	146
ba- Bencillik Duygusu	146
bb- Ahlâkî Zaaflar	146
bc- Nefsânî İhtirâslar	146
c- Amelî Sebepler	147
2- Fesâd Olgusunun Gelişimi	148
a- Fesâd Olayında Şahıslar	148
aa- İfsâd Edenler	148
1) Gaybî Varlıklar	148
a) Şeytan	148
b) Cin	148
2) Şuhûdî Varlıklar	148
a) Fesâdcı Şahıslar	148
b) Fesâdcı Topluluklar	150
ab- İfsâd Edilenler	154
1) Fertler	154
2) Aileler	154
3) Topluluklar	155
4) Toplum	155
5) İnsanlık	155
b- Fesâd Olayında Gelişim Süreçleri	155
ba- Kısa Vadeli Gelişim Süreçleri	155
bb- Orta Vadeli Gelişim Süreçleri	155

bc- Uzun Vadeli Gelişim Süreçleri	156
3- Fesâd'ın Tezahürleri	156
a- Ahlâkî Alanda	156
aa- Ahlâkî Güzelliklerin Yitirilmesi	156
ab- Ahlâkî Kötülüklerin yaygınlaşması	156
b- Amelî Alanda	156
ba- Allah'ın Haklarına Tecavüz	156
1) Dinî Emirleri Terk Etme	156
2) Dinî Yasakları İşleme	157
bb- İnsan Haklarına Tecavüz	157
1) Temel Değerler Üzerindeki Tecavüz	157
2) Diğer Tecavüzler	169
4- Fesâd'ın Sonuçları	175
a- Dünyevî Sonuçları	175
b- Uhrevî Sonuçları	176
III- KUR'ÂN'DA FESÂD KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ	177
A- KUR'ÂN'IN FESÂD KAVRAMINDA GÖZETTİĞİ GAYELER	177
B- KUR'ÂN'IN FESÂD KAVRAMINDA GETİRDİĞİ ESASLAR	178
- SONUÇ	179
- BİBLİYOGRAFYA	181

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen eser
A.İk.T.İ.A.Y	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi yayınları
A.Ü.İ.F.Y	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
a.y	: Aynı Yer
B	: Baskı
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
çev.	: Çeviren
dn	: Dipnot
D.E.Ü.İ.F	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.Y	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
ed	: Editör
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İ.İ.İ.G.Y.A	: İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış
Ansiklopedisi	
mad	: Madde
M.Ü.İ.F	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ü.İ.F.Y	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
nşr	: Neşreden
Red.	: Redaktör/redaksiyon
S	: Sayı

s	: Sayfa
S.Ü	: Selçuk Üniversitesi
tah	: Tahkik
tas	: Tashih
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter	: Tercüme
tsz	: Tarihsiz
T.T.K.B	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
vb	: Ve benzeri
vd	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Kur'ân'daki kavramların incelenmesi son yıllarda hayli artış göstermektedir. Bu durum, bazıları tarafından konulu tefsirin alt dalı sayılabilecek ve kendisine kavramcı tefsir denilebilecek yeni bir türün meydana gelmesine sebep olmuştur.

İyi, hayırlı ve topluma faydalı fert ya da fertler yetiştirmeyi amaç edinen Kur'ân-ı Kerim, insanların barış ve kardeşlik içinde yaşayabilmeleri için tarih boyunca meydana gelen istenmeyen bazı davranışları ve kötülükleri ibret amacıyla muhataplarına sunarak onları bunlardan uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Bu ekseninde incelemeye gayret gösterdiğimiz bu çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde F.S.D. maddesi, lügavi ve ıstılâhî bakımdan ele alınmış, aynı kelimenin eş ve zıt anlamlar alanında bulunan kavramlar semantik açıdan tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Din Bilimleri'nde; Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi ve Temel İslâm Bilimleri'nde; Hadis, Fıkıh, Kelâm bilimlerinde konunun temellendirilmesi yapılmıştır.

İkinci bölüm Fesâd kavramının tanımı, tahlili ve değerlendirmesi başlıkları altında incelenmiştir. İlk olarak Kur'ân'da Fesâd kavramı tahlil edilmiş ardından ilk bölümde çalışılan kavramlar Kur'ân bağlamında ele alınmıştır. Son olarak Fesâd olgusu üzerinde durulup fesâd kavramıyla ilgili değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Çalışmamızın ağırlık noktasını tefsirler oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb*; ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*; et-Taberî'nin *Câmiu'l- Beyân 'an Te'vîli Âyi'l- Kur'ân*; el-Kurtubî'nin *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân* isimli eserleri ve çağdaş müfessirlerden Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili*; Muhammed Esed'in *Meâl-Tefsiri*; Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* çalışmamızda en çok faydalandığımız kaynaklardır. Ayrıca Cafer Sadık Yaran'ın *Kötülük ve Teodise*; Eric Lee Ormsby'nin *İslâm Düşüncesinde İlâhi Adalet Sorunu*; Vecdi Akyüz'ün *Kur'ân'daki Siyâsi Kavramlar*; Ömer Dumlu'nun *Kur'ân-ı Kerim'de Salâh Meselesi* isimli eserleri kullandığımız diğer kaynaklardır.

Çalışmamızda ele aldığımız âyetlerin meâlleri, ağırlıklı olarak Türkiye Diyânet Vakfı'nın bastığı meâl ile Muhammed Esed'in *Meâl-Tefsiri*'nden alınmıştır. Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş'in tefsirlerinden de zaman zaman alıntılar yapılmıştır.

I. BÖLÜM

GENEL OLARAK FESÂD

I- FESÂD KAVRAMININ TANIMI

A- FESÂD KAVRAMI

1- LÜGAVİ TANIM

FE-SE-DE kökünden gelen *Fesâd* kelimesi mastar olup sülâsinin birinci babından gelmektedir.¹ İnfiâl babında ve nefsi mütekellim vahde sığasında kullanımı yoktur.² Cemi kullanımında “sâkıt” ismine benzetilmiş ve *fesdâ*) biçiminde kullanılacağı ifade edilmiştir.³ Mastar olarak kullanıldığında bozulma, çürüme⁴, isim olarak kullanıldığında ise “karada kuraklık, verimsizlik, denizde ise yağmur yağmaması anlamına gelir.”⁵ Ayrıca “ başkasının malına haksız yere el koymaya da *Fesâd* denilmiştir.⁶

Sülâsi olarak yukarıda zikredilen anlamlara gelen *Fesâd*, tefâ’ul babına nakledildiğinde “insanların birbirlerine sırt çevirmeleri ve aralarında sıla-i rahmi kesmeleri” manasına gelir.⁷ İstifal babında ise “ zulmetmek ve yok etmeyi istemek” manası vardır.⁸ Mefsedet kelimesi de bu kökten türemiş olup zıttı maslahattır. *Fesâd*’ın zıttı ise *Salâh*’tır.⁹

¹ el-Cevherî, İsmail b. Muhammed, *es-Sıbah Tâcu’l-Luğa ve Sıhabu’l-Arabî*, I-VI, tah: Ahmed Abdulgafur Attâr, Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut, 1979, II/519

² İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-Arab*, I-XV, Dâru Sadr, Beyrut, tsz, III/335

³ İbn Manzûr, a.g.e, III/335

⁴ ez-Zebîdî, Ebu’l-Fayd Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni el-Vâsîfî el-Hanefî, *Tâcu’l-Arûs*, I-X, Dâru Sadr, Beyrut, 1306, II/452

⁵ İbn Manzûr, a.g.e, III/335

⁶ ez-Zebîdî, a.g.e, II/452

⁷ İbn Manzûr, a.g.e, III/335

⁸ ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Huvarizmî, *Esâsü’l-Belağa*, ed: Dâru Sadr-Dâru Beyrut, Beyrut, 1965, s:473

⁹ İbn Manzûr, a.g.e, III/335

2- İSTİLÂHÎ TANIM

Fesâd ıstılâhî olarak ister az ister çok olsun bir şeyin itidal çizgisinden uzaklaşıp bozulmasıdır. Bu ise nefis, beden ve istikametten çıkan şeylerde meydana gelir.¹⁰

Klasik tıp literatüründe de fizyolojik dengenin bozulması Fesâd kavramıyla ifade edilmiştir. Koklama duyusunun bozulup kokuların koklanamaması “Fesâdü’ş-şem”, toprak vb. şeyleri yeme alışkanlığına yol açacak kadar iştah dengesinin bozulması “Fesâdü’ş-şehve”, midede sindirimin bozulması “Fesâdü’l-hazm” kavramlarıyla karşılanmıştır.¹¹

Fesâd kelimesinin lügavi ve ıstilahi tanımını yaptıktan sonra konuyu kelimenin eş ve zıt anlamlar alanına taşıyıp semantik tahlillerde bulunalım.

B- FESÂD KAVRAMININ KAVRAMSAL ALANI

1- EŞANLAMLILAR ALANI

Bu alanda fisk, fücûr, fitne, şer, inkâr, seyyie, tuğyân, hatie, ism, münker vb. pek çok kavram olmasına rağmen biz bunlardan birkaç tanesini incelemekle yetineceğiz.

a- Fitne

Aslı, halisinin sahtesinden, iyisinin kötüsünden ayırt edilmesi için altının ateşe sokulmasıdır.¹²

İbn Manzûr Lisânü’l-Arab isimli eserinde fitne kelimesinin ve türevlerinin şu anlamlara geldiğini belirtmiştir.¹³

a) el-Fetn: Yakmak demektir. Allah Teala’nın şu sözü bunun hakkındadır: “Ö gün onlar ateşte yakılırlar.”

¹⁰ el-İsfehânî, er-Râğb b. Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, Mısır, 1970, s: 571

¹¹ et-Tehânevî, Muhammed Alâ b. Ali, *Keşşâfu İstılâhâti’l-fünûn*, I-III, Dâru Sadr, Beyrut, 1984, III/1113

¹² el-İsfehânî, a.g.e, s: 559; İbn Manzûr, a.g.e, XIII/317

¹³ İbn Manzûr, a.g.e, XIII/317-320

b) Adam bir kadına aşık olduğu zaman “fetene” ve “iftetene” fiilleri kullanılır. Hicazlılar, erkek, kadını ne yaptığını bilmez hale getirip kendisini sevdiği zaman “kadın erkeğe aşık oldu” demişlerdir,

c) Dalâlet ve günah anlamlarına gelir. İsm-i fâil olan Fâtin ise hak’tan sapan anlamındadır,

d) Küfür,

e) Şaşkınlık,

f) Rezil etme,

g) Azap etme,

h) Öldürme,

i) Deneme,

j) Ateşle yakma gibi manalara gelir.

b- Bağy

Bağy; azgınlık, haset, fesâdcılık, taşkınlık anlamlarına gelir.¹⁴ el-İsfehânî bağy’i iki kısma ayırır:

1- Övülen bağy: Adaleti aşp ihsan noktasına varmak.

2- Yerilen bağy: Hakkı geçip batıla yönelmek.¹⁵

c- Fısk

FE-SE-KA kökünden olup sülâsînin birinci ve ikinci baplarından gelmektedir.¹⁶ Yoncanın kabuğundan, farenin deliğinden çıkması bu kelime ile ifade edilir.¹⁷ Verilen bir emrin dışına çıkmak demek olan fısk, Kur’ân’ın nüzulüyle birlikte anlam dairesi genişleyerek “Dinin emirlerinin dışına çıkmak” anlamı kazanmıştır. Ahfeş, Arap’ın “yemeği yemekten kesildi” sözünde olduğu gibi

¹⁴ İbn Manzûr, a.g.e, XIV/75-79

¹⁵ el-İsfehânî, a.g.e, s: 72

¹⁶ el-Cevherî, a.g.e, IV/1543

¹⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e, s: 473

“Rabb’inin emrinden çıktı” sözünde bir kimsenin Rabbinin emrini terk etmesinin anlaşıldığından bahseder.¹⁸

d- Zulüm

Zulüm, aydınlığın olmaması manasına gelip çoğulu zulumât olarak kullanılır. Bilgisizlik, şirk ve fışk için de kullanılır. Dölciler zulmü, eksiltme ya da fazlalaştırma veyahut vakitli vakitsiz bir şeyi kendisine ait olmayan yere koymak biçiminde tarif ederler.¹⁹

e- Tuğyan

Tağâ sülâsî fiilinden mastar olup sınırı aşmak demektir²⁰ İsyanda sınırı aşan her bir kimse tâğî olarak isimlendirilmiş olup suyun ve denizin yükselip taşması da aynı fiille ifade edilir.²¹ Tuğyân’ı, “isyanda sınır tanımayacak ölçüde haddi aşmak” olarak tanımlayan er-Râğıb el-İsfehânî, Kur’ân ayetlerine dayanarak Tuğyân’ın sadece insandan değil, toplumdan da kaynaklanacağını savunur.²² Tağâ kökünden türeyen tâğüt ise Ebu İshak’a göre Allah’ın dışında ibadet edilen her şeydir. Şâ’bî, Atâ ve Mücahid’e göre tâğüt, “şeytan”; Ahfeş’e göre ise “cinler ve putlardır”.²³

2- ZIT ANLAMLI LAR ALANI

Bu alanda Hayr, Salah, Felah, Silm, Birr, İhsan, Ma’ruf, İstikamet, Sıdk gibi pek çok kavram olmasıyla birlikte, eşanlamlar alanında yaptığımız gibi birkaç tanesini incelemekle yetineceğiz.

¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e, X/308

¹⁹ el-İsfehânî, a.g.e, s: 470-471

²⁰ el-Cevherî, a.g.e, VI/2412

²¹ İbn Manzûr, a.g.e, XV/8

²² el-İsfehânî, a.g.e, s: 454

²³ İbn Manzûr, a.g.e, XV/9

a- Salah

SA-LA-HA kökünden gelen Salah kelimesi mastardır ve sülâsînin üçüncü babından gelmektedir.²⁴

Salah, “ layık olmak ”²⁵, “ iyi olmak ”²⁶, “ iyi bir hal üzere olmak ”²⁷ gibi anlamlarda kullanılır. Kelime if’al babına nakledildiğinde ise, “ onarmak, kişilerin arasını bulup barıştırmak ”²⁸ ve “ iyi davranmak ”²⁹ manaları anlaşılır. Mecazi kullanımda ise, salah kelimesinin ism-i fâili olan “Salih” kelimesi çoklukta kinaye olarak kullanılmakta ve çok yağmur yağdığı zaman “ mataratün sâlihatün ” “ مطرة صالحة ” denilmektedir.³⁰ Ayrıca salah kelimesinin Mekke’nin adı olduğu belirtilir. Bu konuda İbn Harb el-Hadramî’nin şu şiiri nakledilmektedir:

أَبَا مَطَرٍ هَلُمَّ إِلَى صَلَاحٍ

فَتَكْفِيكَ النَّدَامِي مِنْ قَرِيْشٍ

“ Ey Ebâ Matar, gel seninle Salâh’a (Mekke) gidelim.

Sana Kureyş’in kadeh arkadaşları yeter.”³¹

Görüldüğü üzere Salah kelimesi Fesâd kelimesinin zıt anlam bakımından tam karşılığıdır.

b- Ta’at

T-v-a (tave’a) kökünden gelen ve zıddı “kerh” olan ta’at kelimesi, boyun eğme, isyanı terk etme gibi anlamlarda kullanılır.³² el-İsfehânî, ta’ati, emredileni yerine getirme, belirleneni yapma şeklinde tarif eder.³³

²⁴ İbn Manzûr, a.g.e, II/516

²⁵ el-Cevherî, a.g.e, I/383

²⁶ İbn Manzûr, a.g.e, II/516

²⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e, s: 359

²⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e, s: 359

²⁹ İbn Manzûr, a.g.e, II/517

³⁰ İbn Manzûr, a.g.e, II/516

³¹ İbn Manzûr, a.g.e, II/517

c- İhsan

İhsan kelimesi if'al babında bir mastardır ve sülâsî olarak HA-SU-NE veya HA-SE-NE'den gelir. Zıttı kubh'tur.³⁴ er-Râgıb el-İsfehânî aynı kökten gelen "Hüsn" kelimesini şöyle tanımlar:³⁵ "Hüsn kendisine rağbet edilen her türlü güzellikten ibarettir. Bu da üç kısımdır:

- 1- Akıl yönünden güzellik,
- 2- Hevâ (istek, arzu) yönünden güzellik,
- 3- His (duyu) yönünden güzellik.

Aynı kökten gelen ve seyyie kelimesinin zıttı olan "hasene" kelimesi ise³⁶ her türlü nimete verilen isim olarak tabir edilir.³⁷

d- Hayr

"Hayr" kelimesi "şerr" kelimesinin zıddıdır.³⁸ Akıl, adalet, fazilet ve faydalı şey gibi herkesin rağbet ettiğine "Hayr" denir. İki kısma ayrılmaktadır: 1- Mutlak hayr, 2- Mukayyed hayr.

1- Mutlak Hayr: Her durumda rağbet edilendir.

2- Mukayyed Hayr: Zeyd'e göre hayr Amr'a göre şerr olması gibi, birine hayr olanın diğerine göre şerr olduğu hayr'dır.³⁹

Hayr ve Şerr kelimeleri iki türlü kullanılabilir: 1- İsim, 2- Sıfat. "ولتكن منكم امة" "يدعون الي الخير" ayetinde geçen hayr kelimesi isimdir. "هذا خير من ذلك" cümlesinde

³² İbn Manzûr, a.g.e, VIII/240-241

³³ el-İsfehânî, a.g.e, s: 461

³⁴ el-Cevherî, a.g.e, V/2099

³⁵ el-İsfehânî, a.g.e, s: 170

³⁶ el-Cevherî, a.g.e, V/2099

³⁷ el-İsfehânî, a.g.e, s: 170

³⁸ el-Cevherî, a.g.e, II/651

³⁹ el-İsfehânî, a.g.e, s: 231

“ افعل ” vezninde kabul edilen hayr ise sıfattır.⁴⁰ Kelimenin çoğulu ise “Hayrât” şeklinde gelir.

e- Ma'ruf

Kökü A-RA-FA fiili olan Ma'ruf kelimesi ism-i mefuldür. “ عرفان ”, “ معرفة ”, “ عرفان ”, “ معرفة ” şeklinde dört mastarı olduğundan bahsedilir. Master halinde bulunan irfân kelimesi ilim kelimesi ile karşılanmakta olup kelime if'al babına nakledildiğinde “birisinin bilgi sahibi olmasını sağlamak”, tef'il babına nakledildiğinde ise “bildirmek” manalarında kullanılmıştır.⁴¹ Urf “ العرف ” kelimesi aynı kökten gelir ve sabır manasına kullanılır.⁴² Urf'un zıttı Nükr, ma'ruf'un zıttı ise münker'dir.⁴³

Ma'ruf kelimesi ise Allah'a itaatte bulunmayı, O'na yaklaşmayı ve insanlara ihsanı bildiren her türlü davranışı içine alır.⁴⁴

II- DİNİ LİTERATÜRDE FESÂD KAVRAMI

A- DİN BİLİMLERİNDE

1- Din Felsefesi'nde Fesâd

İnsanoğlunun doğumla başlayıp ölümlle sona eren yaşam sürecinde iyilikler ve güzellikler kadar hoş gitmeyen kötülüklerle karşılaşması belki de sünnetullahın bir sonucudur. Bu kötülükler karşısında her birimiz, duygularımızı « bu tam bir çirkinlik, kötülük, zulüm » vb kavramlarla ifade eder ve kendi kendimize şu soruları sorarız: Niçin başkası değil de biz? Namuslu insanlar neden acı çekerler de kötüler müreffeh bir yaşam sürerler? Depremlerde ve felaketlerde ölen masum çocukların suçu nedir?

⁴⁰ el-İsfehânî, a.g.e, s: 231

⁴¹ İbn Manzûr, a.g.e, IX/236

⁴² İbn Manzûr, a.g.e, IX/238

⁴³ el-Cevherî, a.g.e, IV/1401

⁴⁴ İbn Manzûr, a.g.e, IX/240

Bireysel olarak karşılaşılan kötülüklerin yanında bir de toplumların karşılaştığı acı anlar vardır. Örneğin, Batı Din Felsefesi'nde kötülük problemi üzerine atıf yapılan bir Lizbon depremi, Nazi zulmü, Moğol istilaları ve Haçlı saldırıları gibi hadiseler. Öte yandan Müslümanların yaşamış olduğu Erzincan ve 17 Ağustos depremleri ile Bosna'da yaşanan trajik olaylar. Bunlar tarih boyunca insanlığın kitlesel planda karşılaştığı acı kederlerden bazılarıdır.

Yaşanılan deprem veya sel gibi doğal afetler ya da zulüm ve baskı gibi kökeninde insanların olduğu kötülükler, insanları bazı şeyleri düşünmeye sevk etmiştir: Acaba neden biz? Bu bir siyasi ve tarihi bir kader mi? Yaşanılanların arkasında ekonomik ve siyasi sebepler var mı? Gibi sorular insanların zihnini meşgul etmiştir. Bütün bunlara tıbbi, siyasi, ekonomik ve dini-felsefi cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Örneğin; Bir savaş yaşandığında acaba taraflar niçin savaştı? Savaşın ekonomik, siyasi ve tarihi sebebi mi vardı? vb sorular sorulması suretiyle binlerce insanın ölüm ve acılarla karşılaşmasının sebebi araştırılır. Aynı şekilde doğuştan sağır, kör yada dilsiz kimselerin kendilerine, neden başkaları değil de ben! gibi sorular sorup bunlara cevaplar araması.

Görüldüğü gibi gerek doğa, gerekse insan kaynaklı kötülüklerin bir teolojik boyutu söz konusudur. Depremler, seller, kıtlıklar, zulüm ve baskılar diğer yandan Tanrısal boyutta incelenmektedir. Neden Tanrı insanların kötülüğünü istemektedir? Kötülüğü verirken masum ve temiz insanların ne gibi suçu vardır? Yoksa onlar da kötülüklerle karşı duyarsız kaldıkları için mi cezalandırılmışlardır? Bu gibi sorular bir teistin iç dünyasında karmaşa ve sıkıntıya neden olduğu kadar ateist için de teizme karşı bir savunma mekanizması olmuştur. Zira yeryüzündeki kötülükler karşısında iyi bir Tanrının var olduğundan şüpheye düşen nice insanlar vardır.

İlim ve kudret sahibi bir Tanrı'nın yarattığı ve yönettiği bir dünyada bunca kötülük niçin olmaktadır, sorusu yüzyıllardır sorula gelmiş ve yanıtı aranmaya çalışılmıştır. "Evrendeki kötülüklerin iyi bir Tanrı ile bağdaşmadığı" savı ekseninde dolaşan "kötülük problemi", tarihi açıdan oldukça eskilere gitmektedir. Onu mantıksal bir kanıt olarak ilk defa formülleştiren Epicurus (M.Ö 270)

olduğu söylenir.⁴⁵ Konuyla ilgili olarak David Hume, “Tabii Din Üstüne Diyaloglar” adlı eserinde Philo’nun ağzıyla şu çetin soruyu soruyordu:

Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor?

Öyleyse O, güçsüzdür.

Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor?

Öyleyse O, iyi niyetli değildir.

Hem güçlü hem de iyi ise, bu kadar kötülük nasıl oldu da var oldu.⁴⁶

Yukarıda zikredilen bu diyalog yüzyıllarca insanları düşünmeye ve çözümler aramaya sevk etmiştir. Kısaca, ilim, kudret gibi sıfatlarının yanında iyilik ve adalet sıfatlarına sahip bir Tanrı’nın yönettiği bir dünyada doğal yada ahlaki kötülüklerin bulunmasına cevaplar aranmıştır.

a- Kötülük Kavramı

Çoğulu “şürûr” ve “eşrâr” şeklinde gelen⁴⁷ ve eski Türkçe karşılığı “şer” olarak kullanılan kötü, ya “değersiz bulmanın, kınamanın, ayıplamanın konusu olan her şey” yada “ahlak değerlerine ve törel istence karşı olan her şey” olarak açıklanmaktadır.⁴⁸

Ahmet Cevizci “Kötü” ve kavramlarını şu şekilde açıklamıştır: Kötü: 1- Amaca uygun olmayan, kusurlu ve yetersiz olan, korku ve endişe verici olan, zarar, acı ve rahatsızlık veren şey; 2- Zararlı etkide bulunan; 3- Ahlaki bakımdan, iyinin karşısında yer alıp, yanlış yada kabul edilemez olan şey; 4- Mutluluğa, ideallere, amaçlara ulaşmayı engelleyen durum veya oluşum için kullanılan niteleme. Kötülük: Bu bağlamda doğadan gelen, yada bilinçli insan eyleminin sonucu olan ve insan

⁴⁵ Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Theodise*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997 s: 11

⁴⁶ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, 8.B., D.Ü.İ.F. Yayınları, İzmir, 1999, s: 153

⁴⁷ ez-Zebîdî, a.g.e, VII/16

⁴⁸ Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimler Sözlüğü*, 7. B, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s: 120

varlığına bu dünyadaki yaşamında büyük zarar veren durum, oluşum yada şeye ise daha genel bir çerçevede içinde kötülük adı verilir.⁴⁹

Büyük İslam alimi, Şah Veliyyullah Dihlevî de kötülüğü, insanlık nizamının kendisine bağlı olduğu sosyal ihtiyaçların karşılanması düzenini bozmaya yönelik muzır fiiller olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰

Kötülük, metafiziksel, ahlaki ve fiziki kötülük olmak üzere üçe ayrılır.⁵¹

aa- Metafiziksel Kötülük

İnsanın eseri olmayan, insanın bu dünyadaki yaşamı sırasında karşılaştığı deprem, sel, toprak kayması, salgın hastalık ve açlık türünden insan yaşamına son yada büyük bir zarar veren kötülüğe denir. Söz konusu kötülük, volkan patlaması gibi ölüme, hatta kitlesel ölüme yol açan, fakat, nedeni insan olan ahlaki kötülükten farklı olarak, doğadan kaynaklanan, doğal oluşumların sonucu olan kötülük olarak ortaya çıkar.⁵²

Leibniz, kötülüğü « fizik », « moral » ve « metafizik » kötülükler diye üçe ayırır ve gerek fizik kötülüğün gerekse moral kötülüğün köklerini “ metafizik kötülük ”te bulur. Ona göre fizik ve moral kötülükler, metafizik eksikliğin bir sonucudur. Bu metafizik eksiklik pozitif bir şey olmayıp, yetkinliğin derece derece eksik olmasıdır. Böyle bir eksikliğin oluşu Tanrısal hikmet açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Tanrı bu evreni yaratırken, bir sürü olabilir dünyalar tasarlamıştır. Onun bu dünyalar arasından bu şimdikiğini seçip gerçekleştirmesi, onun olabilir dünyalar arasında en iyi olmasındandır. Gerçi bu dünya da yetkin değil, ama ötekilerin daha da az yetkin olduğunu kabul etmek gerekir. Bu da yetkin olan bir dünyanın olamayacağı demektir. Leibniz için « yetkin olmayış » dünya kavramında zorunlu olarak bulunan bir öğedir. İçinde sonlu varlıkların bulunmayacağı bir dünya düşünülemez; sonlu varlıklar ise, sonlu oldukları için yetkin değildirler. Öyle

⁴⁹ Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 3.B., Paradigma, İstanbul, 1999, s: 524

⁵⁰ Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Huccetullâhî'l-Bâliğa*, -İslam Düşüncesinin İlkeleri-, 2. B., çev: Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, I/214

⁵¹ Cevizci, a.g.e, s: 524

⁵² Cevizci, a.g.e, s: 524

ise, Tanrı bir dünya yaratacaktıysa – etkinliğini göstermek için yaratması gerekirdi-
bunun sonlu varlıklardan kurulması zorunluluktur. İşte sonlu varlıkların eksik
oluşları, yetkin olmayışları « metafizik kötülük »tür.⁵³

ab- Fiziksel Kötülük

Hick'in tanımına göre, " Doğal kötülük, hastalık yapan bakteriler, fırtınalar,
kuraklıklar, kasırgalar ve benzeri durumlarda, insan eylemlerinden bağımsız olarak
meydana gelen kötülüktür."⁵⁴

Batı Din Felsefesi'nde fiziki kötülüğe örnek olarak verilebilecek kötülük
Lizbon depremidir. 1 Kasım 1975 tarihinde, saat 9:40'ta meydana gelen deprem
şehri altüst etmiş ve 40.000 civarında insan ölmüştür. Ülkemizde ise 13 Mart 1992
tarihli Erzincan ve 17 Ağustos tarihli depremler bu tür kötülüğe en iyi örneklerdir.

ac- Ahlaksal Kötülük

Soykırım, işkence, cinayet türünden, bilinçli insan eyleminin sonucu olan,
yani insanın ahlaki ödevlerine karşı gelmesinden doğan kötülük, Ahlaki Kötülük
diye isimlendirilir.⁵⁵

Tarihte en önemli ahlaki kötülük örneklerinden birisi, kendisinde toplu
katliamların, işkencelerin ve tecavüzlerin yapıldığı Bosna soykırımıdır. Burada
yaşayan Müslümanlar bütün dünyanın göz önünde baskı, zulüm, işkence, tecavüz
ve her türlü insanlık dışı eyleme maruz kalmıştır.

b- Kötülük Problemi

Tanrı tarafından yaratılmış olduğu kabul edilen dünyamızda var olduğu ve
Tanrı'nın varoluşuna yada en azından temel özelliklerine zarar verdiği veya gölge
düşürdüğü düşünülen kötülüklerle ilgili problem. Buna göre içinde yaşadığımız bu
dünyada kötü olan bazı şeylerin ve kötülüklerin var olduğu herhalde pek
yadsınamaz. Nazilerin yapmış olduğu soykırım, Bosna'daki katliam, buna en güzel

⁵³ Gökberg, Macit, *Felsefe Tarihi*, 8.B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s: 321-322

⁵⁴ Yaran, a.g.e, s: 28 (Hick, John, *Classical and Contemporary Readings in the Philosophy of Religion*, s:
12'den naklen)

⁵⁵ Cevizci, a.g.e, s: 524

iki örnektir. Bu dünyada, insan varlıkları çeşitli nedenlerle başka insanlara kötülük etmekte, onlara işkence yapmakta, acı vermekte ve hatta yaşamlarını sona erdirmektedirler. Bu bilinçli bir kötülüktür ve karşımıza ahlaki bir problem olarak çıkar. Bir de doğal kötülükler karşısında, insanın nasıl olup da mutlak olarak iyi olan bir Tanrı'nın varoluşuna ciddi ciddi inanabileceği yanıt bekleyen bir soru olarak kalır. Ateistler bu durumu Tanrı'nın varolmadığının bir kanıtı olarak görmüşlerdir. Buna göre, her şeyi bilen, gücü her şeye yeten ve mutlak olarak iyi olan bir Tanrı'nın varoluşuyla bu dünyadaki kötülükler hiçbir şekilde bağdaştırılamaz.⁵⁶

Kötülük problemi, bize kısaca şunu hatırlatmaktadır: Tanrı'nın ilim, kudret, irade ve iyilik sıfatlarını aynı kuvvetle savunamazsınız. Bunu savunan her teist sistem, büyük bir çelişki içindedir.⁵⁷

ba- Varoluşsal Kötülük

Varoluşsal problem, kötülüğün tecrübe edilmesinin, birinin Tanrı'ya ve dünyaya karşı tutumunu nasıl belirlediğini içerir. O, kötülüğün yaşanması, dini inançlar için bir kriz oluşturduğu zaman ortaya çıkar. Bazı insanlar için kötülüğün tecrübesi, dini inançları kabul etmeyi imkansız kılar. İvan Karamazov, teistik dinin varoluşsal reddi için örnek bir durumdur.⁵⁸

bb- Mantıksal Kötülük

Bu konuda zıt kutuplarda bulunan Mackie'nin mantıksal versiyonunu ve Plantinga'nın özgür irade savunmasını örnek olarak ele alabiliriz.

Mackie'nin mantıksal versiyonunun en yalın bir biçimde ifadesi şudur:

“ Tanrı her şeye gücü yetendir, Tanrı tamamen iyidir, ve yine de kötülük vardır. Bu üç önerme arasında çelişki olduğu gözüküyor, öyle ki eğer onlardan herhangi ikisi doğru olsa üçüncüsü yanlış olurdu. Fakat aynı zamanda üçünün hepsi

⁵⁶ Cevizci, a.g.e., s: 524

⁵⁷ Aydın, a.g.e, s: 153

⁵⁸ Yaran, a.g.e, s: 35 (Peterson, Michael L. *Introduction: The Problem of Evil Selected Readings,*)

de çoğu teolojik pozisyonun asli parçalarıdır. Öyle görünüyor ki teologlar bu üçüne topluca bağlı kalmalıdır ama tutarlı olarak bağlı kalamazlar.⁵⁹

Mackie'nin mantıksal versiyonuna karşılık Plantinga özgür irade savunmasını geliştirir. Bu savunmanın özü şudur:

“ Önemli ölçüde özgür olan (ve kötü eylemlerden saha çok iyilerini özgürce icra eden) yaratıklar bulunduran bir dünya, başka her şey eşit olduğunda, hiçbir özgür varlık bulundurmeyen bir dünyadan daha değerlidir. Şimdi Tanrı özgür yaratıklar yaratabilir, fakat onların sadece doğru yapmalarına neden olmaz veya karar veremez. Zira eğer öyle yaparsa, o zaman her şeye rağmen onlar önemli ölçüde özgür değildir; doğru olan özgürce yapmazlar. O halde, ahlaki iyilikler yapabilen yaratıklar yaratmak için O, ahlaki kötülük yapabilen yaratıklar yaratmalıdır; ve O bu yaratıklara hem kötülük yapma özgürlüğünü verirken hem de aynı zamanda onların böyle yapmasına engel olmaz. Yeterince üzücü bir biçimde, sonuçta ortaya çıktığı üzere, Tanrı'nın yarattığı özgür yaratıklardan bazıları özgürlüklerini kullanırken yanlış yola sapmışlardır; ahlaki kötülüğün kaynağı budur. Ne var ki özgür yaratıkların bazen yanlış yola sapma olgusu ne Tanrı'nın her şeye gücü yetmesine ne de O'nun iyiliğine karşı sayılır; zira O, ahlaki kötülüğün meydana gelişini ancak ahlaki iyilik imkanını da ortadan kaldırarak engelleyebilirdi.”⁶⁰

Bu şekilde Plantinga, Mackie'nin sunduğu, iyiliği, kudreti ve kötülüğün mevcut olacağı önermelerine karşılık Tanrı'nın kaçınılmaz bir nedeninin olabileceği öncülünü geliştirmiş olmaktadır.

bc- Kamusal Kötülük

Bir kısım eleştiriciler, kötülüğün Tanrı inancını mantıken imkansız kılmayabileceğini teistlerle birlikte kabul etmektedirler. Ne var ki kötülük veya kötülüğün miktarı, onlara göre, Tanrı'nın varlığını imkansız yapmamakla birlikte,

⁵⁹ Yaran, a.g.e, s: 38 (Mackie, J. L, *Evil and Omnipotence*, 1992)

⁶⁰ Yaran, a.g.e, s: 45 (Plantinga, Alvin, *God, Freedom and Evil*, 1975)

onu olasılık dışı, gayrı muhtemel veya makul olmayan bir inanç haline getirmektedir.

Bu şekilde görece daha mütevazı bir iddiayla formüle edilen kötülük problemine, delilci kötülük problemi deniyor.⁶¹ Konuyla ilgili olarak Cafer Sadık Yaran, James Cornman ve Keith Lehrer'in iddialarını somut bir kanıt haline getirip önermelere döker ve eleştirilerde bulunur:

1- Tanrı, her-yönüyle-iyi, her-şeyi-bilen ve her-şeye-gücü yeten ise, mantıken mümkün olan dünyaların en iyisini yaratır. (siz Tanrı olsaydınız öyle yapmaz mıydınız?)

2- İçinde yaşadığımız bu dünya, mantıken mümkün olan dünyaların en iyisi gibi gözüküyor. (sizce öyle değil mi?)

3- O halde, bu durumdaki bir dünyayı, her-yönüyle- iyi, her-şeyi-bilen, her-şeye-gücü yeten bir Tanrı'nın yaratmış olması muhtemel gözükmemektedir.

Burada önce "mümkün dünyaların en iyisi" diye bir şey olabilir mi? Onu tartışmak gerekir; ama konuyu dağıtmamak için şimdilik olabileceğini varsaydığımızda, asıl cevaplanması gereken soru şudur: "İnsan yalnızca iki özelliğini, hadi ötekini de ekleyelim, sadece üç özelliğini bilerek bir varlığın nasıl bir eser ortaya koyacağına kesin bir biçimde karar verebilir mi?" Bu iki veya üç özellik, her-şeyi-bilme, her-şeye-gücü-yetme ve her-şeyiyle iyi olmadır. Bunları biliyoruz; fakat böyle bir varlığın nasıl bir eser ortaya koyacağını tartışıyoruz. Yazarlar savunuyor ki, böyle bir varlığın nasıl bir eser koyacağını biz bu iki veya üç özelliğe dayalı olarak açıkça, besbelli bir biçimde biliriz. Bu, mümkün olan dünyaların en iyisidir. İşte sorgulanması ve çözümlenmesi gereken nokta buradadır. Bu bilinen üç özelliğe dayanarak, bilinmeyen eser hakkında açık ve kesin bir hükme varabilir miyiz? Yazarlar varıyor ve kanıtlarını da bunun üzerine dayandırıyor. İradesinin yönü ve amacı bilinmediği sürece, bir failin sadece bilgi, güç ve iyiliğinin bilinmesi, onun değişim ve gelişim süreci içindeki bir eserinin bu uzun sürecin her bir anında nasıl olacağını doğru olarak göstermez. Tanrı'nın bilgi, güç ve iyilik sahibi olması,

---

⁶¹ Yaran, a.g.e, s: 56

onun eseri sayılan bu evrenin bilhassa içinde bulunduğu her anda mümkün veya hayal edilebilir evrenlerin en iyisi olmasını gerektirmediği gibi, dünyanın şu anki halinin kötülükleri içermesi, mahlukatın her zaman kötülükler içereceği anlamını içermez.⁶²

2- Din Psikolojisi'nde Fesâd

a- Fesâd'ın İnsani Kişilikteki İztrâfî (Zorunlu) Yönü

aa- Nefs ve Hevâ

Hevâ, el-İsfehânî'ye göre, nefsin kötü isteğe olan yönelişi,⁶³ İzutsu'ya göre ise genel manada insan ruhunun şehvi arzularından ve hayvanî içgüdülerden doğan eğilimidir. Yine İzutsu'ya göre hevâ, insanı doğru yoldan saptırması kaçınılmaz olan şer bir teamüldür.⁶⁴ K. Kerim'de bu durum şu ayette zikredilmektedir: “*Ey Muhammed! Eğer sen, bilgi sana geldikten sonra, onların hevâlarına uyacak olsaydın, muhakkak ki kötülerden olurdun.*”⁶⁵

K. Kerim Fesâdın, nefsin hevâsına tabi olmak suretiyle meydana geldiğini ifade etmektedir: “*Eğer Hak, onların hevâlarına (kötü arzular ve amellerine) tabi olsaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulurdu.*”⁶⁶

Bu ayette dünyanın ahenginin bozulması ve yeryüzündeki kaosunun sebebinin hevâyâ tabi olmak olduğu anlatılmaktadır.

Allah'ın göndermiş olduğu hak dine tabi olmayı değil de kendi hevâsına tabi olmayı, Kur'ân “hevâsını tanrı edinmek” diye ifade etmektedir: “*Hevâsını (nefsinin kötü duygularını) tanrı edinen ve Allah'ın da onu bir ilim üzerine saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola erdirebilir? Hala ibret almayacak mısınız?*”⁶⁷ Ayette geçen “hevâsını

⁶² Yaran, a.g.e, s: 59-63

⁶³ el-İsfehânî, a.g.e, s: 796

⁶⁴ İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, 3. B., çev: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1997, s: 191

⁶⁵ el-Bakara, 2-145

⁶⁶ el-Mü'minun, 23-71

⁶⁷ el,Câsiye, 45/23

kendisine ilah edinen tabiri”, canının istediğinden başka kendine ilah tanımayan demektir. Böyle kimselerde Hakk’a yönelik düşüncesi bulunmayıp, sadece arzu ve isteklerinin doğrultusunda hareket etmek anlayışı hakimdir. Düşünceleri hakiki faydayı elde etmek üzere değil, sırf içgüdüsel ve sübjektif kuruntular üzerine kuruludur. Bunlar; delil, ölçü ve sınır kabul etmez; kendi zevk ve arzularına kıymet v kutsallık atfederler...⁶⁸ Sonuçta tevhid inancında fesâd (bozulma) meydana gelmiş olur. Kişinin bu durumdan kurtulması ise nefisle mücadele etmesiyle gerçekleşir. Kur’ân bunu şöyle açıklamaktadır: “ *Rabbinin makamından korkan ve nefisini hevâdan (kötü arzulardan) uzaklaştırana gelince, şüphesiz onların barınağı ancak cennettir.*”⁶⁹

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Hevâ, insan nefsinin şehvetlerinden ve hayvanî iştahından doğan doğal eğilimi olmakla beraber, aynı zamanda insanı her türlü isyana götüren zaafın itici gücüdür; her türlü belânın, rezilliğin, kötülüğün kaynağıdır. İnsanın yaşamı boyunca başını kayadan kayaya çarptıran, beladan belaya uğratan bu duygudur.⁷⁰

ab- Ays ve Habal

Fesâd, ister az ister çok olsun bir şeyin itidal çizgisinden uzaklaşıp bozulması demektir.⁷¹ Kur’ân’da “Habal” (*خبل*) ve “Asâ” (*عشي*) ile de ifade edilmektedir.

Habal, akıl ve düşüncede etkili olan delilik ve hastalık gibi ıstıraba sebep olan bozulmadır.⁷²

el-İsfehânî, Asâ kökünden “ays” ve “ ısıy” formunda iki kelimenin bulunduğunu, “ ays ” kelimesinin hisle idrak edilebilen, “ ısıy ” kelimesinin ise

⁶⁸ Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur’ân’da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997, s: 175

⁶⁹ en-Nâziat, 79/40-41

⁷⁰ Aydınlı, Hayatı, *Kur’ân’da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s: 204

⁷¹ el-İsfehânî, a.g.e, s: 571

⁷² el-İsfehânî, a.g.e, s: 204

hükmen idrak edilebilen yerde fesâd kelimesi terine kullanılacağını vurgulamaktadır.⁷³

b- Fesâd'ın İnsani Kişilikteki İhtiyârî (Seçimli) Yönü

ba- İfsad ve İslah

Dünyanın çeşitli ülkelerindeki çıkar grupları amaçlarına erişebilmek, karşılarında bulunan güçleri etkisiz hale getirebilmek için çeşitli propagandalarda bulunurlar. Bu eyleme fesâd ve beyin yıkama denilmektedir. Bu eylem, gençlere bir takım tetik kelimeler, sloganlar ve semboller vermek suretiyle şartlandırılarak gerçekleştirilmektedir. Şu veya bu sistemle toplumun kurtulacağı, kurtarıcının da kendisi olacağı ona devamlı surette telkin edilir. Neye inanacağını şaşırان genç, ruhi dinginlik elde etmesini, kendisine empoze edilen aldatıcı, allanıp pullanan fikirleri şartsız kabul etmede bulur ve böylece her söyleneni yapan bir robot halini alır.⁷⁴

Az önce zikri geçen ve akıl ile düşüncede etkili olan, kişinin muhakeme kabiliyetinin kaybedilmesi anlamına gelen Habal kelimesinin yukarıdaki faaliyetlerle yakından ilgisi olsa gerek. Kur'ân, karşısındaki bu faaliyetlere sevk etmek için kullanılan sözleri levhe'l-hadis olarak isimlendirir: “*İnsanlardan kimi var ki, bilgisizce (insanları) Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için boş hadisi satın alırlar. İşte onlar için alçaltıcı azap vardır.*”⁷⁵

Yukarıdaki ayette geçen levhe'l-hadis ter kibini, Elmalılı, insanı oyalayan, işinden alıkoyan sözler, asılsız hikayeler, masallar, gevezelikler olarak ifade ederken,⁷⁶ Süleyman Ateş, böyle boş sözlerle insanların Allah yolundan alıkonulmak istediklerini belirtmektedir.⁷⁷ Ateş, ayrıca, ayette geçen “ *يشترى* ”

⁷³ el-İsfehânî, a.g.e, s: 483

⁷⁴ Aydınlı, a.g.e, s:266 (Songar, Ayhan, *Çeşitleme*, s: 107'den naklen).

⁷⁵ Lokman, 31/6

⁷⁶ Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992, VI/268

⁷⁷ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, VII/56

kelimesinin para ile bir şey satın almak değil, hikmetli sözleri bırakıp boş lafları almak manasında olduğunu açıklar.⁷⁸

Ayetin sonundaki “ *بغير علم* = bilgisiz ” kaydı, bu işte kişilerin muhakeme işlevlerinin yokluğunu ifade etmesi, adeta bu sözlerin serap gibi yanıltıcı, kişiyi aldatarak haktan uzaklaştırıcı türden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, şu ayette daha da belirginlik kazanmaktadır: “...*Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar...*” (el-En’am, 6/112). Ayet, bu türden sözlerin aldatıcı, içi boş, dışı süslü, dışına bakanın aldandığı, ona meftun olduğu sözleri ifade etmektedir. Bu tam olarak fesâd aracı olarak kabul edilebilecek sloganik yaldızlı sözleri ifade etmektedir ki, bu da tamamen beyin yıkamaya tekabül etmektedir.⁷⁹

Fesâd suçu İslam Hukuku’nda en ağır cezalardan birisidir. İslam bununla toplumu kargaşaya sürükleyebilecek engelleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır: “*Allah ve Resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde Fesâd (düzeni bozmak) için koşanların cezası, ancak ya acımadan öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da (buldukları) yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyada rüsvaylığıdır. Ahirette de onlar için büyük bir azap vardır.*”⁸⁰ Ayetin son kısmında geçen “ Bu onların dünyada rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.” ifadesi bu kimselerin dünyada cezalarını çekseler bile ahirette cezalandırılacaklarına vurgu yaparak bu suçun ne derece büyük bir suç olduğunu beyan etmektedir.

Fesâd çıkarma eylemi, insanların bu eylemden sakındırılması için el-Maide suresi 32. ayette temsil yoluyla şöyle zikredilmiştir: “...*Kim, bir cana karşılıksız veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılıksız olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim de bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur...*”

Kur’ân’da münafıklar bozguncu topluluk olarak adlandırılmıştır. “ *Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıkarsalardı, size habaldan (bozgunculuktan) başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aranızda koşarlardı. Halbuki içinizde de onlara*

⁷⁸ Ateş, a.g.e, VII/58

⁷⁹ Aydın, a.g.e, s: 267

⁸⁰ el-Mâide, 5-33

*iyice kulak verecekler vardır. (Bunları kuşkulandırıp büyük bir fitne çıkarabilirlerdi) Allah zalimleri gayet iyi bilir.*⁸¹

er-Râzî, ayette geçen “Habal”ın her şeyde kötülük ve fesâd anlamına geldiğini, bu konuda çeşitli görüşler olduğunu, bunlardan birisinin de, düşüncede kargaşa ve düzensizlik meydana getirerek bir durumu bir topluluğa güzel gösterip diğer topluluğa nahoş göstererek parçalanmalarını sağlamak ve güçlerini bölmek anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁸²

Sonuç olarak bireyleri ve toplumları bozan her türlü faaliyete karşı ıslah göreviyle vazifeli bulunan muslihlere büyük işler düşmektedir. Onlar kendilerinin ve insanlığın dünya ve ahiret saadeti için üzerlerine düşeni yapmalıdırlar.

bb- Tedsiyе ve Tezkiye

Konuyla ilgili olarak 91. Şems suresi 9. ve 10. ayetlerin mealleri şöyledir: “*Elbette nefisini temizleyip parlatan kurtulmuştur. Onu kirletip gömen de zıyan etmiştir.*”

Elmalılı, yukarıda zikri geçen tezkiyenin üç manada kullanıldığını ifade etmektedir:

Birincisi: Onu kirletecek küfür, cehalet, kötü duygular, yanlış inançlar, fena huylar gibi kötü şeylerden temizlemek.

İkincisi: Temizleyip koruyarak iman, ilim, irfan, iyi, iyiliksever duygular, güzel ilahi ahlak, takva özellikleri ile terbiye edip ilahi tecellilere nail olarak, çevresine zekat verecek, hayır ve bereket yayacak şekilde feyizlendirmektir ki, bu iki mana ile nefsi temizlemeye çalışmak onu yaratanın bir hakkı olmak üzere insanın görevi ve yararı gereğidir.

---

⁸¹ et-Tevbe, 9/47

⁸² er-Râzî, Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kureşî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXXII, el-Matbaatü'l-Behiyye, Mısır, 1938, XVI/80

Üçüncüsü: Nefsi tezkiye etmek, nefsin temiz olduğuna takdir veya son derece feyiz alıp gelişmiş olduğuna hükmetmek suretiyle temize çıkarmak, övmek manasına gelir.⁸³

Ayette geçen tedsiyeye ise bir şeyi örtmek, gizlemek⁸⁴, bir kimseyi hile ile ayartıp fesâda düşürmek manasına gelir.⁸⁵ Tedsiyeye, ruhu faziletli ve erdemli şeylerle temizlemeyip kötü işler ve kötü ahlak ile fesâda vermek, sonun kokup gömülmeye mahkum bayağı beden kirleri, katı hayvani gayeler, gösteriş gibi şeytani ve karanlık hislerle çürütüp korkutarak maddiyata gömmek ve ahirette küle gömülmüş kebab gibi cehennem ateşine kapılmaktır.⁸⁶

3- Din Sosyolojisi'nde Fesâd

a- Sosyolojide Fesâd Kavramı: "Anomi"

Bir toplumun normlarının etkisizleşmesi, çöküntü, karışıklık yada çatışma olması durumunu gösteren terim. Klasik Yunan metinlerinde sık sık rastlanmakta olan *anomia* terimi, "yasasız" anlamına gelen *anomos* sıfatıyla ilişkilendirilebilir. Bu terim o zamandan beri, çöküntü ve katastrofu anlatan geniş kapsamlı ve genellikle negatif bir çağrışımla yüklü olmuştur. Anomi terimi, sosyolojide en sık biçimde Emile Durkheim'in ve Rober Merton'ın çalışmalarıyla birlikte anılmaktadır.⁸⁷

Durkheim'in temel yapıtları olan "Toplumsal İşbölümü Üzerine" ve "İntihar" adlı eserleri, anomi kavramıyla yakından ilişkilidir.⁸⁸

⁸³ Elmalılı, a.g.e, IX/244

⁸⁴ Ateş, a.g.e, X/453

⁸⁵ Elmalılı, a.g.e, IX/245

⁸⁶ Elmalılı, a.g.e, IX/246

⁸⁷ Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev: Osman Alunhay-Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s: 32

⁸⁸ Tolan, Barlas, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, 2. B., A.İk.T.İ.A.Y, Ankara, 1981, s: 10

b- Durkheim Sosyolojisi'nde Anomi Kavramı

ba- "Anomi" Kavramının Anlam İkiliği

Görüldüğü üzere anomie kavramı "intihar" da ve "Toplumsal İşbölümü"nde farklı anlamlarda kullanılmıştır.

"İşbölümü"nde anomie, bazı toplumsal fonksiyonlar arasındaki düzen eksikliği veya yokluğu anlamına gelmektedir. Anomie burada toplumsal bir evrim içerisinde bir düzensizlik veya anarşi evresi anlamı taşımaktadır. Üstelik bu deyim bizzat Durkheim tarafından kullanılmıştır. Ona göre « belki de biraz abartma ile, genel olarak bilimde ve özel olarak belirli bilimlerde geçerli olan...anarşinin nereden doğduğu anlaşılmış olmaktadır. »⁸⁹

"İntihar"daki anomie ise, bireylerden tarafından içselleştirilmiş olması gereken ahlaksal kural veya kuralların yokluğu anlamına gelmektedir. Başka bir anlatımla burada anomie, kuralsız veya kuralları kesin ve mutlak yetke ve geçerliliğini yitirmiş bir toplumun ahlaksal durumunu ifade etmektedir. Gerçekte Durkheim, bu ahlaksal durum deyimini de kullanmaktadır. Ona göre « günümüzde köklü ekonomik bunalımların bu kadar çok sayıda intihara neden olmasındaki temel ögenin özellikle bu ahlaksal durum olup olmadığı kuşkusuz düşünölmeye değer. »⁹⁰

Durkheim, ayrıca toplumların oto-kontrollerinin toplumun kaos ortamına sürüklenmesinde önemli rolü olduğunu düşünür: « Herhangi bir anarşik ortama yol açmamak için her toplum, kendi içerisinde oluşan özel grupların faaliyetlerini teşvik eder ve düzenler. Ancak özel gruplarla ilgilenen yalnızca toplum değildir; kendi açısından birey de bu oluşum içerisinde bir neşe ve mutluluk kaynağı bulmuş olacaktır. »⁹¹ Rober K. Metron ise, "kabul edilmiş normlar, toplumsal gerçeklikle çatıştığı durumda bireyin davranışı üzerindeki gerilime göndermede bulunacak biçimde anomie kavramını değiştirmiştir" şeklinde anomie kavramını anlar.⁹² Merton'un kuramı, uyum ve konsensüse fazlasıyla vurgu yapması, aşırı bütünleşmiş

⁸⁹ Tolan, a.g.e, s: 37

⁹⁰ Tolan, a.g.e, s: 38

⁹¹ Tolan, a.g.e, s: 52

⁹² Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, haz: Hüseyin Özel-Cemal Güzel, Ankara, 2000, s: 187

toplum ve aşırı toplumsallaşmış insanlar görüşü nedeniyle eleştirilmiştir. Yine de bu kuramın, özellikle daha sonra ortaya çıkan suçluluk kuramlarında çok etkili olduğunu vurgulamak gerekir.⁹³

bb- "Toplumsal İşbölümü" Kuramı ve "Anomi"

Durkheim, burada, üretim-tüketim eşgüdüksüzlüğünden ve üretimin başıboş olarak olumlu yada olumsuz belirli bir sınırı aşmasından doğan bunalımların, organizmanın bazı noktalarında toplumsal fonksiyonların birbirleriyle uyum sağlayamamalarının göstergesi olduğunu ileri sürmektedir. Giderek, ekonomik bunalımlar ile «yöresel ve sınırlı bunalımlar» olarak nitelenen iflaslar artmaktadır. Ayrıca emek ve sermaye arasındaki karşıtlık ve savaşım aynı olaya daha çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır.⁹⁴ Şu halde işbölümündeki verilere göre üç halde anomi mevcuttur:

- Ekonomi dünyasında iflasların çoğalması halinde,
- Ekonomik faaliyetler içerisinde işveren-ücretli ilişkileri düzeyinde,
- Bilimlerin aşırı parçalanması ve uzmanlaşması sonucu bilgi düzeyinde.⁹⁵

bc- "İntihar" Kuramı ve "Anomi"

İntihar olayını ekonomik bunalımlarla ilişkilendiren Durkheim'e göre, « ekonomik bunalımların intihar eğilimi üzerinde hızlandırıcı bir etkisi vardır. » Fakat burada sözü edilen bunalımlar arsından önemli farklar bulunmaktadır. Bunalımlar artık iflaslar ile aynı çerçevede içerisinde ele alınmamıştır. Bu deyim genel olarak ekonomik karışıklık ve düzensizliği ifade etmektedir. Durkheim'e göre, « toplumsal yaşam içinde anominin kronik olarak var olduğu kesim, ticaret ve sanayi dünyasıdır. » Durkheim, ticaret ev sanayi dünyasında ağırlıklı var olduğuna inandığı ekonomik anomiyi, intihara neden olan tek anomi türü olarak görmediğini, evlilik ilişkilerinin de anomik bir çeşidini oluşturduğunu söylemiştir. Özetler "intihar"da üç halde anomi vardır:

⁹³ Marshall, a.g.e, s: 33

⁹⁴ Tolan, Barlas, *Sosyoloji*, Adım Yayıncılık, Ankara, 1993, s: 25-26

⁹⁵ Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, s: 28

- Ekonomik karışıklık ve düzensizlik dönemlerinde,
- Yerleşik ve sürekli olarak ticaret ve sanayi dünyasında,
- Evlenme sözleşmesi ile ilgili pozitif hukukun boşanmayı kabul etmesi halinde.⁹⁶

B- İSLAM BİLİMLERİNDE FESÂD

1- NASSLARDA FESÂD KAVRAMI

a- Kur'ân'da Fesâd

aa- Kur'ân'da F.S.D Maddesi ve İstikake

Kur'ân'da F.S.D. maddesi müştaklarıyla beraber çoğunluğu Mekke döneminde olmak üzere yaklaşık 50 yerde geçmiştir. 5 yerde mâzî 13 yerde muzâfî olmak üzere toplam 18 yerde fiil olarak, 32 yerde de isim olarak geçmiştir. Mana olarak genellikle "bozulma" anlamı ağır basmaktadır.

Ayrıntılı bilgi ikinci bölümde verilecektir.

ab- Kur'ân'da "Fesâd" İstılahı

Fesâd lafzı; Kur'ân'da 11 defa kullanılmıştır. Bu kullanımlarda genellikle insan hakları ihlallerine atıf vardır.

Bunlarla ilgili geniş bilgi ikinci bölümde ele alınacaktır.

b- Hadislerde Fesâd

ba- Alanlarına Göre Fesâd Türleri

1) Nazari Alanda Fesâd

a) İtikadi Alanda

"...İbn Deylemi (r.a)'den gelen rivayete göre kendisi şöyle demiştir: Kader konusunda bir şey (şüphe) benim içime girdi. Ben, bunun, dinimi ve durumumu

---

⁹⁶ Tolan, a.g.e, s: 31

fesâda uğratmasından (bozmasından) korktum. Bunun üzerine Übeyy b. Ka'b (r.a)'e vardım ve « Ey Ebe'l-Münzir! Bu kader meselesi hakkında gerçekten bir (şüpheli) kalbime girdi. Dinimi ve halimi ifsat etmesinden korktum. Kader meselesiyle ilgili aydınlatıcı bir şeyler bana söyle. Senin sözlerinden istifade ettirmesini Allah'tan umarım.» dedim.⁹⁷

b) Ahlaki Alanda

Hz. Peygamber tebliğ, tatbik ve tebyîn görevi ile bütün insanlığa gönderilen evrensel bir elçi olarak kendi çağdaşlarını ahlakî bakımdan olgunlaştırmak durumunda idi. Zira O, Kur'an'ın ahlakî öğretilerini özümseyip massetmişti. Bunun sonucunda kendisinden sadır olan söz, fiil ve takrirler bütünü hadis ismini almıştır. O, sözlerini zikrederken muhatabının anlayacağı şekilde söyleyeceklerini somutlaştırdı. Aşağıda konu ile ilgili olarak bahsedeceğimiz hadis bunlardan biridir:

“... Numan b. Beşir (r.a) minber üzerinde iki parmağıyla iki kulağına işaret ederek (yani bizzat kulaklarıyla duyduğunu belirterek):

Ben Resulullah'tan (s.a.v) şu buyruğu işittim, dedi: Helal olan şeyler bellidir. Helal ile haram arasında da (helal mi, haram mı olduğunu) çok kimsenin bilmediği bir takım şüpheli şeyler vardır. Bu itibarla kim şüpheli şeylerden sakınırsa dinin (noksanlıktan) ve ırzını (yani şeref ve haysiyetini) –halkın dilinden- kurtarmış olur. Şüpheli şeylere dalan kimse de (içine girmek yasak olan beylik) kuru etrafında (davalarını) otlatıp kuru içinde otlatması an meselesi olan çoban gibi harama düşer. Bilmiş olunuz ki, her hükümdarın özel bir korusu vardır. Dikkat ediniz! Allah'ın (yeryüzündeki) korusu da haram ettiği şeylerdir. Haberiniz olsun! İnsanın vücudunda bir lokmacık et parçası vardır ki, iyi olduğu zaman bütün ceset iyi olur, bozulduğu zaman da bütün ceset bozulur. Bilmiş olunuz ki, o et parçası kalptir.”⁹⁸

⁹⁷ İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, I-II, el-Mektebetü't-Terbiyetü'l-Arabî li Düveli'l-Halic, Riyâd, 1986, Mukaddime, 10

⁹⁸ İbn Mâce, Zühd, 20

Görüldüğü üzere Allah'ın elçisi insan organizmasına ait bir olguyu dile getirmekle beraber kalbin manevî ve ahlakî anlamına da işaret etmekte, kalbî ameller planındaki samimiyet yahut kötü niyetin topyekün ahlakî davranışlarda kendini göstereceğini ima etmektedir. Böylece Fesâd kavramı, alemlerin yegane rabbinin bedenî, ruhî, ahlakî, itikâdî, ictimaî, hukukî ve nihayet kevnî varoluş mertebelerinde belli bir denge ve ölçüye göre yaratıp öylece sürmesini dilediği fitrî ve evrensel düzenin herhangi bir şekilde bozulmasını, kargaşaya sürüklenmesini ifade etmektedir.⁹⁹

Konuyla ilgili diğer bir hadis de şöyledir:

“Ka'b b. Malik el-Ensârî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: « Bir koyun sürüsünün üzerine salıverilen iki aç kurdun o iki koyuna zararı, kişinin mal ve şeref hırsının dinine olan zararından daha ağır değildir.»¹⁰⁰

2) Ameli Alanda Fesâd

a) İbâdât Alanında

İbadet ile ilgili olarak peygamberden, “Kişi, imamın solunda namaza durur da imam onu sağına çevirirse o kişinin de namazı fâsid (bozulmuş) olmaz.” dediği nakledilmiştir.¹⁰¹

b) Muamelât Alanında

Ka'b b. Malik (r.a)'dan şöyle rivayet edilmiştir: “ Ka'b b. Malik ailesinin Sel' (dağın)da güdülür bir sürü davarı varmış. (Ka'b diyor ki) bunları güden cariyemiz bu davarlarımızdan bir koyunu ölüm halinde gördü. Hemen (sert) bir taş kırarak (bıçak gibi keskin) taş parçasıyla koyunu kesti. (Bu muslihane hareket duyulunca) Ka'b aile halkına: (Durunuz!) Bu vaziyeti Nebi (s.a.v)'ye soracak bir kimse gönderinceye kadar koyu(nun eti)nden yemeyiniz! Dedi. Ve Nebi (s.a.v)'e koyunun

⁹⁹ Kutluer, İlhan, “Fesâd”, D.İ.A, XII/422, İstanbul, 1995

¹⁰⁰ et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, el-Mektebetü't-Terbiyetü'l-Arabî li Düveli'l-Halic, Riyâd, 1988, Zühd, 45

¹⁰¹ el-Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Muğîre b. Berdizbeh el-Cu'fî, *Câmiu's-Sabîh*, I-VIII, İstanbul, 1979, Ezan, 58

kesim şeklinden ya Ka'b (bizzat) kendisi yahut da birisini gönderip sordu. O da Ka'b'a bu(nun eti)ni yemeyi buyurdu."¹⁰²

Hadisten çıkarılan hüküm: Müvekkilin malına zarar ve Fesâd ârız olacağı vekil tarafından anlaşılırsa, müvekkilin izn-i lâhik olmaksızın vekilin müvekkelün-bihte tasarrufu caiz olduğu ve tazmini gerektirmediğini beyandır. Çoban cariyeye, koyunun murdar öleceğini anlayarak kesmiş, sonra mesele Resulullah'a arz olduğunda O (peygamber) cariyenin bu kesimini reddetmeyip o koyunun yenilmesine müsaade buyurmuştur."¹⁰³

Yine böyle bağ-bahçe bekçisi, bir kısım üzüm ve meyvelerin olgunlaştığını görür de toplanmasının ertelenmesini, zarar geleceğinden endişe ederek toplarsa vekilin bu hareketi müvekkilin malını Fesâddan koruyup ıslah maksadına matuf olduğu için vekilin bu iyi niyetli hareketi, vekilin hıyaneti zahir oluncaya kadar müvekkil tarafından kabul edilmesi gerekir. Islah maksadıyla olan bu hareket zamanı mucip değil, bilakis muskıttır. Bu halde vekilin bu hareketini müvekkilin kabul etmesi bir icazet-i lâhikadır, vekalet-i sâbika hükmündedir.¹⁰⁴

bb- Fesâd'dan Sakındırma

1) Fesâd'ı Menetme

Hiz. Peygamber, 49. el-Hucurat suresi 9. ayetinin bağlamıyla örtüşecek biçimde şöyle bir hadis zikretmiştir: “ *Sizden biriniz, kardeşine silah doğrultmasın. Şeytanın, tuttuğu silahı kaydırıp kaydıramayacağını bilemez ki, böylece cehennem çukuruna düşmüş olur.* ”¹⁰⁵

¹⁰² Buhârî, Vekale, 4

¹⁰³ ez-Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, *Sahib-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, mütercim ve şarihi: Kamil Miras, T.T.K.B., Ankara, 1970, VII/85

¹⁰⁴ ez-Zebîdî, a.g.e, a.y

¹⁰⁵ ez-Zebidi, Zeynuddin Ahmed b. Abdillatif, *Muhtasar Sahib-i Buhari – el-Müsemma et-Tecrid es-Sarih li Ehâdîs'l-Câmi'î's-Sahih*, c: I-II, (tah: İbrahim Berkie- Ahmed Ratib Urmuş), 5. B., Dâru'n-Nefais, Beyrut, 1992, s: 502

Bu hadiste de görüldüğü üzere, en büyük fitnelerden biri olan, kişiye silah doğrultmak yasaklanmıştır. Silah doğrultmak suretiyle karşısındakinin ölümüne sebep olan kişinin cehennemlik olacağı belirtilmektedir.

2) Fesâd'dan Kaçınmayı Teşvik Etme

Ebu Mesud (r.a)'dan:

Adamın birisi, yularlı bir deveyi, Allah yoluna tasadduk etti. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v): « O adam, kıyamet gününde, yedi yüz tane yularlı deveyle gelecektir.» diye buyurdu.

Muaz b. Cebel (r.a)'den: Resulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: « Savaş iki türdür. Birisi Allah rızasını kazanmak ister, kumandana itaat eder, en değerli malını bu yolda infak eder, arkadaşına yardımcı olur, fesâd ve kötülükten kaçınır, bu adamın uykusunda da uyanıklığın-da da ecir verilir. Bir kimse de riya ve gösteriş için savaşır, kumandana isyan eder, yeryüzünde fesâd çıkarır. Bu adam da yaptığı kadar karşılık alır.»¹⁰⁶

2- Kelam'da Fesâd

a- Alemdeki "Kevn ve Fesâd"

Kainatı meydana getiren varlıklar, bir sebep ve gayeye binaen yaratılmıştır. Hiçbir şey abes ve boşuna değildir. Hepsinin kendine göre bir görevi bulunmaktadır. Öyle ki, birbirleri arasında kargaşa ve düzensizliğin bulunması söz konusu olamaz.

Yukarıda zikredilen bu nizam ve gayenin temelinde yaratıcı bir kudretin varlığı söz konusudur. Bu durum, Kur'ân-ı Kerim'de 21. Enbiya suresi 22. ayette şöyle ifade edilir: " *Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka Tanrılar olsaydı, ikisi de fesâda uğrar, bozulurdu.*"

Ayrıca alemdeki kevn (oluş) ve fesâd (bozuluş) ile ilgili olarak el-Kindî'nin sunmuş olduğu bilgi "felsefede ilahi adalet" başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁰⁶ en-Nesâî, Ebu Abdîrrahman b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1964 Cihad, 46

b- İlahi Adalet (“el-Adl”, “Theodicy”) ve Fesâd

Teoloji’de, Tanrı’nın dünyayı yaratırken adil davrandığını iddia eden öğretiyada dünyada varolan kötülük olgusunun doğurduğu kuşkular karşısında, iyiyaratıcı ve sorumlu bir Tanrı’nın varoluşunu, faaliyetini yada karakterini haklı çıkarma problemi, ve nihayet, tanrısal kayra, yada inayetin gerçekliğini, kötülöklere rağmen, kötü ve kötölüğün varoluşu karşısında koruma tavrı için kullanılan teknik terim.¹⁰⁷

İlk defa Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) tarafından *Essais de Theodicee* adlı eserinde zikredilen, Grekçe ‘Tanrı’ ve ‘adalet’ sözcüklerinden gelen ‘theodise’ terimi, yaygın olarak iki anlamda kullanılır. Birincisi temel ve özel anlamıyla teodise, ilahi adaletin varlıktaki pek çok kötülük sebebiyle tehlikeye girmeden devam edeceğini gösterme çabasına delalet eder. İkinci ve daha geniş anlamı, genel olarak, Tanrı’nın yaratmaya ilişkin ilgi ve iradesini göstermeye başlamıştır. Bu yüzden de çoğu kez bizzat inayet kavramıyla eşanlamlı olarak görölmektedir.¹⁰⁸

ba- Kur’ân’da İlahi Adalet

Kur’ân’ın insan ile Allah arasındaki ilişkide kötülük (şer) ile ilgili açıklamaları imtihan ve cezaya taalluk etmektedir.¹⁰⁹

Biz de buradan hareketle Kur’ân’da kötülük ile ilgili cevapları bu iki noktada incelemeye çalışacağız.

a) İmtihan

İnsanın yaratılış amaçlarından birisi de rabbini tanımak ve O’na ibadet etmektir. Dünya da bir imtihan ve deneme yeri olarak yaratılmıştır. Bununla ilgili olarak Kur’ân’daki bazı ayetlerin mealleri şöyledir:

¹⁰⁷ Cevizci, a.g.e, s: 840

¹⁰⁸ Ormsby, Eric Lee, *İslam Düşüncesinde İlahi Adalet Sorunu (Teodise)*, çev. Metin Özdemir, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2001, s: 15

¹⁰⁹ Cebeci, Lütfullah, *Kur’ân’da Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985, s: 129

- “Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve dirimi yaratan O’dur. O, güçlüdür, başıslayandır.”¹¹⁰

- “Arş’ı su üzerinde iken, hanginizin daha güzel iş işleyeceğini ortaya koymak için, gökleri ve yeri altı günde yaratan O’dur.”¹¹¹

-“Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelere üstün yapan O’dur.”¹¹²

- “ Biz insanı katıksık bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz; bu yüzden, onun işitmesini ve görmesini sağlamışızdır.”¹¹³

Zikredilen ayetlerden de anlaşılacağı üzere insanların işitme ve görme özelliklerine sahip olması, bazısının zengin-fakir, bir kısmının mutlu-mutsuz olarak yaratılması güzel amelin işlenmesi noktasında yüce Allah’ın hikmetine taalluk etmektedir. Kısacası insan doğumla başlayıp ölümle sona erecek yaşam süresince yaratıcı tarafından imtihana tabi tutulacaktır.

Kur’ân-ı Kerim’de imtihan için “bela” ve “ibtıla” kelimeleri kullanılır.¹¹⁴ “Bela” kelimesi hem hayır hem de şer ile yapılan imtihanlar için kullanılır. Enbiya suresinde bu kullanım mevcuttur: “Her can ölümü tadacaktır. Bir imtihan olarak size iyilik ve kötülük veririz. Sonunda bize dönersiniz.”¹¹⁵ “Musibet” kelimesi de kötülük için kullanıldığında kişinin malı, canı ve ürünlerine hoşlanmayacağı türden belaların isabet etmesi anlamındadır.¹¹⁶

Peki imtihanın objesi olan insanoğlunun buna istidadı var mıdır? Yani imtihan edilmeye uygun bir tabiat ve karakterde mi yaratılmıştır? Bunun cevabını Kur’ân Şems suresinde şu şekilde vermektedir: “Andolsun her nefse ve ona bir takım

¹¹⁰ el-Mülk, 67/2

¹¹¹ el-Hud, 11/7

¹¹² el-En’am, 6/165

¹¹³ el-İnsan, 76/2

¹¹⁴ Bkz:Abdülbâkî, M.Fuâd, *el-Mu’cemü’l-Müfrehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 2.B., Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Kahire, 1988, s: 172

¹¹⁵ el-Enbiya, 21/35

¹¹⁶ el-Bakara, 2/156

kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene."¹¹⁷ Burada geçen tesviye kelimesi ile ilgili olarak Muhammed Esed şu görüşlere yer vermektedir: " Yani, onu kendi içinde tutarlı kılmakta ve yerine getirmekle yükümlü olduğu fonksiyonlara uygun vasıflarla donatmakta, böylece onu varoluşun gereklerine baştan uygun hale getirmektedir."¹¹⁸ Hür bir iradeye sahip olarak yaratılan insanın iyi(iman)yi ve kötü(küfür)yü seçme serbestliğine sahip olduğu bizzat Kur'ân tarafından vurgulanmıştır: "*Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim Tağüt'u reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.*"¹¹⁹

Ve "*ve deki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin.*"¹²⁰ Elmalılı, İnsan suresi 2. ayette geçen "onu işitici ve görücü yaptık" ayetini şu şekilde açıklar: " Gerek kendisinde ve gerek kendi dışında işitilecek, görülecek Kur'ân'daki ve kainattaki ayet ve delilleri işitecek, görececek, kalp gözüyle bilip ona göre bilinçli bir şekilde görevini yapacak yükümlü bir yaratığa çevirdik."¹²¹ Lütfullah Cebeci, insanın iman babındaki bu imtihanı başarsa bile sebat ve amel noktasından imtihanın devam edeceğini vurgular.¹²² Ve el-Ankebut suresinin şu ayetlerini buna delil olarak getirir: "*İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece «iman ettik» demeleriyle bırakılvoreceklerini mi sandılar?*"¹²³ Yani, insanlar fitne ve fesâd dönemlerindeki her türlü baskı, zulüm ve zorlamaya rağmen içlerinde hiçbir şek, şüphe ve tereddüt olmaksızın Allah'ın varlığına, birliğine, O'nun mutlak güç sahibi olduğuna inanmaları gerekmektedir.

Tekrar konumuza dönerek meseleyi bir örnekle bitirelim: Malum olduğu üzere Uhud Savaşında müminler savaşın başlarında galip iken daha sonra Hz.

¹¹⁷ eş-Şems, 91/7-8

¹¹⁸ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı-Meal Tefsir*, çev: Cahit Koytak, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, III/1260

¹¹⁹ el-Bakara, 2/256

¹²⁰ el-Kehf, 18/29

¹²¹ Elmalılı,a.g.e, VIII/458

¹²² Cebeci, a.g.e, s: 131

¹²³ el-Ankebut, 29/2

Peygamber'in emrinden çıkmalarıyla savaştan yenik ayrılmışlardı. İşte, Kur'ânî teodise açısından bu savaşı örnek alabiliriz: “ (Bedir'de) iki katını (düşmanımızın) başına getirdiğimiz bir musibet, (Uhudda) kendi başınıza geldiği için mi «bu nasıl oluyor?» dediniz...” (Al-i İmran, 3/165). Ayetten anlaşılıyor ki Kur'ân kötülük problemine işaret etmekte ve devamında da “de ki, o kendi kusurunuzdandır. Şüphesiz Allah'ın her şeye gücü yeter.” Denilmesi suretiyle müminlerin kendilerine verilen iyi ve kötüyü seçme istidatlarını kötüyü seçme yönünde kullanmalarından kaynaklandığını vurgulamaktadır.¹²⁴

b- Ceza

Malum olduğu üzere tabii kötülük ve doğal afetlerin ilahiliği yüzyıllarca tartışıla gelmiştir. Kur'ân'da da Musa-Firavun ve Nuh kıssalarında olduğu gibi bu milletlerin cezalandırıldıklarına dair anlatılar mevcuttur. Lütfullah Cebeci, konuyla ilgili olarak şu görüşleri vurgulamaktadır. “ Buna göre de, gerek fert, gerek cemiyet olarak başımıza gelen felaketler; zelzeleler, kıtlıklar, salgın hastalıklar, seller ve savaşlar, ya şerle imtihanın bir unsuru, veya kötülüklerimizin cezalarıdır. Binaen aleyh bunlar da aslında şer değillerdir. Her imtihanda olduğu gibi bu imtihanda da bir netice, bir mükafat veya bir mücazat söz konusudur. Kur'ân'ın talimi ile anlıyoruz ki, bunlar daha ziyade ahirette olmakla beraber, dünya hayatında da biraz var.”¹²⁵ Buna örnek olarak da şu ayeti verebiliriz: “İnkâr edenler var ya, onları dünya ve ahirette şiddetli bir azaba çarptıracağım; onların hiç yardımcıları da olmayacak.”¹²⁶ Ayrıca Şura suresi 30. ayette: “ Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediklerinizden dolaydır. O yine de çoğunu affeder.”¹²⁷ Denilmesi suretiyle insanların hata ve kusurlarına vurgu yapılmaktadır.

¹²⁴ Cebeci, a.g.e, s: 309

¹²⁵ Cebeci, a.g.e, s: 268-269

¹²⁶ Al-i İmran, 3/56

¹²⁷ eş-Şûrâ, 42/30

bb- Felsefe'de İlahi Adalet

Yeryüzündeki kötülüğün iyi ve kudret sahibi bir Tanrı ile nasıl bağdaştırılacağı noktasında İslam filozofları çeşitli görüşler serd etmişlerdir. Farabi, asl olan hayır ve nizamdır. Kötülüğün şeylere duhulü sadece arızidir.¹²⁸ Görüşünü benimserken, öğrencisi İbn Sina da üstadının fikrini aynen benimser. Ona göre genelde iyiliğin hakim olduğu bu alemde kötülük, gül ağacındaki diken mesabesindedir.¹²⁹ İhvan-ı Safa, şer meselesine; “ alemde asl olan hayırdır, şer gibi görünen şey ve oluşlara dikkatle bakıldığında, alemin külli yapısı içinde bir hikmet ve gayeyi gerçekleştirmek içindir, yoksa Tanrı özel olarak kötülük gayesiyle bir şey yapmaz.” Şeklinde özetleyebileceğimiz optimist bir görüşle yaklaşmışlardır.¹³⁰ Cafer Sadık Yaran konuyla ilgili olarak beş ana çözüm önerisinden bahseder. Bunlar; kötülüğün ademiliği, arıziliği ve azlığı; maddenin eksikliği ve insan iradesi; kötülüğün evren nizamını tamamlayıcı rolü; iyiliğin karşıtı olarak kötülüğün gerekliliği ve son olarak Allah'ın hikmetinin tam olarak bilinemezliği.¹³¹

Kötülüğün Ademiliği, Arıziliği ve Azlığı

İhvan-ı Safa'ya göre olayları tek tek ve parçalar halinde inceleyen, onların mahiyet ve sebeplerini böyle kavramaya çalışan kimse çıkmazlara girer, araştırdıkça şüpheleri artar, ruhu elemle dolar. Aksine tümel olarak bakan kimse ise, evrendeki kötülüklerin izafi ve arizi olduğunu, asıl olanın iyilikler olduğunu anlar.¹³²

Farabi'ye göre, aslolan “hayır ve nizamdır; kötülüğün şeylere duhulü sadece arızidir.”¹³³

İbn Sina'ya göre, genelde iyiliğin hakim olduğu bu alemde kötülük, gül acındaki diken mesabesindedir. Kötülük kemalin yokluğudur. Onun kendi başına

¹²⁸ Aydın, a.g.e, s: 154

¹²⁹ Aydın, a.g.e, s: 155

¹³⁰ Taylan, Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, M.Ü.İ.F.Y, İstanbul, 1994, s: 98

¹³¹ Yaran, a.g.e, s: 134

¹³² Taylan, a.g.e, s: 97-98

¹³³ Aydın, a.g.e, s: 154

duran salt bir varlığı yoktur; çünkü kötülükle yakın alakası olan maddenin (onun çeşitli formlar almaya, durmadan değişmeye, dağılıp yok olmaya müsait durumlarının) varlığı, zaten müstakil bir varlık değildir.¹³⁴ İbn Sina'ya göre varlıklar, iyilik yada kötülük açısından dört durumda bulunabilir:

a) Mutlak anlamda iyi olan Yüce Tanrı ve O'na yakın olan aktif akıllar (el-ukûlü'l-fa'âle) sırf iyidir.

b) Mutlak anlamdaki kötülüğün varlık alanına çıkması ilahi hikmete aykırı düşüğü için imkansızdır.

c) Varlıkta şerrin hayra üstün gelmesi veya onların eşit bulunması da imkansızdır. Çünkü, az bir iyiliği emretmek için, çok kötülüğü kabullenmek, kötülüğün kendisi demektir ve bu da ilahi hikmete uygun düşmez.

d) İyiliğin kötülüğe, hayrın şerre üstün gelmesi ise varlıkta bütünüyle rastlanan ve ilahi hikmete en uygun olan bir durumdur.¹³⁵

Maddenin Eksikliği ve İnsan İradesi

Farabi'ye göre, kötülük, maddenin ilahi nizamı tam olarak kabul edip yansıtmak bir kuvvete sahip olamamasından doğuyor. İşte varlıkların karşı karşıya kaldıkları bir takım afetler, maddenin tam bir nizamı (en-nizamü't-tâm) kabul edemeyişinden kaynaklanmaktadır.¹³⁶

İbn Sina'nın şer (kötülük) görüşü, sudur nazariyesine bağlıdır ve kötülük olumsuz bir kavram, iyilik ve kemal ise tamlığı ifade eden olumlu ifadelerdir. Kötülük sadece çoklukta ve değişiklikte bulunur. Onun için zorunlu varlıktan uzaklaştıkça kötülük dereceleri artar ve nihayet zorunlu varlıktan en uzak olan madde alemi en çok olduğu yerdir.¹³⁷

¹³⁴ Aydın, a.g.e, s: 155

¹³⁵ Taylan, a.g.e, s: 202

¹³⁶ Aydın, a.g.e, s: 154

¹³⁷ Taylan, a.g.e, s: 206

Kötülüklerin Evren Nizamını Tamamlayıcı Roller

İslam filozofları iyilik ve kötülükten birisinin olmadığına diğerinin de olmayacağını, bunlardan birisinin bulunmasının diğerinin de bulunmasını gerektiğini savunmuşlardır. İbn Sina bu konuda şöyle der: “ Esasen, bir iyilik nizamı olan evrenin külli yapısında şerlerin de bir yeri vardır. Şayet alemde hayır ve şerler, yani salah ve fesâd birlikte bulunmasaydı, onun nizamı tam olmazdı. İyilik ve kötülükten sadece biri bulunsaydı o zaman başka bir alem olurdu. Onların birlikte bulunması alemin nizamı için gereklidir.”¹³⁸

İhvan-ı Safa da aynı paralel de görüş belirtmiştir: “ Burada mesela, canlı da açlık elemi onun beslenmesini, vurma, yaralama gibi davranışlardan doğan elemeler onu telef olmaktan korur. Görüldüğü gibi bu tür acılar, ilahi hikmet ve inayetin alemde varolduğu ilkesine uygundur. Çünkü canlılar aleminde düşmanlık ve mücadeleden doğan elemeler, dışarıdan şer gibi görülmekle birlikte türlerin, varlığını sürdürmesine yardım etmesi bakımından hayırdır.”¹³⁹

İyiliğin Karşıtı Olarak Kötülüğün Gerekliliği

Batı düşüncesinde de tartışılan bu kanıtın tipik şekli şöyledir: Sarı rengin ne olduğunu, onunla öteki renkler arasındaki karşıtlığı gözlemleyerek öğrendiğimiz gibi, kötülüğü gözlemlemek, iyiliğin yapısını anlamamıza ve onu gereği gibi takdir etmemize imkan verir.¹⁴⁰

Tanrısal Hikmetin Tam Bilinmezliği

Bu konuda İbn Sina, Tanrı'nın maksatlarının biz insanların maksatlarına benzeme-diğini, O'nun varlığı bütünüyle kavradığını, bizlerin ise cüzleri ile kavrayabildiğimizi, hayır ve şerrin hikmetini kavrayamayacağımızı, aslında iyiyi

¹³⁸ Taylan, a.g.e, s: 204

¹³⁹ Taylan, a.g.e, s: 98

¹⁴⁰ Yaran, a.g.e, s: 145 (Peterson, Michael, William Hasker, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, New York, 1991, s: 103-104'ten naklen)

kötüden ayırt etme yeteneği verilmiş olmakla birlikte ilahi hikmetlerin künhünü anlama yeteneğinin verilmemiş olduğunu vurgular.¹⁴¹

Son olarak tezimizin konusuyla irtibatlı olduğundan el-Kindi'nin kevn ve fesâd (olma ve bozulma) görüşüne değinelim.

el-Kindi'ye göre, olma ve bozulma, sıcaklık-soğukluk, yaşlılık-kuruluk keyfiyetlerinden müteessir olan şeylere aittir. Ay feleğinin yeryüzüne en yakın olan noktası ile "felek cismi"nin sonu arasındaki bölge (semavi alem) bu dört keyfiyetin hiçbirinden müteessir olmaz. Bu sebepten dört unsuru (ateş, hava, su, toprak) ve onlardan mürekkep olan şeyleri ihtiva eden ay-altı aleme ait olan olma ve bozulmaya tabi değildir. Dört unsurun kendileri kain ve fasit değildirler, ancak onların Allah takdir ettiği müddetçe devam eden bileşikleri kevn ve Fesâda tabidir. Bu bileşikler madenleri, bitkileri ve hayvanları içine alır. Ve ferdi cevher olmaları sıfatıyla kevn ve Fesâda tabidirler. Fakat onların suretleri kendilerinden meydana geldikleri unsurlar gibi devamlıdır.¹⁴²

el-Kindi, ay-altı alemindeki olma ve bozulmanın yakın sebebinin ya bu ay-altı alemin kendilerinden meydana geldiği unsurlardan biri yada daha çoğu veyahut bunların dışında bir şey olduğu kanaatindedir. Birinci durumda, geri kalanların kevn ve Fesâdının sebebi olan unsur yahut unsurların her cüzü tamamen baki olacaktır, ki bu, alemi meydana getiren unsurların her cüzünün fasit ve kain olması gerçeği ile çelişir. Yada her bir unsurun diğerlerinin kevn ve fesâdının sebebi olduğu düşünülebilir, bu durumda da her unsur diğerlerinin kevn ve fesâdının hem sebebi hem de neticesi olacaktır.¹⁴³

Ona göre dünyadaki olma ve bozulmanın sebebi olarak ateş, hava, su, toprak dışında başka bir fail mevcuttur ve o da semavi cisimlerden biridir. Özellikle güneş bereketin tanzim ve tevziini tayin eder. Ayrıca kutuplara olan uzaklığın azalıp artması gece ile gündüzün değişmesine ve mevsimlerin birbiri ardınca gelmesine

¹⁴¹ Taylan, a.g.e, s: 204

¹⁴² Fahri, Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, 2.B., çev: Kasım Turhan, İklim Yayınları, İstanbul, 1992, s: 77

¹⁴³ Fahri, a.g.e, a.y

yol açar. Bu suretle kevn ve fesâdın bir parçası olan fasıllı değişimleri meydana getirir.¹⁴⁴

bc- Kelam'da İlahi Adalet

1) Mutezile'nin Görüşü

Mutezile dünyadaki kötülükleri insan iradesi ile ilişkilendirmekteydi. Onlara göre “dünyadaki kötülüklerin çoğu, insanların sorumluluğu altında idi.”¹⁴⁵ Mutezile, çocukların ve vahşi hayvanların çektiği ıstırapın, günahtan dolayı açıklanamayacağını zira belli bir yaşın altındaki çocukların İslam hukukunda emirlerle mükellef olmadıklarının savunarak şu görüşleri savunmuştur: “Allah, yetişkinleri ikaz etmek için çocukların acı çekmelerine razı oldu ve sonra, eğer sırf bu şekilde kötülük ederse, bu, adaletli bir iş olmayacağından, onlara zevk vermek suretiyle acılarına kefil oldu.”¹⁴⁶

2) Eşariler'in Görüşü

Eşarilik ise, ilahi kudretin sınırlandırılmayacağı vurgusunu yapıyordu. Bu düşüncede, Allah yegane gerçek faildir ve fiilleri yalnızca O yaratır.¹⁴⁷ Eşari söylemi teodise problemini çözmekten uzaktı. Bu nedenden dolayı bu durum büyük güçlükler ortaya çıkarıyordu. Bu güçlükler, bizzat mutlak kudret tanımından kaynaklanmış olup, özellikle Ebu Hamid el-Gazali'nin kelami ve tasavvufi yazılarında ortaya çıkmıştır.¹⁴⁸

Bu düşünceden, özellikle de özgür irade ve iman problemine ilişkin büyük güçlükler ortaya çıktı. Şayet Allah tek fail ise, imanı da küfrü de O belirler. Dolayısıyla, Allah, sadece küfrü yaratmakla kalmaz, aynı zamanda kafiri, onun kalbinde bizzat kendisinin yarattığı küfür sebebiyle de cezalandırır.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Fahri, a.g.e, s: 77-78

¹⁴⁵ Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 2.B., çev: Ethem Ruhi Fırlak, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1998, s: 295

¹⁴⁶ Watt, a.g.e, s: 297-298

¹⁴⁷ Ormsby, a.g.e, s: 29

¹⁴⁸ Ormsby, a.g.e, s: 28

¹⁴⁹ Ormsby, a.g.e, s: 31

Mutezili teodiseye karşı, Eşari ve taraftarları, Allah'ın, sınırsız kudretiyle, iyiliğin olduğu kadar kötülüğün de faili olduğu şeklindeki ilk İslami eğilimi benimsedi. Onlar hür irade inancını reddettiler. İnsan fiillerinden dünyadaki tabii olaylara kadar her şey, ilahi iradenin dolaysız bir sonucuydu ve bu irade itirazsız kabul edildi.¹⁵⁰

Gazali'nin Eşari ekolünün bir versiyonu kabul edilen ve üzerinde tartışmaların yapıldığı teodise versiyonunun orijinali şöyledir: "Leyse fi'l-imkan ebde' mimma kân: yani, ' olmuş olandan daha iyisi mümkün değildir'."¹⁵¹

Yorumcular, Gazali tarafından yazılan ve içinde yukarıdaki ifadenin bulunduğu dört eserden bahsederler¹⁵²:

Bu ifade ilk defa "İhyâ'u Ulumi'd-Din" in dördüncü bölümünde "tevekkül" konusunu tartışırken göze çarpar. Gazali, orada, "dünyanın zorunlu hak düzeni"nden bahsederken şöyle der: " İmkan dahilinde varolandan daha mükemmel, daha tam veya daha harika hiçbir şey yoktur." Bu ifade içinde geçtiği pasajla birlikte, hem daha sonraki bütün tartışmalarda yer almış, hem de münakaşaya klasik bir konum sağlamıştır.

Gazali, "*el-İmla fi Müşkilâti'l-İhyâ'*" adlı daha sonraki bir çalışmasında, düşüncesini tekrar teyit eder. Bu eser, İhya'daki tartışmalı bazı noktalara saldıran eleştirilenlere cevap vermek üzere yazıldı.

İhya'dan sonra yazılan ve onun temel doktrinlerini şerh eden bir üçüncü çalışmasında ise Gazali, (nerdeyse harfi harfine aynı olan) benzer bir pasajda, bu tartışmalı ifadeyi zikretmeyi ihmal edecek, fakat onu başka bir yerde dile getirecektir. Bu eser, "*Cevâhirü'l-Kur'ân*" adlı eserinin bir devamı olan "*Kitâbu'l-Erba'in*" dir.

Tartışmacıların zikrettiği dördüncü eser, "*Makâsidi'l-Felâsife*" dir. Bu eser filozofların, özellikle de İbn Sina'nın doktrinlerinin bir izahıdır.

¹⁵⁰ Ormsby, a.g.e, s: 35

¹⁵¹ Aydın, a.g.e, s: 155

¹⁵² Ormsby, a.g.e, s: 46-47

Gazali'nin tartışmalarının merkezini oluşturan, *İhyâu Ulûmi'd-Din*'in dördüncü cildinde yer alan bu konu tevekkül bahsinde geçmektedir. Biz de bu meşhur pasajın tamamını zikretmeyi uygun gördük.

Gazali, Allah'a güvenin temeli olan ilahi birliğin kavranmasını tartışırken, hakikat makamına ulaşmak için zorunlu olan şeyleri¹⁵³ şöyle ifade eder:

“Eğer Allah Teala bütün insanları en akıllı ve en bilginin durumunda yaratsa ve onlara olabildiğine ilim verse, anlatılmayacak şekilde hikmet akıtsa, sonra da hepsi kadar yeniden onlara akıl, ilim ve hikmet verse, sonra geleceklerini onlara açıklasa, melekütün sırlarını onlara bildirse, lütfunun ve ukubetinin inceliklerini onlara açıklasa, hatta bu sayede hayır ve şerre muttali olsalar, sonra kendilerine verilen ilim ve hikmetle mülk ve meleküt aleminin tedbirini onlara verse, onların tedbiri Allah'ın tedbirini sivrisineğin kanadı kadar ne arttırabilir, ne de eksiltebilir. Bir zerreyi kaldırıp birini değiştiremezler. Kimsenin ayıp, kusur, hastalık ve fakirlik gibi durumlarını kaldıramaz; sıhhat, kemal, zenginlik ve faydalı olan ve Allah Teala'nın verdiği nimetlerin değiştirilmesine imkan bulamazlardı. Allah Teala'nın kullarına taksim ettiği rızık, ecel, huzur, sıkıntı, kudret, acziyet, iman, küfür, taat ve masiyet gibi her şeyin tamamen adilane olup asla zulüm olmadığı ve gereği gibi layık olduğu şekilde yapıldığını anlarlar. Bundan daha güzel ve tamam bir taksimatın mümkün olamayacağını bilirlerdi. Şayet daha güzel ve iyisi olsa da Allah Teala bunu yapmasa, o vakit uluhiyete münafi olan acziyet olurdu. Belki dünyalıktaki her eksiklik, ahirette bir kemaldır. Bir şahsa nispetle ahiretteki noksanlık, diğerine nispetle nimettir. Zira gece olmasa, gündüzün; hastalık olmasa, sıhhatin; cehennem olmasa, cennetin kadri bilinmezdi.

Hayvanları insanlara feda edip, onları kesmeye insanları musallat etmek, bir zulüm olmayıp kamil-i nakıs üzerine takdim bakımından bir adalet olduğu gibi, cehennem halkına büyük azap yapılırken, cennet halkının nimetlerini büyütme, küfür ehlini iman ehline feda ederek cehenneme koymak da aynı adalettir. Noksan olmadan kemalin kadri bilinmez. Hayvanlar yaratılmasa, insanın şerefi belli

¹⁵³ Ormsby, a.g.e, s: 49

olmazdı. Zira kemal ve noksanlık, birbirine nispetle belli olurlar. Noksan ve kemali yaratmak, cud ve hikmet iktizasıdır.

Kamil için nakıs feda olduğundan, hayatı kurtarmak için kangren olan eli kesmek adalet olduğu gibi, dünya ve ahiret taksimatındaki ayrılık da adalettir. Bu da ayrı, etrafı geniş, dalgaları sert, genişlikte tevhit deryasına yakın bir deryadır. Çocukları bu denizde boğulmuştur. Onlar bunun derinliğini bilemediler. Çünkü bunun derinliğini ancak alimler bilir. Çünkü bu denizin sonunda, çocuklarının hayret ettiği ve kaşiflerinin açıklamada bulunmadan men edildiği kader sırrı vardır.

Hülasa hayır ve şer hükmedilmiştir. Meşiet-i ilahiye sebkate eden ve ezelde takdir edilen hayır ve şer ne ise olacaktır. Onun hükmünü reddedecek, kaza ve kaderini değiştirecek bir kuvvet yoktur. Küçük büyük her ne takdir edilmiş ise olacaktır. Sana isabet eden etmeyecek ve etmeyen de edecek değildi.”¹⁵⁴

Bikâ’i, tartışılan bu ifadeleri tersine çevirir ve şöyle der: « imkan dahilinde varolandan daha harikası vardır. » Mesela, Allah bütün insanları Hz. Adem’in aklında yaratsaydı, bu dünya daha harika olurdu, çünkü Adem her şeyi çaba sarf etmeden bildi ve kendisine ruh üflendiğinde bütün eşyanın adını söyledi. Keza, Allah bütün insanları Yusuf’un güzelliğinde yaratabilirdi veya onları Buhari’nin hafızası kadar güçlü bir hafıza ile donatabilirdi. O, insanı, fark ettirmeden kendisini gözetleyen cinleri görmeye muktedir kılabilir (7. Araf, 27) veya insana Davut ve Süleyman gibi, kuşları ve hayvanları daha kolay bir şekilde kendi boyunduruğu altına alabilmesi için onların dillerini öğretebilir; hatta daha da iyisi Kur’ân vahyini, hayatlarını gramer ve sentaks çalışmasına vakfetmeden kavrayabilmeleri için, bütün insanları doğuştan “dillerin en üstünü” olan Arapça bilgisi ile donatabilirdi.”¹⁵⁵

Bikâ’i, Allah’ın neleri yaratabileceğini göstermeye çalışır; bunun için de iki temel argümana dayanır. Birincisi, dünyanın pek çok eksikliklerine dair kabulümüz; ikincisi ise, dünyada meydana gelen değişimlerdir. “Tüm mümkün dünyaların en iyisi”nde değişim olgusunu nasıl kabul edebiliriz? Bikâ’i argümantasyonunda

¹⁵⁴ el-Ğazâli, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Ihyâu Ulûmi’d-Din*, I-IV, çev: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, IV/474-475

¹⁵⁵ Ormsby, a.g.e, s: 139

mevcut evrendeki mümkün ilerlemeleri gösteren pek çok örneğe –bu örnekler genellikle hayalidir ve belki de kasıtlı olarak böyle düşünülmüştür-, Kur’ân ve Sünnet naslarına dayanır.¹⁵⁶

Suyûtî, Bikâ’î’nin değerlendirmesinde hata ettiğini söyleyerek şu görüşlere yer verir:

“(Bikâ’î), varolan herhangi bir şey « en harika » olarak isimlendirildiğinde bu iddianın kıyamet gününe kadar zorunlu olarak devam edeceğini ve ondan daha mükemmel ve ona zıt bir varlığın daha sonraki bir zamanda imkansız olduğunu zanneder. Bu yanlıştır. Allah’ın zamanında yarattığı her şey, o zamandaki başka bir şeyden daha harikadır; fakat O , daha sonraki bir zamanda başka bir şey yaratabilir ve o zaman yarattığı bu başkası, ilk zamanda olandan daha harika olur...O, tek bir günde artarda pek çok zıt şey yaratabilir: Her bir saatinde diğerine zıt olan ve o saatteki her biri diğerinden daha harika olan başka bir şey yaratabilir.”¹⁵⁷

Dünyanın tabii düzenin değinen Gazali, varlığın değiştirilemez mükemmelliğinin en küçük şeylerde açıkça görüldüğü kanaatindedir. Ona göre, sivrisinek gibi basit yaratıkların bizzat kendileri bitmez tükenmez mucize hazineleridir. İnsan aklı onların önünde bizzat araştırdığını ve şaşırdığını itiraf etmek zorundadır. “Gerçekten de” diyor, Gazali, “biz tahta kurusundaki, karıncadaki, arıdaki veya örümcekteki mucizeleri –zira bunlar en küçük canlılardır- yuvalarını yapış tarzlarındaki, yiyeceklerini toplamalarındaki, eşleriyle birlikteliklerindeki ve erzak hazırlıklarındaki harikalığı anlatmak isteseydik bile bunu yapmaktan aciz kalırdık.” Eşyanın yaratılıştaki mevcut terkiibinde çok ince bir hikmet sergilenmekte ve dünyanın düzeni, bizzat kendi yapısındaki temel bir adaleti yansıtmaktadır. Gazali, bu konuda geleneksel İslami adalet fikrine bağlı kalır. Bununla da eşyanın hak düzeni ve her birinin kendisine ait en uygun yerde bulunduğu kastedilir. Ona göre, ilahi hikmet, her yarattığı kuşatır. İlahi hikmeti, alemdeki hiçbir şey, insanın kendi bedeninden daha iyi göstermez. Eklemlerimizin ve organlarımızın her biri mevcudun eksiksiz oluşunu gösterir. Özellikle insan

¹⁵⁶ Ormsby, a.g.e, s: 140

¹⁵⁷ Ormsby, a.g.e, s: 144

vücutu, uygun ve ikna edici bir örnektir; bize en yakın ve en tanıdık gelen şeydir; aynı zamanda yaratıcının yüceliğinin en büyük göstergesidir. Bununla birlikte insan, bundan habersiz olmaya devam eder.¹⁵⁸

Gazali'nin teodisesinin temelini "evrendeki eşyanın karşıtlığı" ilkesi oluşturur. Ona göre, dünyanın olağanüstü mükemmelliği, içinde mükemmelin ve eksikin eşzamanlı olarak bulunmasına bağlıdır. Yani mükemmel ve eksik birbiriyle bağlantılıdır. Ormsby de, Câhız'ın, insanların ve meleklerin iyi ve kötü mefhumları olmadan "hayvanların veya bir aptallık ve kabalık seviyesine düşeceğini, akıllı varlıkların, mekanik varlıklara dönüşeceğini ve hatta başıboş dolaşmakla hayvanlardan bile daha az özgür olan boyunduruk altındaki yıldızlara" benzeyeceği görüşünü aktarır.¹⁵⁹

Gazali'nin teodisesindeki en önemli düşüncelerden birisi de "kötülün arızı olarak bulunduğu" fikridir. O, bunu şu ifadelerle açıklar: "Allah, kötülüğü kesinlikle özünden dolayı istemez, yalnızca onun içerdiği iyilikten dolayı ister. Allah, iyiliği özü gereği, kötülüğü de sadece arızı olarak diler." O, bu düşüncesini, « rahmetim gazabımı geçmiştir. » hadisine uygun olarak yorumlar. Allah, kötülüğü gazabının bir ifadesi olarak ister, fakat rahmeti, bizzat iyiliğin istenmesinde tezahür eder ve rahmeti gazabından üstündür. Allah'ın dilediği kötülük, bizzat gazap ekseninde görülse de, daima nihai ve daha büyük bir iyilikten dolaydır. Bütün bu açıklamaların ortak noktası, kötülüklerin gerçekte iyilik olduklarına yada en azından sonlarının iyiliğe çıktığına dair açık inançtır. İnsanların başlarına gelen felaketler, geleceklerinde beklenmedik bir şekilde lehlerine işler. Görünürde amaçsız ve hatta acımasız olan hadiselerin gizli bir hikmeti vardır.¹⁶⁰

Gazali'nin bu görüşünün Batı felsefesindeki savunucusu Leibniz olmuştur. O kötülük problemini şöyle ifadelendirir:

- Doğru yolu seçmeyen bir varlığın ya kudreti, ya bilgisi, veyahut iyiliği eksik demektir.

¹⁵⁸ Ormsby, a.g.e, s: 55-58

¹⁵⁹ Ormsby, a.g.e, s: 220-221

¹⁶⁰ Ormsby, a.g.e, s: 251-252

- İçinde kötülüğün bulunduğu bir alemin yaratana Tanrı, en iyi yolu seçmiştir.
- Öyleyse O'nun ya kudreti, ya bilgisi, yahut iyiliği eksiktir.

Leibniz, Buradaki ikinci hükmü reddetmekte ve alemin bu haliyle de iyi olduğu ispat etmeye çalışmaktadır.¹⁶¹

c- Husn-Kubh Meselesi

Mastar olarak kullanıldığında “güzellik” anlamına gelen “Hüsün” kelimesi isim olarak “rağbet edilen ve sevilen her türlü şey”i ifade eder. Çoğulu “Mehâsin” şeklinde gelir.¹⁶² Karşıtı olan “Kubuh” kelimesi ise “çirkin olmak ve çirkinlik” anlamına gelir. Çoğulu “Mekâbih”tir.¹⁶³

er-Râğıb el-İsfehânî, “Hasen” kelimesini “beğenilen ve istenilen her türlü şey” diye tanımladıktan sonra bu kelimenin toplumun anlayışında göze hitap eden şeyleri karşıladığını, Kur’ân’da ise basîret (kalp gözü) anlamını ifade ettiğini; yani, bir ahlak terimi olarak kullanıldığını belirtmektedir.¹⁶⁴ Bu kelimenin zıttı olan “Kabîh” kelimesini ise “gözün beğenmediği, nefsin ise rahatsızlık duyduğu işler ve durumlar” olarak tanımlar.¹⁶⁵

Yukarıda zikredilenlerden de anlaşılacağı gibi Türkçe’de güzel ve çirkin kavramlarıyla ifade edilen “Hüsün ve Kubuh”, İslâmî literatürde fiillerin dinî ve ahlakî değerini belirtmek için kullanılmaktadır.¹⁶⁶ Bundan dolayı kelâm ilminde “iyilik-kötülük”, usûl-ı fıkhîta ise “dünyevî açıdan geçerlilik-geçersizlik” şeklinde ifade edilmesi daha uygun görünmektedir.

Kur’ân’ı Kerim’de kullanılan Ma’ruf-Münker, Hayır-Şer ve Salah-Fesâd kavramları, “Hüsün-Kubuh”u karşılayan kavramlardan bazılarıdır. Bunlardan “Ma’ruf-Münker” çifti, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamak şeklinde Türkçe’ye

¹⁶¹ Aydın, a.g.e, s: 156

¹⁶² ez-Zebîdî, a.g.e, IX/157

¹⁶³ İbn Manzûr, a.g.e, II/553

¹⁶⁴ el-İsfehânî, a.g.e, s: 170

¹⁶⁵ el-İsfehânî, a.g.e, s: 589

¹⁶⁶ Çelebi, İlyas, “*Hüsün ve Kubuh*”, Dİ.A, XIX/59, İstanbul, 1999,

çevrilen, Kur'ân'ın iyi bir toplum oluşturma noktasında en önemli öğretilerden¹⁶⁷ ve Mutezile'nin beş prensibinden birini teşkil eder.

SA-LA-HA ve FE-SE-DE köklerinden gelen ve ism-i fail olan Sâlih ve Fâsîd kelimeleri, Kur'ân ifadesiyle iyi ve fena amellere alem olmuştur.¹⁶⁸ Tezimizin konusu olan "Kur'ân'da Fesâd Kavramı" ile bağlantısı olduğundan dolayı, Kelâm ilminde fiillerin nitelenmesi konusunda Hüsün ve Kubuh meselesini incelemeye çalışacağız.

el-Cürcânî, Hüsün kelimesini "bir şeyin insan tabiatına uyması, onun için kemal ifade etmesi ve dünyada övgüye, ahirette ise sevaba nail olmasına yardımcı olacağı şey" diye tarif etmektedir.¹⁶⁹ Kubuh'u ise "bunların karşıtı olarak dünyada kınanmaya, ahirette ise cezaya taallük eden şey" olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁰

Hüsün-Kubuh meselesi, Usûl-ı Fıkıh, Kelâm, Ahlak ve Hukuk Felsefesi'nin en önemli konularından birini teşkil etmekte olup, üzerinde tartışılan iki mesele vardır: a) Fiiller mahiyeti itibariyle iyilik ve kötülük vasfı taşırlar mı? Yani hüsün ve kubuh akli midir, yoksa şer'i midir? b) İnsan akli iyilik ve kötülüğü idrak etme yetisine sahipse şeriat gelmeden önce mükellef tutulması gerekir mi?

ca- Mutezile'nin Görüşü

Kadı Abdülcabbar iki tür eylemden bahsetmektedir:

1- Dalgın ve uyuyan kimsenin eylemi gibi "varlığı üzerine ziyade sıfatı olmayan eylem." Bu eylem güzel ve çirkin olarak nitelenemez.

2- "Varlığı üzerine ziyade sıfatı olan eylem." Bu ya güzel yada çirkin olur. Buradaki eylem, durumunun kınanmayı hak edip etmemesinin bilinmesi açısından ikiye ayrılır: a- Fiil failden meydana geldiğinden ya kınanmaya yada övülmeye

¹⁶⁷ Al-i İmran, 3/110-114

¹⁶⁸ Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, S.Ü Yayınları, Konya, 1998, s: 213

¹⁶⁹ el-Cürcânî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 3.B., Beyrut, 1988, s: 87

¹⁷⁰ el-Cürcânî, a.g.e, s: 172

layıktır. b- Fail yaptığı eylemden dolayı ne kınanmaya ne de övgüye layıktır.”¹⁷¹ Kadı Abdülcabbar görüşlerini şöyle devam ettirir: “Bil ki, çirkin kötülenmeyi hak eder. Güzel ise böyle nitelenmekten uzaktır. Bu iki durum, varlığın üzerine zait bir hüküm hasıl olduğundan dolaydır. Böyle bir durum (niteleme durumu) hasıl olmazsa fiil, güzellik-çirkinlik yönünden bir olur.”¹⁷²

Mu'tezile, kişinin işlediği fiillerin mahiyetlerinden dolayı mı yoksa şeriat öyle emrettiğinden mi güzel yada çirkin olduğu konusundaki tercihini “mahiyetinden dolayı” yönünde kullanmıştır. Yani, bir eylem iyi yada kötü olduğu için şeriat emretmiştir yada nehyetmiştir. Yoksa şeriat emrettiği yada nehyettiği için iyi yada kötü olmamıştır. Kadı Abdülcabbar bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “Akıl yoluyla güzel ve çirkin olan bilinir. Semi' (şeriat) bunu meydana çıkarır. Kişi namaz ve diğer ibadetlerde fayda olduğunu aklıyla kavrar. Zinanın Fesâda yol açacağını da aklıyla bilir. Bundan dolayı şöyle deriz:” Semi' (şeriat) bir şeyin güzel ve çirkin olduğunu gerektirmez. O, ancak akıl gibi delalet yoluyla fiilin durumunu açıklar. Hakim olması noktasında Allah'ın emri ile başkasının emri arasında ayırım yapar.¹⁷³ Bununla birlikte Kadı Abdülcabbar, bir fiille ilgili bütün sonuçları bilebilmek için Allah'ın bildirmesine ve peygamber göndermesine ihtiyaç olduğu kanaatinde dir.¹⁷⁴ Bundan dolayı akıl bazı fiillerin iyi ve kötü olduğunu idrak etse de bütün fiiller için aynı durum söz konusu değildir. Bundan dolayı Allah bizlere peygamber göndermektedir.¹⁷⁵ el-İhkam adlı eserin sahibi olan el-Âmidî de iman, küfür, faydası olacak yerde yalan söylemek, zararı defetmek gibi şeylerin nazarı-istidlâfî bilgilerle idrak edilebileceğini, ibadetin şekli gibi konularda ise semi'

¹⁷¹ Kadı Abdülcebbâr, Kâdî'l-Kudât İmâdüddin Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr b. Ahmed b. Halîl b. Abdillâh el-Hemedânî el-Esedâbâdî, *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhid ve'l-'Adl*, I-XX, tah: Tevfik Tavîl Saîd Zâid, Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, Mısır, 1992, IV/I, s: 5

¹⁷² Kadı Abdülcebbâr, a.g.e, IV/I, s: 9

¹⁷³ Kadı Abdülcebbâr, a.g.e,

¹⁷⁴ Kadı Abdülcebbâr, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, nşr: Abdülkerim Osman, el-Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, 1988, s: 564

¹⁷⁵ Kadı Abdülcebbâr, a.g.e, s: 565

(şeriat)ye ihtiyaç olduğunu belirterek hüsün ve kubhun bilinmesinde vahiy bilgisine de ihtiyaç olduğunu vurgulamak istemiştir.¹⁷⁶

Konuyu yükümlülük noktasında değerlendiren Kadı Abdülcabbar peygamberlerin emir ve nehiyleri (iyi ve kötüyü) tebliğ etmeden de insanların bunları akıl yoluyla idrak edebileceği ve bunlardan sorumlu tutulabileceği kanaatini taşır.¹⁷⁷

cb-Eşariler'in Görüşü

Eşariyye ve Selefîyye Hüsün ve Kubuh'un şer'i olduğunu savunur. Yani bir şeyin iyi mi, kötü mü olduğu ancak şeriat geldikten sonra belli olur. Çünkü iyilik ve kötülük bir fiilin mahiyetine ve zâtına ait bir vasıf değildir. Eylem ancak Allah tarafından insanlara emredilirse veya nehyedilirse iyilik veya kötülük vasfı kazanabilir. Öyleyse bir eylem Allah emrettiği için iyi, yasakladığı için kötüdür.¹⁷⁸

el-Cüveynî bu konuda Basralı ve Bağdatlı alimlerin ittifak ederek, Allah bir kulu yaratıp da akıl verdiğinde onu başıboş bırakmadığını, doğrulara erişme konusunda ona fikir ve imkan vermesi gerektiğini dillendirdiklerinden bahseder.¹⁷⁹ Gazali'nin savunmuş olduğu haksız yere öldürülmek istenen bir kişinin hayatını kurtarmak amacıyla yalan söylemenin hüsün kabul edilmesi meselesi, hüsün ve kubhun, fiillerin kendilerinde bulunan sabit birer vasıf olmadığını göstermektedir.¹⁸⁰ Yine Eşarilere göre güzellik ve çirkinlik vasfı, bizzat fiilde yerleşmiş, değişmez ve sabit değildir. Bir insan veya milletin iyi dediğine diğerleri

¹⁷⁶ el-Âmidî, el-Allâme Seyfuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I-IV, Müessesetü'l-Halebî ve Şürekâhu li'n-Neşri ve't-Tevzî, Kahire, 1967, I/77

¹⁷⁷ Kadı Abdülcabbar, *el-Muğni*, s: 102-104, 162-164,

¹⁷⁸ el-Ğazâlî, *el-Mustasfâ*, I-II, Matbaatu'l-Emiriyye, Mısır, 1322, I/57

¹⁷⁹ el-Cüveynî, Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf b. Muhammed b. Hayyûye İmâmu'l-Harameyn *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâri'l-Edîleti fi Usûli'l-İtikâd*, Mektebetü el-Hâncı, Mısır, 1950, s: 288

¹⁸⁰ el-Ğazâlî, a.g.e, I/48

kötü diyor, bunda da egoizm (şahsî menfaatle)le hemcinsine karşı alaka ve sevgi büyük rol oynuyor. Bu durumda güzellik ve çirkinlik izafi ve itibari oluyor.¹⁸¹

Küllî ve cüzî irade noktasında ise Eşariler insanların fiillerinin ihtiyârî olmadığı görüşünü benimserler. İnsandaki küllî irade gibi cüzî irade de Allah tarafından yaratılmış ve insana verilmiştir. O halde ihtiyârî gibi görünen fiiller aslında ıztırâfidir. Iztırâfi fiillerde hüsün ve kubuh aramaksa abestir, manasızdır.¹⁸²

cc- Mâtürîdîler'in Görüşü

İmam Mâtürîdî'ye göre, Allah, insanları, işlerin övülenini ve kınananını ayırt etme ve bilebilme yetisi vererek yaratmıştır. İnsanlar kınanan bir şeyin kötü, övülen bir şeyin ise iyi olduğunu aklen bilebilirler. Yine insan, yaratılışı itibariyle bazı fiillerden hoşlanır ve zihinlerinin sonuçlarıyla bunların iyiliğe hükmettiğini, duygularının meylettiği bazı fiilerin sonuçlarını düşünerek bunların da kötülükle nitelendirilebileceği sonucuna varabilir.¹⁸³ İmam Mâtürîdî, bu sözleriyle iyilik ve kötülükü idrak noktasında aklın rolüne işaret etmektedir.

Her akıl sahibinin vahiy olmaksızın ayrıntılı olarak hüsün ve kubhu idrak edemeyeceğine işaret eden Mâtürîdîler iyiliğin emredilip kötülüğün nehyedilmesinin şeriat ile bilinebileceğini savunurlar. Bu konuda Nesefî şu ifadelere yer verir: "Akıl sahibi soyut aklıyla bırakılsa güzelliklere meyleder, kötülüklerden nefret eder. Allah, güzele meyletmesiyle kişiyi onu kazanmaya çağırır, nefret etmesiyle de insanı (kötülüğe) yönelmekten nehyeder. Bu emir ve nehiy manasınadır. Çünkü emir ve nehiy ancak teşvik etmeye ve kaçınmaya çağırır. Allah; insanı, kendi meylettiğine meyilli, nefret ettiğiinden de nefret eden olarak yaratmıştır. Bu şekilde akıl, Allah'ın emrini ve nehyini bilmede delil olur. Sonra akıl, fertlerden her birinin işlemiş olduğu güzel yada çirkin kabilinden olan şeylerin emredilen mi, nehyedilen mi olduğunu bilmediği ve şeriat da fertlerden her birinin işlediği fiillerin Hasen

¹⁸¹ Kılavuz, A. Saim, *Ana hatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, 4.B., Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997, s: 122

¹⁸² Kılavuz, a.g.e, s: 124

¹⁸³ el-Mâtürîdî, Ebu Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Kitâbu'l-Tevhîd*, tah: Fethullah Halîf, Mektebetü'l-İslâmî, İskenderiye, 1970 s: 221

kabilinden mi, yoksa Kabih kabilinden mi olduğunu bildirmediği taktirde akıl ile ortaya çıkan emir ve nehiy ile amel edilmeyecek bir yönde durum ortaya çıkar. Şayet vahiy (şeriat) toptan ulaşmaz ise mükellef kendisine emredileni ve nehyedileni bilemez.”¹⁸⁴

Yukarıda zikredilenlerden de anlaşılacağı üzere Mâturidîler iyi ve kötünün bilinme-sinde hem aklın hem de şeriatın rolü olduğu fikrini benimsemişlerdir. İlyas Çelebi bununla ilgili olarak şu görüşlere yer verir: “ Mâturidîler, hüsün ve kubhun hem aklî hem de şer’î olduğunu ileri sürerken her şeyden önce tecrübî olarak değişik zaman, mekan ve sosyal çevrede yaşayan insanların ortak bir kanaatle belli fikirlerin iyilik ve kötülüğüne hükmettiklerini, şu halde değerlerin fiillere ait zati nitelikler olduğunu ve bunun aklen bilinebileceğini belirtmişlerdir. Değerlerin kişilere ve şartlara göre değişiklik arz etmesi (mesela, yalanın iyi, doğru söylemenin kötü olduğu görüşü) kanıttan yoksun, itibari ve istisnai bir durumdur. Bununla birlikte akıl, fiillerin ayrıntılarını, ferdî ve ictimai ilişkilerin karmaşık yönlerini her zaman isabetle bilemeyeceğinden bu konularda ihtiyaç duyulan kesin bilgilere ancak vahiy ile ulaşılabileceği de bir gerçektir. Ayrıca bir fiilde bir yönden iyilik bulunması başka yönlerden kötülük bulunmasına engel teşkil etmez. ‘zaruretler, yasakları mubah kılar’; ‘iki şerden ehveni tercih edilir’; ‘daha büyük zarar, daha hafifi ile giderilir’ tarzında herkesçe benimsenen genel ilkeler de bu anlayışın bir sonucu olarak doğmuştur. İnsanlara ait fiillerin icbar altında ve iradesiz olarak gerçekleştiğini söyleyip fiillerde hüsün ve kubuh aramanın anlamsız olduğunu iddia etmek de tutarlı değildir. Çünkü fiilin meydana gelmesini sağlayan irade, insanın fiil işlemeye yönelmesi sırasında yaratılmış olmayıp onun varlığının bir parçasıdır. Bu durumda insan, fiillerini yapıp yapmamakta, irade özgürlüğüne sahip olduğu gibi iyi veya kötü fiil tercih etme hakkına da sahiptir.”¹⁸⁵

¹⁸⁴ en-Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabseratu’l-Edille fî Usûli’l-Dîn*, I-II, Dımaşk, 1993 s: 457-458

¹⁸⁵ Çelebi, a.g.m, XIX/62

3- Fıkıh'ta Fesâd

a- Fesâd ve Butlân Kavramlarının Tanımı ve Aralarındaki İlişki

Semantik tahlilini yaparken ifade ettiğimiz gibi Fesâd kelimesi sözlükte “ çürüme, itidalden sapma, düzgün iken sonradan vasıflarını kaybedip değişme ve bozulma ” manalarına gelmektedir.

Fıkıh'ta, Şafilere göre “ Butlan ” kelimesinin müradı, Hanefilere göre ise bir fiilin aslen meşru vasfen gayr-ı meşru olmasıdır.¹⁸⁶ Mesela; meçhul bir şeyi satmak fâsid bir muameledir. Halbuki batıl, butlan şartlarını, rükünlerini, vasıflarını tamamen veya kısmen kapsamayana fiildir. Ne aslen ne de vasfen meşru sayılır. Mesela; mümeyyiz olmayan çocuğun alış-veriş ve hibede bulunması gibi geçerli değildir.¹⁸⁷

Bu iki farklı tanım sonucu fesâd kelimesi butlan ile birlikte yeni bir muhteva kazanarak gerek ibadetlerde gerekse akit ve hukuki işlemlerdeki bozukluk ve hükümsüzlük durumunu ifade eden bir terim haline gelmiş bu durumdaki fiil ve işlemlere de fâsid denilmiştir.¹⁸⁸

Muamelat'ta Fesâd, şer'i sisteme muhalif aktin tamamlayıcı fer'i noktasında onu feshe müstahak yapan haleldir, pürüzdür. Fesâd, akti sıhhat ve batıllık arasında orta bir mevkiye kor; şer'an esasî (cevherî) yönü bulunduğu için gayr-ı münakit batıl olmadığı gibi, cevherî değil sadece fer'i bir noktasında hâlel bulunduğundan itibar edilecek tam, sahih bir akit de değildir.¹⁸⁹

¹⁸⁶ el-Cürçânî, a.g.e, s: 166

¹⁸⁷ Elmahlı, M. Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu*, I-V, haz: Sıtkı Gülle, Eser Neşriyat, İstanbul, 1997, I/450

¹⁸⁸ Apaydın, H. Yunus, “Fesâd, D.İ.A, XII/417, İstanbul, 1995

¹⁸⁹ ez-Zuhayli, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, I-X, ter: Ahmed Efe-Beşir Ervarsoy vd., 2. B., İstanbul, 1992, I/44

b- Akitlerde Fesâd

ba- Fesâd'ın Sebepleri

1) *Bilgisizlik (Cehalet)*

Aliciyı ve satıcıyı çözümlenmesi oldukça güç olan anlaşmazlığa götüren bilgisizliktir. Üç çeşittir:

- 1- Müşterinin satılan malı cins, nevi veya miktar olarak bilmemesi,
- 2- Fiyattaki bilinmezlik,

Süre (vade)nin bilinmemesi: Vadeli satışta veya şart muharrerliğinde vadenin belirlenmemiş olması satım akdini fasit kılar. Satış akdinde belli bir süreye kadar ertelenmesi caiz olan şey fiyat ve maldır. Şayet fiyat veya mal bir ayn olur ise alimlerin ittifakıyla ertelenmesi caiz değildir. Bir kişi muayyen bir malı bir ay sonra teslim etmek üzere satsa yahut bir başka kişi, ayn olan bir fiyat ile, fiyatı bir ay sonra teslim etmek üzere satın alacak olsa, süre belli (bilinen) bir süre de olsa bu satış akdi fasittir. Çünkü sürenin tayin edilmesi akdi yapan kimsenin bu süre esnasında bedeli elde edebilme imkanı bulmak için rahatlatmak maksadıyla konulmuştur. Böyle bir durum borç alınan şeyler için uygundur. Çünkü satılan ayn hem muayyendir hem de o anda mevcuttur. Bundan dolayı onun tesliminin ertelenmesi herhangi bir fayda olmaksızın bir zarar verir veya zaten hasıl olan bir şeyin tahsili demek olur.¹⁹⁰

2) *Zorlama (İkrab)*

Bir kimseyi razı olmadığı bir işi yapmaya zorlamaktır. İki çeşit zorlama vardır:

1-Tam zorlama, 2- Eksik zorlama.

1- Tam Zorlama: Öldürme veya organı telef edecek şekilde dövme tehdidi bu gruba girer. Mesela; “ Şu arsana şu fiyata satmadığı takdirde öldürüleceksin ” tehdidi altında kalan

---

¹⁹⁰ İbnü'l-Hümmam, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvahid, *Şerh-i Fetih'l-Kadir*, I-VIII, Mısır, 1316, V/219

kimse satıŖa razı olsa satıŖı zor altında yapmıŖ olur. Zorlama kalkınca akdi feshetme hakkı doğar.

2- Eksik Zorlama: Hapis, dövme, sürgün etme gibi tehditler bu çeŖide girer. Bu çeŖit zorlama da satım akdini fasit kılar.¹⁹¹

İkrah(zorlama)nın her iki türlüŖü de satıŖa etki eder ve Hanefi alimlerin çoğunluğuna göre satıŖı fasit kılar. İmam Züfer'e göre de mevkuf kılar. MüŖteri, kabz suretiyle mala sahip olur. Fakat mevkuf kabul edilecek olursa, kabz ile hiçbir Ŗekilde ona sahip olamaz. Tercih edilen görüŖ zorlanan kimsenin akdini mevkuf olarak kabul etmek Ŗeklinededir. Çünkü Hanefiler ittifak etmiŖlerdir ki, ikrahta bulunulan kimsenin ikrahtan sonra akdi geçerli kabul etmesi caizdir ve onun için lazımdır. Bu fasit olan akdin değil, mevkuf olan akdin hükmüdür.¹⁹²

3) Zamanlama (Tevkit)

SatıŖ süresini, bir vakit ile tayin etmektir. Mesela; " Ben sana bu elbiseyi bir ay veya bir sene için satıyorum " deme halinde bu satıŖ fasittir. Çünkü ayın mülkiyetinin belli bir vakte kadar yapılması mümkün değildir.¹⁹³

4) Aldanma (Garar)

Ŗart koŖulan niteliğin bulunmama ihtimalidir. Mesela; bir kimse, bir ineği, her gün yirmi litre süt verdiğini söyleyerek satsa, ineğin bu kadar süt vermeme ihtimali de vardır. Bu yüzden satıŖ gararlı bir satımdır. Hayvanın yavrusunun yavrusunu satmada da durum böyledir. Çünkü yavru sağ doğmayabilir. Yavru doğmadan önce annesi telef olabilir, yada ihtiyaçtan dolayı satılabilir. Bu takdirde hayvanın satıldığı yerlerde onu izleyerek doğacak yavruyu teslim almak büyük sıkıntılar doğurur. İŖte meydana gelip gelmemesi ihtimali olan bu satıŖlar satım

¹⁹¹ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993, s: 125

¹⁹² el-Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'üd el-Hanefi, *Kitâbu Bedâ'i's-Sanâ'i*, I-VII, 2. B., Beyrut, 1974, VII/188

¹⁹³ ez-Zuhayli, a.g.e, V/251

akdini batıl kılar.¹⁹⁴ Abdullah b. Abbas'tan rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v) garar satışını yasaklamıştır.¹⁹⁵

5) *Kayıbetme (Zarar)*

Bundan kasıt malı teslim hariç, satıcıya zarar vermedikçe malı teslim etmenin mümkün olmaması halidir. Mesela; bina edilmiş bir tavanda bulunan muayyen bir ağaç kütüğünü satacak olsak yahut parçalanması zarar verecek şekilde muayyen bir kumaştan bir metre satacak olsak, bu durumda satışı gerçekleştirmek için birinci örnekte kütüğün çevresini yıkmak gerekecek, ikincisinde ise kumaş işe yaramaz bir hale gelmiş olacaktır.¹⁹⁶

6) *Uygunuz Koşul (Fasid Şart)*

el-Kâsânî, fasit şartları açıklarken şu ifadeleri kullanır: “ Akdin gereği olmadığı halde ya satana, ya satın alana yada satılana (mebi) bir yarar sağlayan, ancak akdin gereğini tayin edici nitelikte bulunmayan ve insanlar arasında örf ve adet halini almış da olmayan şarttır. Bir kimsenin, evini, içinde bir ay ücretsiz oturmak şartıyla satması; bir yıl kendisi ekip biçmek şartıyla tarlasını satması; bir ay binmek şartıyla hayvanını satması; satıcının dikip teslim etmesi şartıyla kumaş; öğütüp teslim etmesi şartıyla buğday; ağaçtan toplaması ve yerden sökmesi şartıyla meyve ve sebze satın alması bu niteliktedir. Bu akitlerin hepsi fasittir. Bunlarla bir satım akdinde satış bedelinin ayrı olarak bir yarar sağlanmaktadır. Bu ek yararın satım akdinde bir karşılığı bulunmadığı için, bunda faiz niteliği vardır. Zira faiz, haksız ve karşılıksız fazlalığın ismidir. Bunda faiz şüphesi vardır. Bu şüphe akdin fasit olmasına sebeptir. ”¹⁹⁷

¹⁹⁴ Döndüren, a.g.e, s: 126

¹⁹⁵ İbn Mâce, Ticarât, 23

¹⁹⁶ ez-Zuhayli, a.g.e, V/251

¹⁹⁷ el-Kâsânî, a.g.e, V/168

bb- Fâsîd Akitlerin Hükümü

Ulema, fasit olan bir satış akdi ile satın alınan ve alıcının elinden çıkmayıp olduğu gibi duran malın sahibine geri verilebilmesi gerektiğinde müttelik iseler de (azat etmek, başkasına satmak, hibe etmek, rehin olarak vermek gibi) herhangi bir tasarrufla alıcının elinden çıkan veyahut (artmak veya eksilmek gibi) bir değişikliğe uğrayan malın hükümü hakkında ihtilaf etmişlerdir.¹⁹⁸

1) Zabirilerin Görüşü

Her fasit satım akdi batıldır. Bu durumda mal, satıcının mülkünde bakidir. Müşteri ona sahip olamaz. Onu teslim alacak olsa kendisine, gasp ettiği için değerini ödemek gerekir. Eğer satıcı parayı almışsa ödemekle görevlidir. Bu satış akdini, zamanın uzaması, pazarlığın değişmesi, metan bozulması, satıcı ile müşterinin ölümü tashih edemez. Nitekim Allah Teala “Allah, ifsat edenlerin amelini ıslah etmez”¹⁹⁹ buyurmuştur.²⁰⁰

2) Malîkilerin Görüşü

Fasit satışlar İmam Malik’e göre haram ve mekruh olmak üzere iki kısma ayrılır: Haram satışlarda mal, alıcı kimsenin elinden çıkarsa malın bedeli gerekir. Mekruh satışlarda ise, malın alıcı elinden çıkması ile satış sıhhat kazanır. Malik’e göre malın alıcıya teslim edilmesiyle de kerahet hafif bir sebep olduğu için satış sıhhat kazanır.

İmam Malik’e göre, satıcı ile alıcıdan birinin diğerine borç vermesi şartı ile yapılan satışlarda – eğer borcu veren satıcı ise- mal alıcının elinden çıktığı zaman, alıcı malı kıymetini –eğer satış bedelinden çok değilse- geri verir.²⁰¹

---

¹⁹⁸ İbn Rüşd, el-Kadı Ebu’l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi el-Endelüsi, *Bidâyetü’l-Müctehid ve Nihâyetü’l-Muktesid*, I-II, tas: Abdülhalim Muhammed Abdülhalim-Abdurrahman Huseyn Mahmud, Dârü’l-Kütübî’l-Hadise, Kahire, 1975, II/215-216

¹⁹⁹ Yunus, 10/82

²⁰⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve İstalâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1970, VI/89

²⁰¹ İbn Rüşd, a.g.e, II/216-217

3) Şâfiilerin Görüşü

İmam Şâfi'ye göre fasit satım akdinde mal mevcut olunca satıcıya geri verilmesi gerekir. Başkasına satılması, verilmesi gibi tasarruflar, malın yok olması sayılmaz ve geri verilmesine engel değildir.²⁰² Şâfiiler, faiz veya riba ve garar sebebiyle satışı caiz olmayan şeyleri –şarap, domuz eti gibi- lizâtihi haram olduğu için satışı caiz olmayan şeylere benzettiklerinden, onlara göre fasit olan satışlarda, satılan mal, alıcının elinden çıksa da geri verilmesi icap eder.²⁰³

4) Hanefilerin Görüşü

1- Fasit alış-veriş, malı kabz ile mülkiyet ifade eder. Bu alış-veriş, alan ve satandan her birinin bozmaya hakları vardır.

2- Akdi feshederken satılan malın mevcut olması şarttır.

3- Müşterinin teslim aldıktan sonra malı satması, azat etmesi, başkasına bağışlaması caiz olur. Bu durumda müşteri, malı teslim aldığı zamanlardaki değerini ve mislini satıcıya öder.

4- Batıl alış-veriş mülkiyet ifade etmez. Bu alış-verişle alınan mal müşteride emanet olarak bulunur.²⁰⁴

5- Bey'-i fasitte feshe bir mani bulunmadıkça satıcı ile müşteriden her birinin satışı feshetme hakkı vardır. Fakat feshe bir mani tahakkuk ederse fesholunmaz. Mesela; mal müşterinin elinde telef olsa veya müşteri onu itlaf etse veya başkasına bey'-i sahih ile hıyarattan ari olarak satsa veya hibe ve teslim etse artık feshe imkan kalmaz.²⁰⁵

bc- Akitlerde Fesâd ve Butlan Farkı

Fasit ve Batıl akit ayrımı noktasında Hanefi mezhebi ile diğer mezhepler arasında görüş ayrılığı mevcuttur. Hanefiler fasit ile batıl arasında ayrım yaparken,

²⁰² Bilmen, a.g.e, IV/91

²⁰³ Kurtubî, a.g.e, II/216

²⁰⁴ el-Mavsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd b. Mahmûd Ebu'l-Fadl Mecdüddin, *İhtiyar li Ta'leli'l-Muhtar*, I-V, ta'lik: Şeyh Mahmûd Ebu Dakîka, 3.B., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1975, II/22-23

²⁰⁵ Bilmen, a.g.e, VI/90

diğer mezhepler fasit ile batılın aynı anlama geldiğini savunurlar. Diğer mezheplere göre bu durum hem ibadetler hem de akitler için geçerli iken, Hanefilerde sadece akitler için geçerlidir; yani Hanefiler ibadetler konusunda diğer mezhepler gibi fasit-batıl ayrımı yapmazlar. Buradan da iki görüş ortaya çıkmaktadır: 1- Akitlerle ilgili olarak dinin koyduğu yasağa uyulmadığı takdirde hem günaha girilir, hem de akit ortadan kalkar. 2- Yalnız günaha girilir, fakat akit geçerliliğini korur.

Hanefiler, Bey'in rükünde (icap, kabul veya akdin konusunda) eksiklik ve halel getiren şey, bey'i ifsat (fasit) eder, görüşünü benimser.²⁰⁶ Örneğin; Akdin konusu şarap ve domuz eti gibi, mubah değilse veya mal yada satış bedeli ortada yoksa yada teslimi imkansızsa akit batıl olur. Bir satım akdinde ödenecek olan para miktarının veya ödeme vadesinin bilinmemesi gibi hükmün uygulanması sırasında anlaşmazlığa yol açacak eksiklikler sebebiyle akit fasit olur.²⁰⁷

Zikredilenlerden de anlaşılacağı üzere, Hanefilere göre fasit satış, asıl itibarıyla meşru, vasıf itibarıyla meşru olmayandır.²⁰⁸

Şafii, Maliki ve Hanbeliler ise akit ile ilgili yasağın, o akdin bir sonuç meydana getirmesine engel olacağını; zira yasağa rağmen bu şekilde bir akit yapmanın Allah'a isyan manasına geleceğini savunurlar.²⁰⁹

---

²⁰⁶ İbn Âbidîn, Muhammed b. Emin *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-XVII, Osmanlı Sahafılar Şirketi, İstanbul, 1307, IV/137-138

²⁰⁷ Döndüren, a.g.e, s: 79

²⁰⁸ İbn Abidîn, a.g.e, IV/138

²⁰⁹ el-Âmidî, a.g.e, I/168

II. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA FESÂD

I- KUR'ÂN'DA FESÂD KAVRAMININ TANIMI

A- GENEL OLARAK "F.S.D" MADDESİ

1- Maddenin Kök Anlamı

Kur'ân-ı Kerim'de F.S.D kökünden gelen fesâd kelimesi bozulma, çürüme, fesâda uğrama anlamlarında kullanılır.

2- Maddenin İştikakı ve Yan Anlamları

Kur'ân'da F.S.D maddesi müştaklarıyla beraber 18'i Mekki, 4'ü Medeni olmak üzere 22 surede, yine 35'i Mekki, 15'i Medeni olmak üzere toplam 50 ayette geçmektedir. Fîl olarak 4'ü mazi, 18'i muzari sığasında olmak üzere toplam 18 kez kullanılmıştır.

Mazi ve muzari dışında kullanımı mevcut değildir.

İsim olarak (32defa), " الفساد = 8 defa ", " فساداً = 3 defa ", " المفسد = 1 defa ", " مفسدون = 2 defa ", " مفسدين = 18 defa " geçmektedir.¹

el-Cevzi, bir Kur'ân ilmi olan "vücûh ve nezâir"e dair eserinde, Kur'ân-ı Kerim'de F.S.D maddesinin yedi anlam varyantı olduğundan bahseder. Bunlar şöyledir:

a) Masiyet

" و اذا قيل لهم لا تفسدوا في الارض قالوا انما نحن مصلحون "

" Onlara, « yeryüzünde fesâd çıkarmayın » denildiğinde; « Biz ancak islah edicileriz! » derler." (Bakara, 2/11)

b) Helak

" لو كان فيهما الهة الا الله لفسدتا فسبحان الله رب العرش عما يصفون "

¹ Abdülbâkî, a.g.e, s: 658-659

“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki Arş'ın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır, yücedir.” (el-Enbiyâ, 21/22)

“ ولو اتبع احواءهم لفسدت السماوات والارض ومن فيهن بل اتيناهم بذكرهم فهم عن ذكرهم معرضون ”

“ Eğer Hak, onların kötü arzusu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi. Hayır, biz onlara şan ve şereflerini getirdik; fakat onlar kendi şereflerine sırt çevirdiler.” (el-Mü'minun, 23/71)

c) Kâtlık

“ ظهر الفساد في البرّ والبحر بما كسبت ايدي الناس ليذيقهم بعض الذي عملوا لعلهم يرجعون ”

“ İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu, ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler.” (er-Rum, 30/41)

d) Katl

“ وقال الملأ من قوم فرعون اتئر موسى وقومه ليفسدوا في الارض ويذرك و الهتك سنقتل ”

“ Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: « Sen (sibirbazları cezalandıracağını da) Musa'yı ve kavmini, bu ülkede fesâd çıkarırsınlar, seni ve ilahları terk etsinler diye bırakacak mısın?» Firavun, «Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerine ezici bir güce sahibiz.» dedi.” (el-A'raf, 7/127)

“ قال يا ذا القرنين ان ياجوج وماجوج مفسدون في الارض فهل نجعل لك خرجا علي ان تجعل بيننا وبينهم سدا ”

“ Dediler ki: « Ey Zülkarneyn! Ye'cûc ve Me'cûc yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. (İnsanları öldürmektedirler) Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?»” (el-Kehf, 18/94)

e) Terör

” واذا تولي سعي في الارض ليفسد فيهما ويهلك الحرث والنسل والله لا يحب الفساد“

“ O, dönüp gitti mi (yahut bir işbaşına geçti mi) yeryüzünde ortalığı Fesâda vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmeyiz.” (el-Bakara, 2/205)

” قالت ان الملوك اذا دخلوا قرية افسدوها وجعلوا اعزة اهلها انلة وكذلك يفعلون“

“ O (Melike): Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar. (Herhalde) onlar da böyle yapacaklardır, dedi.” (en-Neml, 27/34)

f) Küfür

” فلولا كان من القرون من قبلكم اولوا بقية ينهون عن الفساد في الارض الا قليلا عن انجينا ” منهم واتبع الذين ظلموا ما اترفوا فيه وكانوا مجرمين“

“ Sizden önceki nesillerden akli başında kimseler (insanları) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan alıkoysalardı ya! Ancak içlerinden kendilerini kurtardığımız pek az kimse bunu yapmıştı. Zulmedenler ise içinde şımartıldılar, refahın ardına düştüler ve günahkar kimseler oldular.” (el-Hud, 11/116)

g) Sihir

” فلما القوا قال موسي ما جنتم به السحر ان الله سيبيطله ان الله لا يصلح عمل المفسدين“

“ Sihirbazlar atacaklarını atınca Musa dedi ki: Sizin bu yaptığınız sihirdir. Allah onu elbette boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez.” (Yûnus, 10/81)²

B- ÖZEL OLARAK FESÂD İSTİLAHI

1- Fesâd İstilâhının Kavramsal Çerçevesi

Kur’ân’da fesâd ıstılahı sekiz defa marife (الفساد), ve üç defa nekre (فسادا) olmak üzere toplam on bir defa geçmektedir. Bu ayetlerde fesâd kelimesi ilahi hak ihlalleri, yaşama hakkına ve mülkiyet hakkına tecavüz, bozgunculuk, terör

² el-Cevzî, Cemâlüddin Ebu’l-Ferec Abdurrahman, Nüzhetü’l-A’yuni’n-Nevâzîr fi ilmi’l-Vücûh ve’n-Nezâîr, tah: M. Abdülkerim Kazım er-Râzî, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1985, s: 470-471

anlamlarında kullanılmıştır. Bunlarla ilgili geniş “olgusal yaklaşım” başlığı altına ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

2- Fesâd İstılahı İle İlişkili Diğer İstılahlar

Fesâd ıstılahı ile bağlantılı olarak Kur’ân’da fitne, bağı, fık, zulüm, tuğyan, münker, fücür, isyan, şerr, habis gibi pek çok kavram bulunmakla birlikte bunlardan önemli gördüklerimizi “kavramsal yaklaşım” başlığı altında inceleyeceğiz.

II - KUR’ÂN’DA FESÂD KAVRAMININ TAHLİLİ

A- KAVRAMSAL YAKLAŞIM

1- Eşanlamlılar Alanı

a- “F.t.n” (Fitne)

aa) Fitne Kavramı

Fitne kelimesi Lisânu'l-Arab’da deneme, bir şeye aşırı düşkün olma, dalalet, inkar, işkence, öldürme, musibet³ gibi anlamlarda kullanılır. İstılahta ise iyisinin kötüsünden ayırt edilmesi için altının ateşe sokulmasıdır.⁴ Buna göre fitne, iyi ile kötüyü, arı ile kirliyi, doğru ile yalancıyı seçip ayırmakta bir fitrat metodudur. O halde fert veya toplumun, arındırılması gereken cürûf ve pisliği ne kadar çoksa, fitnessi o kadar fazla ve yoğun olacaktır.⁵ Fitne kelimesinin Türkçe’de daralan anlamının Kur’ân ayetlerinin çevirisinde yanlış anlamaya yol açmaması açısından bir de kelimenin Türkçe’deki kullanımlarını görelim:

- 1- Bela, mihnet, sıkıntı.
- 2- Ayartma, azdırma.
- 3- Fesâd, ara bozma, karışıklık, ihtilal.
- 4- Dinsizlik, canilik.

³ İbn Manzûr, a.g.e, XIII/317-320

⁴ el-İsfehâni, a.g.e, s: 559

⁵ Öztürk, Yaşar Nûri, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, 11.B., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997 s: 133

- 5- Ceza.
- 6- Delilik.
- 7- Güzel yüz, güzel göz, güzel kadın.⁶

1) Temel Anlamı

a) Deneme (İmtihan)

Kur'ân fitneyi bir tekamül aracı olarak göstermekte ve insanlığın fitne ile sürekli denemeye maruz bırakıldığını belirtmektedir. Fitne bir tekamül ve seleksiyon aracıdır. Bu yüzdendir ki, fitne insanın muhatap olduğu bütün değerlerle gelebilir. Negatif değerler kadar pozitif değerler de fitne konusu olabilir.⁷ İnsanların denemeye tabi tutulduğuna dair el-En'am suresinde şöyle buyrulur: “ *Böylece, « aramızdan Allah bunlara mı iyilikte bulundu? » demeleri için onları birbiri ile denedik. Allah şükredenleri iyi bilen değil midir?»* ez-Zemahşerî ayette geçen “min beynina” ibaresini “min dünina” ile karşılar.⁸ Bu takdirde mana “bizim yerimize” şeklinde olabilir. Muhammed Esed, bunun, Kur'ân'ın Allah'ın insana mesajının nihai ifadesi olduğu şeklindeki İslami yaklaşıma karşı gayr-ı Müslimlerin takındıkları tahkir edici inkarcılığa bir işaret olduğu görüşündedir. Ona göre ayette geçen « sınaama », diğer inançlara mensup insanların bu yaklaşımı benimsemelerindeki ve kendi kültür ve tarih çevrelerinin onları bilinçli olarak veya bilinç altından yaklaştırdığı İslam'a karşı önyargılarını terk etmelerindeki ilgisizlikle ilgilidir.¹⁰ Deneme ile ilgili diğer bir ayet Cin suresindedir: “ *Ama doğru yola girmiş olsalardı, onları bu hususta denememiz için onlara bol su içirirdik; kim rabbini anmaktan yüz çevirirse, rabbi onu gittikçe artan bir azaba uğrattır.*”¹¹ Muhammed Esed, ayette geçen “bol yağmur” ifadesinin, Kur'ân'da çok

⁶ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1970, s: 322

⁷ Öztürk, a.g.e, s: 133-134

⁸ el-En'am, 6/53

⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, tsz, II/22

¹⁰ Esed, Muhammed *Kur'ân Mesajı- Meâl Tefsîr*, I-III, çev: Cavit Koçtak, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, I/235, (45. dn.)

¹¹ el-Cin, 72/16-17

sık tekrarlanan cennetin “ırmakları”na temsili atıfları yansıtan bir mutluluk mecazı olduğunu savunur. Ona göre Allah’ın nimetlerini ihsan etmesi, yalnızca iyilin bir ödülü değil, ama daha çok insanın O’na karşı sorumluluk bilincini ve bu nedenle O’na şükranın sınanmasıdır.¹²

b) Deneme Örnekleri

ba- Peygamberlerin Denenmesi

Hz. Musa’nın denenmesi ile ilgili olarak Kur’ân’da şu ayet zikredilir: “*Sen bir cana kıymıştın, seni üzüntüden kurtarmış ve seni bir çok musibetlerle denemiştik...*”¹³ Allah tarafından denen en diğ er bir peygamber Hz. Süleyman’dır: “*Andolsun ki, Süleyman’ı denedik, hükümranlığını zayıf düşürdük; sonra eski haline döndü. Süleyman: «Rabbim! Beni başıyla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver; sen şüphesiz daima başışta bulunansın». Dedi.*” (es-Sâd, 38/34). er-Râzî, ayeti açıklarken Talmûd kaynaklarına dayana bütün rivayetleri reddeder. Ona göre Hz. Süleyman’ın tahtı üzerine konan ceset bizzat kendi bedenine ve mecazi olarak krallık otoritesine işaret eder.¹⁴ Muhammed Esed’e göre, bu otorite ahlaki değerlerden beslenmediği sürece “cansız” kalmaya mahkumdur. Başka bir deyişle, Hz. Süleyman’ın ilk imtihanı, yalnızca bir krallık postunu tevarüs etmesiyle gerçekleşmiş ve ona bu postu manevi bir muhteva ve anlam ile donatması görevi tevdi edilmişti.¹⁵

bb- Müminlerin Denenmesi

el-Ankebût suresindeki şu ayetler, insanların sadece dilleriyle inandıklarını söylemelerinin yeterli olmayacağını imanlarındaki samimiyetlerinin ve doğruluklarının ortaya çıkması için deneneceklerini bildirir: “*Andolsun ki, biz kendilerinden öncekileri de denemiş iken (fıtneye uğratılmış iken), insanlar inandık deyince, denenmeden bırakılacaklarını mı sanırlar? Allah, elbette doğruları ortaya koyacak ve elbette*

¹² Esed, a.g.e, III/1198, (12-13. dn.)

¹³ et-Tâhâ,20/40

¹⁴ er-Râzî, a.g.e, XXVI/207-209

¹⁵ Esed, a.g.e, III/929, (32. dn.)

yalancıları da ortaya çıkaracaktır. Yoksa kötülük yapanlar bizden kaçabileceklerini mi sanırlar? Ne kötü (tuhaf) hüküm veriyorlar! Allah'la karşılaşmayı uman bilsin ki, Allah'ın bunun için belirttiği vakit gelecektir. O, işitir ve bilir. Hak uğrunda cihat eden, ancak kendisi için cihat etmiş olur. Doğrusu Allah, alemlerden müstağnidir. İnanıp yararlı iş yapanların kötülüklerini andolsun ki örteriz. Onları, yaptıklarından daha güzelî ile ödüllendiririz.”¹⁶

el-İsrâ suresinde insanların rüya ve lanetlenmiş ağaç ile imânî boyutta denendiklerine ayette şöyle buyrulur: “ *Sana: « Rabbîm şüphesiz insanları kuşatmıştır. » demiştik; sana gösterdiğimiz rüya ile ve Kur’ân’da lanetlenmiş ağaç ile sadece insanları denedik. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu onlara büyük taşkınlık vermekten başka bir işe yaramıyor.”¹⁷* Muhammed Esed, ayette geçen “rüya”nın miraç olayı olduğuna işaret ederek şu yorumda bulunur: “ Bu olay mahiyeti itibariyle birbirleriyle çatışan yorumlara açık olduğu ve dolayısıyla nesnel realitesi bakımından bir takım şüphelere yol açma istidadında bulunduğu için ayetin devamında ifade edildiği gibi « insanlar için bir sına vesilesi » oluşturmaktadır. Şöyle ki: Bu olayla yüz yüze geldiklerinde imanı zayıf olanlarla sığ düşünenlerin Muhammed (s.a.v)’in dürüstlüğünden ve dolayısıyla peygamberliğinden yana duydukları inanç sarsılırken, Allah’a sarsılmaz bir imanla bağlı olanlar bu olayda Allah’ın seçtiği kimselere bahşettiği ruhanî nimetin olağanüstü bir tezahürünü görmekte ve böylece Kur’ân mesajına duydukları iman daha da güçlenmektedir.”¹⁸ “Lanetlenmiş ağaç” ise es-Sâffât suresinde şöyle zikredilir: “ *Konukluk olarak bu mu iyidir, yoksa zakkum ağacı mı? Biz o ağacı zalimler için bir dert yaptık. O, cehennem dibinde çıkan bir ağaçtır.”¹⁹* Bu ağaç ez-Zemahşerî’ye göre, elem ve gamı temsil eder.²⁰

Şeytanın vesveseleri de insanın imtihan edilmesine vesiledir: “ *Allah şeytanın karıştırdığını, kalplerinde hastalık bulunan ve kalpleri kaskatı olan kimseleri sına mayaya vesile kılar. Zalimler şüphesiz derin bir ayrılık içindedirler.”²¹* Ayette geçen “şeytanın

¹⁶ el-Ankebût, 29/2-7

¹⁷ el-İsrâ, 17/60

¹⁸ Esed, a.g.e, II/572, (73. dn.)

¹⁹ es-Sâffât, 37/62-64

²⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e, III/342

²¹ el-Hacc, 22/53

karıştırdığı” ifadesi elçinin veya habercinin güttüğü gerçek amacın, toplumun manevi ilerlemesi ya da yükselmesi değil, kendi nüfuz ve iktidarının güçlenmesi olduğu vesvesesini insanlara vermesidir.²²

bc- Milletlerin Denenmesi

Hız. Salih Semud milletine Allah’a kulluk etmelerini tebliğ üzere görevlendirildikten sonra birbiriyle çelişen iki zümreye ayrıldılar. Bunun Hız. Salih onlara şöyle dedi: “ *Ey milletim! Niye iyilikten önce, acele kötülük istiyorsunuz? merhamet olunasınız diye Allah’tan bağışlama dileseniz olmaz mı? Semud halkı şu cevabı verdi: Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık. Hız. Salih onlara şu cevabı verdi: Uğursuzluğunuz Allah katındandır. Belki imtihana çekilen bir milletsiniz. O şebirde, yeryüzünde bozgunculuk çıkaran, düzeltmeye uğraşan dokuz kişi vardı.*²³ ayrıca Kur’ân Firavun milletinin²⁴ ve İsrail oğullarının²⁵ denendiğinden de bahseder. Hız. Peygamber ise, kıyamet günündeki gecikme ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “ *Bilmem, belki bu gecikme sizi denemek ve bir süreye kadar geçindirmek içindir. Peygamber: Rabbim! Aramızda gerçek ile hükmet, anlattıklarınıza karşı ancak rahman olan rabbimizden yardım istenir.*²⁶

bd- İnsanların Birbirleriyle Sınanması

el-Furkan suresinde şöyle buyrulur: “ *...Ey insanlar! Sabreder misiniz diye sizi birbirinizle sınarız. Rabbin her şeyi görür.*²⁷ Ayetten anlaşıldığına göre dünya hayatı deneme sahasıdır. Her birey diğeri için, her grup diğeri bir grup için denem vesilesidir. et-Taberî ayeti açıklarken, “bir kısmınızı bir kısmınızla imtihan ederiz”

²² Esed, a.g.e, II/681, (66. dn.)

²³ en-Neml, 27/45-48

²⁴ ed-Duhân, 44/17-42

²⁵ et-Tâhâ, 20/85-98

²⁶ el-Enbiyâ, 21/111-112

²⁷ el-Furkan, 25/20

demektedir.²⁸ Süleyman Ateş'in yorumu ise şöyledir: “ Mal ve mevkiye güçlü olanlar zayıfları küçümser, onlarla alay ederler. Fakirler de malı çok mevkiisi yüksek olanları kıskanırlar. İşte toplumdaki sosyal farklar, Allah'ın bir sınavıdır. Zengin fakir ile sınanır; fakir zengin ile sınanır. Dost olmak için bunların Allah'a kullukta birleşmeleri ve kulluk uyarınca hareket etmeleri gerekir.”²⁹ Olgun insana düşen ise, varlık ve oluştaki ibretler tablosundan gereken dersi çıkarırken, bizzat kendisinin sergilediği negativitelerle fitne olmamasıdır. Bunun içindir ki, Muhammed ümmetine, ısrarlı bir biçimde, başkaları için fitne olmamaları öğütlenmektedir.³⁰

2) Yan Anlamları

a) Aldatma/Aldanma

aa- Aldatma/Aldanma

İnsanları şeytanın fitnelerine karşı uyarın ayette şöyle buyrulur: “ *Ey adem oğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların dostları kaldık.*”³¹ Demek oluyor ki insan, şeytan denen varlık görünmediği ve hissedilmediği halde bile onun iğvalarına karşı takva elbisesini giymelidir.

ab- Aldanma/Aldatma Örnekleri

ab¹) İnkarcıların Fitnesi

Hız. İbrahim yaptığı dua ile kafirlerle denemeye karşı Rabbinden yardım dilemektedir: “ *Rabbimiz! Bizzi kafirlerle (inkar edenlerle) deneme. Bizzi bağışla. Doğrusu sen güçlü ve hakim olansın.*”³²

ab²) Münafıkların Fitnesi

²⁸ et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân 'a n Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, I-XXX, 3. B., Mektebetü ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebi, Kahire, 1968, XVIII/194

²⁹ Ateş, a.g.e, III/154

³⁰ Öztürk, a.g.e, s: 135

³¹ el-A'raf, 7/27

³² el-Mümtehine, 60/5

Kur'ân-ı Kerim'de pek çok ayette münafıkların fitne çıkararak topluluk olduğunda bahsedilir. el-Maide suresinde şöyle buyrulur: “ ...Allah'ın fitneye düşmesini dilediği kimse için Allah'a karşı senin elinden bir şey gelmez. İşte onlar Allah'ın kalplerini artırmak istemediği kimselerdir. Dünyada rezillik onlarıdır. Onlara ahirette büyük azap vardır.”³³ Münafıkların özelliğini anlatan ayetlerden birisi de el-Ankebût suresindedir: “ « Allah'a inandık » diyenler vardır; ama Allah uğrunda bir ezaya uğratılınca, insanların ezasını Allah'ın azabı gibi tutarlar. Rabbinizden bir yardım gelecek olursa, andolsun ki, « Doğrusu biz sizinle beraberdik » derler. Allah herkesin kalbinde olanları en iyi bilen değil midir?” (el-Ankebût, 29/10) Ayet münafığın tabiri caiz ise fotoğrafını çekmektedir. İnsanlar, inançlarından dolayı baskı ve zulme maruz kalırlarken inançlarını terk eden bu guruh müreffeh anlarda müminlere sizinleyiz demekten geri durmazlar. Bununla ilgili olarak müminler ile münafıkların ahiretteki diyalog sahnesi Kur'ân'da şöyle anlatılır: “ İkiyüzlüler, inananlara « Biz sizinle beraber değil miydik? » diye seslenirler. Onlar: « Evet öyle; fakat sizler kendinizi aldattınız; bize pusu kurdunuz, Allah'ın buyruğu gelene kadar dinde şüpheye düştünüz; sizi kuruntular aldattı; sizi şeytanlar Allah'a karşı da ayarttı. » Bugün sizden ve inkar edenlerden fidye kabul edilmez. Varacağınız yer ateştir, layığını orasıdır, ne kötü bir dönüşür!”³⁴

ab³) Firavun'un Fitnesi

Firavun'un fitnesi ile ilgili olarak Yûnus suresinde şu ayetler zikredilir: “ Firavun ve erkanının kendilerine fenalık yapmasından korktuklarından, milletinin bir kısım gençleri dışında, kimse Musa'ya inanmamıştı. Çünkü Firavun o yerde hakimdi. O gerçekten aşırı gidenlerdendi. Musa: 'Ey milletim! Allah'a inanıyorsanız ve teslim olmuşsanız O'na güvenin.' dedi. 'Allah'a güvendik; Ey Rabbimiz! Zalim bir millet ile bizi sına, rahmetinle bizi kafirlerden kurtar' dediler.”³⁵

b) Baskı, Ezizyet ve İşkence

Fitne kelimesinin Kur'ân'daki kullanımlarından birisi de baskı anlamındaki kullanımıdır. Bakara suresinde şöyle buyrulur: “ Onları karşılaştığımız her yerde

³³ el-Maide, 5/41

³⁴ el-Hadid, 57/14-15

³⁵ Yûnus, 10/83-86

*öldürün ve sizi sürdükleri yerden siz de onları sürün; zaten zulüm ve baskı, öldürmekten daha kötüdür...*³⁶ Ayette zikredilen fitne genelde müfessirler tarafından şirk³⁷ ve küfür³⁸ olarak anlaşılmıştır. Muhammed Esed ise ayette geçen fitneyi baskı olarak çevirmiş ve gerekçe olarak, bu terimin insanı sapıklığa götüren ve manevi değerlere inancını kaybetmesine yol açan her türlü müdahale için kullanılmasını göstermiştir.³⁹ Reşid Rıza da insan üzerinde inancından dolayı eziyete, baskı ve zorlamaya uğramaktan daha büyük bir bela olmadığını savunur.⁴⁰ “Fitne”nin aynı bağlamda yer aldığı diğer bir ayet yine el-Bakara suresindeki 193. ayettir: “ O halde, artık zulüm ve baskı kalmayıncaya ve yalnızca Allah’a kulluk edinceye kadar onlarla savaşın; ancak vargeçerlerse, zulüm işleyenlerin dışındakilere karşı tüm düşmanlıklar sonra erecektir.” Muhammed Esed, ayeti, hiçbir cezalandırma korkusu duymadan Allah’a ibadet edilinceye ve hiç kimse başka bir insana korku ile boyun eğmek zorunda kalmayıncaya kadar biçiminde yorumlayarak, “din” teriminin “kulluk” olarak çevrilmesi gerektiğini zira bunun, dinin hem akidevi hem de ahlaki yönlerini, yani insanın hem inancını, hem de bu inançtan doğan yükümlülüklerini kapsadığını vurgulamaktadır.⁴¹ Süleyman Ateş de ayette geçen “fitne” kelimesinin Müslümanlar arasında bozgunculuk, vicdanlar üzerinde baskı yapma, insanların hürriyetini kısma gibi anlamlar ifade ettiğine değinir.⁴² Diğer taraftan Emrullah İşler, “fitne katilden beterdir”, “fitne çıkarmak adam öldürmekten daha kötüdür” tarzındaki ifadelerin Türkçe’ye aktarımının yanlış olduğunu belirterek şu görüşlere yer verir: “ Fitne çıkarmak (Türkçe’deki kargaşa, karışıklık anlamıyla) adam öldürmekten daha kötü olamaz. Çünkü çıkarılan fitnenin varabileceği en kötü sonuç ölümdür. Fitne çıkarmak, ölümden/öldürmeden

³⁶ el-Bakara, 2/191

³⁷ et-Taberî, a.g.e, II/191,194

³⁸ el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi lü Ahkâmî'l-Kur’ân*, I-XX, 3. B., Dâru'l-Kalem, Kahire, 1966, II/354

³⁹ Esed, a.g.e, I/55, (168. not)

⁴⁰ Reşid, es-Seyyid Muhammed Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, I-XII, 4.B., Dâru'l-Menâr, Mısır, 1954, II/209

⁴¹ Esed, a.g.e, I/56, (170. not)

⁴² Ateş, a.g.e, I/335

beterdir denildiğinde, bir şeyin öncülü varabileceği en kötü sonuçtan daha zararlı görülmüş olur ki, bu da mantiken mümkün değildir.”⁴³

Görüldüğü üzere zikredilen ayetlerde toplumsal planda inançlara baskı ve zorlama olamayacağına ve de inanç hürriyetine vurgu yapılmaktadır. Son olarak ez-Zemahşerî'nin görüşlerine yer vererek son noktayı koyalım: “ İnsana yapılan baskı ve işkence onun için ölümden daha beterdir. Bazı hikmet sahibi kimseler ‘ölümden beter olan nedir?’ sorusunu, ‘ölümün istendiği şeydir’ diye cevaplamışlardır. Ülkeden sürülme, ölümün istendiği baskı ve işkence türlerindedir.”⁴⁴

Kur’ân-ı Kerim’de eziyet ve işkence kelimeleri fitne olarak adlandırılır: “ *Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır.*”⁴⁵ Ayetin hem Yemen’deki Zûnüvâs emrinde bulunan zalimlerin, o zamanki müminlere işkencelerine, hem de Kureyş zorbalalarının, müminlere işkencelerine işaret ettiğini vurgulayan Süleyman Ateş, Yemenlilerin Hristiyanlar; dinleri yüzünden işkence ederek bela ve sınava soktuğunu Kureyşlilerin de Allah’ın birliğine ve İslam’a inana zayıf korumasız müminlere işkence ettiğini zikreder.⁴⁶ İlk müminlerin işkenceye tabi tutulduğunu dile getiren diğer bir ayetin meali şöyledir: “ *Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihat edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir.*”⁴⁷ Esed, ayetteki “min ba’dimâ furinû...” ifadesini, “kötülüğün ayartısını gördükten sonra onun hüküm sürdüğü bölgeyi terk edenlerin ve o günden bu yana [Allah yolunda] üstün çabalar gösterip güçlülere göğüs gerenlerin yanındadır” şeklinde çevirmiştir.⁴⁸ Esed ayrıca işkencecileri, kendileri hiçbir şekilde iman etmeyen ve başkalarının da iman etmesini nefretle karşılayan kimseler olarak betimleyerek bunun belli bir dönemle veya belli

⁴³ İşler, Emrullah, “Fitne Katilden Beter mi?-Fitne Kelimesi ve Türkçe’ye Çeviri Sorunu-”, İslâmiyât Dergisi, Ankara, 1999, C: 2, S: 2, s:151,

⁴⁴ ez-Zemahşerî, a.g.e, I/342

⁴⁵ el-Burûc, 85/10

⁴⁶ Ateş, a.g.e, X/399

⁴⁷ en-Nahl, 16/110

⁴⁸ Esed, a.g.e, II/552

insanlarla sınırlı olmayıp yazılı tarih içinde çeşitli biçimlerde ve değişen yoğunluk derecelerinde tekrarlanan bir olgu olduğunu vurgular.⁴⁹

c) *Düzensizlik ve Karışıklık*

Fitneci bir topluluk olarak bilinen münafıklar fitne için her davet olunuşlarında onun için baş aşağı dalarlar.⁵⁰ Bunlar Tebük savaşından önce de fitne çıkarmak istemişlerdi. Bu, Kur'ân'da şöyle anlatılır: “ *Eğer içinizde (onlar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak isteyerek aramızda koşarlardı. İçinizde onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir. Andolsun onlar önceden de fitne çıkarmak istemişler ve sana nice işler çevirmemişlerdir. Nihayet hak geldi ve onlar istemedikleri halde Allah'ın emri yerini buldu. Onlardan « bana izin ver, beni fitneye düşürme » diyen vardır. Biliniz ki onlar zaten fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, kafirleri mutlaka kuşatacaktır.*”⁵¹ 49. ayette geçen fitne kelimesi müfessirler tarafından günah olarak yorumlanmıştır.⁵² Tebük savaşı sırasında inen bu ayetler münafıkların karakterini belirlemekte ve özelliklerini ortaya dökmektedir.

d) *Felaket ve Musibet*

“*İnsanlar dünya hayatında musibetlerle de denemeden geçirilirler. Ve insanlardan kimi de vardır ki, Allah'a imanla küfürün sınırında kulluk eder, öyle ki başına bir iyilik gelse de, O'ndan hoşnut olur; ama başına sınıycı bir güçlük gelse hemen bütünüyle yüz çevirir, ve böylece dünyayı da, ahireti de kaybeder; zaten, hiçbir şeyle kıyaslanamayan kayıp da gerçekte budur. Böyle yaparken Allah yerine, kendisine ne zarar ne de yarar sağlayabilen şeylere yalvarıp yakarır; düşünebilecek en vahim sapıklıkta zaten budur. [ve bazen de] kendisine zararı yararından çok olacak olan kimseye, [bir başka insana] yalvarıp yakarır. Gerçekten de, bu ne kötü efendi ve bu ne kötü uyruk!*”⁵³ Muhammed Esed zikredilen bu ayetler üzerine şu yorumları yapar: “ Benimsediği inançlara kayıtsız-şartsız bağlı kalmakta acze düşen insan, çoğu zaman, gerçek ya da hayali, bir takım harici güçlere kendi kaderi

⁴⁹ Esed, a.g.e, III/1253-1254, (4. dn.)

⁵⁰ en-Nisa, 4/91

⁵¹ et-Tevbe, 9/47-49

⁵² ez-Zemahşerî, a.g.e, II/194; el-Kurtubî, a.g.e, VIII/159

⁵³ el-Hacc, 22/11-13

üzerinde belirleyici bir “etki” ya da rol yakıştırmaya ve böylece onlara tanrısal nitelikler isnat etmeye eğilimlidir. « Zararı, yararından daha çok olan kimse » ifadesi Allah’a ancak imanla küfür sınırında kulluk edenler tarafından tanrılaştırılmasına izin veren ve böylece hem kendini, hem de peşinden gidenleri manen uçuruma sürükleyen kişidir.”⁵⁴

Allah’ın emrine aykırı davranmanın başka bir fitneyi doğuracağı ayette şöyle beyan edilir: “ *Resul’ün size yaptığı çağrısı birbirinize yaptığınız çağrılarla bir tutmayın sakın; gerçek şu ki, Allah, hissettirmeden aranızdan sıyrılmak isteyenleri biliyor; öyleyse, O’nun buyruğuna karşı gelmek isteyenler, başlarına [bu dünyada] bir belanın, bir güçlüğü ya da [öte dünyada] can yakıcı bir azabın gelmesinden korksunlar!*”⁵⁵ Bir diğer ayette ise münafıkların yılda bir-iki defa musibetle sınındıkları zikredilir: “ *Peki, bunlar her yıl bir ya da iki kere denenip sınındıklarını bilmiyorlar mı ki tevbe edip Allah’ı anıyorlar.*”⁵⁶

ab- Fitne Sebepleri

1) Dünyevi Zarar ve Musibetler

Kur’ân, insanoglunun başına gelen felaketlerin kendi elleriyle işlediklerinden dolayı olduğu haber verir: “ *Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündedir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.*”⁵⁷ Konuyla diğer ayet Rum suresindedir: “*İnsanların birçoğu kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu, ki Allah yaptıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan) dönerler.*”⁵⁸

2) Dünyevi Nimetler ve Düşkünlükleri

Kur’ân dünya nimetlerinin inananlar için sınama teşkil ettiğini söyler: “ *Sakın kendilerini denemek için onlardan bir kesimi faydalandığımız dünya hayatının çekiciliğine gözlerini dikme. Rabbinin nimeti hem daha hayırlı hem de daha sürekli.*”⁵⁹ Ayet

⁵⁴ Esed, a.g.e, II/669,(11-13. dn.)

⁵⁵ en-Nûr, 24/63

⁵⁶ et-Tevbe, 9/126

⁵⁷ eş-Şûrâ, 42/30

⁵⁸ er-Rûm, 30/41

⁵⁹ et-Tâhâ, 20/131

inananların imtihan halinde olduğuna işaret edip, diğer dünyanın manevi nimetlerine ve bunların daha hayırlı olacağına vurgu yapmaktadır.

İnsanların dünya nimetleriyle sınındığına dair diğer bir ayet el-En'am suresindedir: “ *Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde, sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur...*”⁶⁰ Ayette deneme, dünyada verilen nimetlerin ve derecelerin farklılığına bağlanmıştır. Bu, imtihanın gereklerindedir. Yaşar Nuri Öztürk'ün konuyla ilgili değerlendirmeleri ise şöyledir: “ Hayat bir anlamda bir fitneler serisidir ki, insanın iç kuvvetlerini geliştiren ve onun bakışlarını keskinleştiren bir eğitici gibi karşısına dikilir ve realitenin yeni boyutlarını kavramasında onun yürüyüşünü hızlandırmak için vücuduna sürekli diken batırır. Bu yüzdendir ki, varlık ve oluşu bir ayetler (ibret ve işaretler) tablosu olarak gören Kur'ân nimetleri bile birer fitne olarak nitelendirir.”⁶¹

a) Mal ve Mülk

Kur'ân'da mal ve çocuk sınama aracı olarak zikredilir: “ *Yeryüzünde az sayıda olduğunuz ve zayıf sayıldığınız için insanların sizi esir olarak alıp götürmesinden korktuğunuz zamanları hatırlayın. Allah, şükredesiniz diye sizi barındırmış, yardımı ile desteklemiş, temiz şeylerle rızıklandırmıştır. Ey inananlar! Allah'a ve peygambere karşı hainlik etmeyin, size güvenilen şeylere bile bile hıyanet etmiş olursunuz. Mallarınızın ve çocuklarınızın, aslında bir sınama olduğunu ve büyük ecrin Allah katında olduğunu bilin.*”⁶² Zikredilen ayetlerde mal ve evlat sevgisinin imtihan olduğu, mal ve evlat sahibi olup da müttaki olarak istikamet üzere yaşayan müminlerin sınavı geçeceği zira Allah'ın kendilerine bu durumda iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış vereceği belirtiliyor. Muhammed Esed'in ayetin, yorumuyla ilgili görüşleri şöyledir: “ Dünyevi şeylere karşı duyulan tutku ve meyil, kişinin ailesi için beslediği kayırma ve koruma duygusu bazen insanı haddi aşmaya (ve dolayısıyla Allah'ın mesajında öngörülen ahlaki ve manevi değerlere ihanete) sevk ettiği içindir ki, bunlar fitne olarak nitelendiriliyor. Başka bakımlardan iyi olan kişiyi kendi yandaşlarına karşı tecavüzkar kılan, onların hakkını

⁶⁰ el-En'am, 6/165

⁶¹ Öztürk, a.g.e, s: 134-135

⁶² el-Enfâl, 8/26-28

ketmetmeye zorlayan unsur bazen sadece açgözlülük ve kendi ailesine çıkar sağlama hırsı olabilmektedir.”⁶³

b) Makam ve Mevki

Kur’ân-ı Kerim konuyla ilgili olarak şu ayete yer verir: “ *Böylece biz, her kasabada oralarda bozgunculuk yapmaları için, günahkarlarını liderler yaptık. Onlar yalnız kendilerini aldatırlar, ama farkında olmazlar.*”⁶⁴ Aynı bağlamda diğer bir ayetin meali de şöyledir: “ *Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşlarına (iyilikleri) emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helaka müstahak olur; biz de orayı darmadağın ederiz.*”⁶⁵ Ayetlerden de anlaşıldığı üzere makam ve mevki sahibi olup da şımaranların ve günah içine dalanların hem kendilerini hem de toplumu felakete sürükleyecekleri görülmektedir.

c) Çocuklar

et-Teğâbün suresinde şöyle buyrulur: “ *Ey iman edenler, eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. onlardan sakının, ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, hoş görür ve bağışlarsanız, bilin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükafat ise Allah’ın yanındadır.*”⁶⁶ Elmalılı, ayette geçen « mallarını ve evlatlarınız bir fitnedir » ifadesini, « sizi kendilerine tutkun edip zahmetlere ve günahlara sokmaya sebep olan ve bir takım hayırlardan, itaatlerden alıkoyan bir imtihan ve sıkıntıdır.» şeklinde yorumlar.⁶⁷

ac- Fitnenin Sonuçları

1) Dünyevi Sonuçları

el-Maide suresinde münafıklar ve Yahudiler gibi iki meşhur fitneci güruhun zikredildiği ayette şöyle buyrulur: “ *Ey peygamber! Kalpleri inanmamışken, ağızları ile*

⁶³ Esed, a.g.e, I/327-328, (28. dn.)

⁶⁴ el-En’am, 6/123

⁶⁵ el-İsrâ, 17/16

⁶⁶ et-Teğâbün, 64/14-15

⁶⁷ Elmalılı, a.g.e, VIII/96

inandık diyenler ile yalan kulak verenler ve başka bir topluluk adına casusluk eden (sana gelmeyen, başka kimselere kulak veren) Yahudilerden inkarda yarışanlar seni üzmesin. Sözleri asıl yerlerinden değiştirip çarpıtırlar da, « böyle bir haber size verilirse alın, verilmezse kaçının » derler. Allah'ın fitneye (şaşkınlığa) düşmesini dilediği kimse için, Allah'a karşı senin elinden bir şey gelmez. İşte onlar, Allah'ın kalplerini arıtmak istemediği kimselerdir, dünyada rezillik onlarıdır, ahirette de onlara büyük bir azap vardır.⁶⁸ Ayetin zahirde peygambere seslenmesine rağmen Kur'ân'a inanan herkesi ilgilendirdiğini vurgulayan Muhammed Esed, şu ifadelerle yer verir: “ O, sadece münafıkları ve Yahudileri zikrettiği halde aslında, dolaylı olarak, İslam'a karşı önyargılı olan ve onun öğretileri hakkındaki yalan beyanlara isteyerek kulak veren; aydınlanmak için Kur'ân'a dönmek yerine İslam'a karşı düşmanca duygular besleyen gayr-ı Müslim (uzmanlar)ı dinlemeyi tercih eden herkese işaret eder.”⁶⁹

2) Uhrevi Sonuçları

Fitnecilerin yerinin cehennem azabı olduğu ayette şöyle zikredilir: “ İnanan erkek ve kadınlara işkence yapıp sonra da tevbe etmeyenlere cehennem azabı ve yangın azabı vardır.”⁷⁰

Fesâd kavramıyla ikiz kardeş olarak kabul edilen fitne kavramı genel olarak zikrettiğimiz varyantlarda kullanılmıştır. Bizce bunlardan en ilginç olanı inanç hürriyetine vurgu yapan “baskı” anlamındaki kullanımımızdır.

Fitne kavramı, biz Müslümanlara yabancı olmayıp izlerini tarihte gördüğümüz bir kavramdır. Özellikle de ilk asırlardaki siyasi olaylar, örneğin, Hz. Osman'ın öldürülmesi ile başlayıp Cemel vakası ve Sıffin savaşı ile devam eden olaylar, Harici isyanları vb İslam toplumunun karşı karşıya kaldığı fitne hareketleri olarak göze çarpmaktadır.

⁶⁸ el-Maide, 5/41

⁶⁹ Esed, a.g.e, I/197, (51. dn.)

⁷⁰ el-Burûc, 85/10

b- “B.ğ.y” (Bağy)

ba- Bağy Kavramı

Orta yolu aşma isteği anlamına gelen bağy, bazen nitelikte bazen nicelikte olup iki türdür:

- 1- Mahmud (Övülen) Bağy: Adaleti aşıp ihsan noktasına varmak, farzları eda ettikten sonra nafil ibadeti yapmak gibi.
- 2- Mezmum (Yerilen) Bağy: Hakkı geçip batıla yönelmek ya da şüphelere girmek.⁷¹

Bağy; azgınlık, haset, fesâdcılık, taşkınlık gibi anlamlarda kullanılır.⁷²

bb- Bağy’in Sebepleri

1) Maddi Sebepler

a) Maddi İhtiraslar

2. el-Bakara suresi 173. ayette şöyle buyrulur: “ *Şüphesiz Allah size ölü hayvan (murdar leş) etini, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır. Ama darda kalana, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere, günah sayılmaz. Çünkü Allah, bağışlayan ve merhamet edendir.*” el-İsfehâni, ayette geçen “ *غیر باغ ولا عاد* ” ibaresinin şu üç şekilde yorumlanacağını ifade eder:

- 1- Kendisinin talep hakkı bulunmadığı bir şeyi istemek ve kendisi için çizilenin (belirlenenin) dışına çıkmamak.
- 2- Lezzete karşı iştah duymamak, açlık sınırını aşmamak. Bu görüş Hasanü'l-Basreyn’in görüşüdür.
- 3- Bir lidere isyan etmemek ve masiyet hususunda hak çizgisini aşmamak.⁷³

⁷¹ el-İsfehâni, a.g.e, s: 72

⁷² İbn Manzûr, a.g.e, XIV/75-79

⁷³ el-İsfehâni, a.g.e, s: 72

Elmalılı ise, aynı ifadeyi; “ölmek için gerekli olan zaruret ölçüsünden fazlasına geçmediği takdirde” şekilden yorumlar.⁷⁴ el-Mevdûdî ise, ayette temiz olmayan şeyin üç şartla kullanılmasına izin verilmektedir, der. Bunlar:

- 1- Aşırı ihtiyaç durumunda,
- 2- Kişi böyle yaparken kalbinden Allah'ın kanununu çiğnemek gibi bir istek geçirmemelidir.
- 3- Kişi gerekli olandan bir lokma bile fazla kullanmamalıdır.⁷⁵

Yahudilerin aşırı gitmeleri nedeniyle bazı hayvanların onlara haram kılınması Kur'ân-ı Kerim'de şöyle zikredilir: “ *Yahudilere, bütün tırnaklı hayvanlı haram ettik. Sığır ve koyunun da yağlarını onlara haram kıldık, yalnız (hayvanların) sırtlarının, yabut bağırsaklarının taşıdığı ya da kemiğe karışan yağlarını haram etmedik. Aşırılıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık. Biz doğru söyleyenleriz.*”⁷⁶

Zikredilen ayette Yahudiler aşırılıkları sebebiyle Allah tarafından “zufur”lu hayvanları yememekle cezalandırmıştır. Peki zufur nedir? Hakkında ne tür görüşler vardır? er-Râzî bunlara tefsirinde şu şekilde yer verir: “ Bazı müfessirlere göre zufur, tırnak demektir. Bütün tırnaklı hayvanlar Yahudilere haram kılınmıştır. Bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. İbn Abbas'a göre tırnaklı ile kastedilen, yalnız devedir. Yine ona göre tırnaklı ile kasıt deve ve deve kuşudur. Abdullah b. Müslim'e göre, « bütün zufurlular» gagalı kuşlar ve tırnaklı hayvanlardır.”⁷⁷ Ayrıca er-Râzî zufurun genel anlamda tırnak değil, gagalı ve yırtıcı kuşların, kedilerin, köpeklerin parçalayıcı aletleri olduğu görüşündedir.⁷⁸

b) Zenginliğin Yol Açtığı Ölçsüzlük

⁷⁴ Elmalılı, a.g.e, I/486

⁷⁵ el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I-VII, çev: Muhammed Kayani-Yusuf Karaca vd., red: İsmail Bosnalı- Dücane Cündioğlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997 I/138

⁷⁶ el-En'am, 6/146

⁷⁷ er-Râzî, a.g.e, XIII/223

⁷⁸ er-Râzî, a.g.e, a.y

Bağy'î tetikleyen unsurlardan birisi de rızık bolluğudur. Kur'ân bu duruma şöyle değinir: “ *Allah kullarına rızıkı bollattıysaydı yeryüzünde azarlardı. Fakat dilediği ölçüde indiriyor. Çünkü o, kullarının her halini haber alandır, görendir.*”⁷⁹ Bu ayette önceki ayette iman edip salih amel işleyenlerin dualarının kabul edileceği beyan edilmişti. Ayetlerin nazil olduğu sırada müminler yoksul durumdaydılar. Bundan dolayı Allah'ın, “niçin mümin olanları fakirlikten zenginliğe çıkarmadığı” gibi gelebilecek sorulara Kur'ân bu ayetle cevap vererek Allah'ın kullarına uygun miktarlarda, taşkınlık yapmayacakları kadarını vererek onların muhtemel azgınlıklarını önlediğine işaret ediyor. er-Râzî de tefsirinde İbn Kesir'den şu kutsi hadisi rivayet etmiştir: “ Kullarım içinde kimisi vardır ki, onu sadece zenginlik düzeltir. Onu fakir yaparsam dinini bozarım. Kimisi de var ki onu da sadece fakirlik düzeltir. Onu zengin yaparsam dinini bozmuş olur.”⁸⁰ ez-Zemahşerî ise Bağy'in, fakirliğin olduğu ortamda daha az, zenginliğin (genişliğin) olduğu zamanda ise daha çok olduğuna dikkat çekerek refahın yükselmesini bağyin artmasına ve durumun tersine dönmesine sebep olduğu yönünde görüş belirtir.⁸¹ Muhammed Esed ise, ayetin ilk bakışta bir önceki ayetle çelişir gibi görünmesine rağmen gerçekte durumun böyle olmadığına değinerek şu ifadelere yer verir: “ Yukarıdaki ayet, bu itiraza cevap verirken, insanın yaratılış gereği « daima daha fazlasını istediği »ne bunun da onu « ne zaman kendisini yeterli görse çabucak azdırdığı »na işaret eder. Kur'ân bu eğilimi dengelemek için Allah'ın iyilere –ve aynı zamanda, kötülük yapanlara vereceği “karşılık”ın, mutlaka her şeye rağmen insan varlığının ilk ve kısa bir safhasını oluşturan bu dünyada değil, ancak öteki dünyada tam olarak ortaya çıkacağını tekrar tekrar vurgulamaktadır.⁸²

2) Manevi Sebepler

a) İffetsizlik

⁷⁹ eş-Şûrâ, 42/27

⁸⁰ er-Râzî, a.g.e, XXVII/171

⁸¹ ez-Zemahşerî, a.g.e, III/469

⁸² Esed, a.g.e, III/990, (31. dn.)

B-Ğ-Y kökünden gelen Bigâ, zina yapmak anlamına gelir. Bağî ise, sıfatıdır. Ayette şöyle zikredilir: “ Benim nasıl oğlum olur, dedi, bana bir insan dokunmadı ve ben bir kabpe de değilim.”⁸³ Ayetin devamında ise şöyle buyrulur: “ (Meryem) çocuğu taşıyarak kavmine getirdi: « Ey Meryem, dediler. Sen tuhaf bir iş yaptın! Ey Harun’un kız kardeşi, baban kötü bir adam değildi, annen de fahişe değildi (sen ne yaptın böyle).”⁸⁴

Kur’ân namuslu kalmak isteyen kadınların zinaya zorlanmamasını şöyle emreder: “ Evlenme imkanı bulamayanlar, Allah kendilerinin lütfundan zengin edinceye kadar iffetlerini korusunlar. Ellerinizi altına bulunan (köle ve cariye)lerden, mükatebe yapmak isteyenlerle –eğer kendilerinde iyilik görürseniz- mükatebe yapın ve Allah’ın size verdiği malından onlara da verin. Dünya hayatının geçici menfaatini elde etmek için, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zorlarsa şüphesiz Allah, (fuhşa) zorlanmalarından sonra (o kadınlara karşı) çok bağışlayıcı, esirgeyicidir.”⁸⁵ Süleyman Ateş, bu ayetten üç hükmün çıkarılabileceğini vurgular.⁸⁶ Bunlar:

- 1- Evlenme imkanı bulamayanlar, Allah’ın lütfuyla bu imkanı buluncaya kadar iffetlerini korumalıdır.
- 2- Mükatebe akdiyle özgürlüklerine kavuşmak isteyen kölelere bu imkan verilmelidir.
- 3- Namuslu kalmak isteyen cariyeler, dünya menfaati sağlamak için fuhuş yapmaya zorlanmamalıdır.

b) Kıskançlık

Bağy; insanlar arasındaki dostluk, sevgi, ülfet ve kaynaşmayı tahrip eden grupların birbirlerine çatışmasına, didişmesine sebep olan bir etkidir. Kur’ân-ı Kerim’de bu durum ile ilgili olarak şu ayet zikredilir: “ İnsanlar bir tek ümmettir. Allah peygamberleri müjdeciler ve uyarıcı olarak gönderdi. İnsanların ayrılığa düşecekleri hususlarda,

⁸³ Meryem, 19/20

⁸⁴ Meryem, 19/27-28

⁸⁵ en-Nûr, 24/33

⁸⁶ Ateş, a.g.e, VI/188-189

aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte hak kitaplar indirdi. Kitap ehli olan Yahudilerin veya Hıristiyanların, kendilerine ilim veya belgeler geldikten sonra ayrılığa düşmeleri, birbirini çekememezlikten, ihtirastan ve kıskançlıktan doğdu.⁸⁷ Muhammed Esed, ayette geçen “ayrılığa düştüler” ifadesini şu şekilde açıklamıştır: “ Bu ayette kastedilen şey, insanın saf zihinsel durumunun ve o ilk çağlarda içinde yaşadığı basit sosyal düzenin karakteristiği olan içgüdüsel kavrayışların ve eğilimlerin nisbi homojenliğinden başka bir şey değildir. Bu homojenlik, beşer toplumunun mensupları arasındaki bilinçli bir uzlaşmadan çok, zihinsel ve duyuşal farklılaşmanın eksikliğine dayandığından, insanın daha sonra kaydettiği tekamül derecesi karşısında çözülmeye mahkum idi. İnsanın düşünce hayatı daha da karmaşık hale gelirken duyuşal kapasitesi ve bireysel ihtiyaçları da daha fazla farklılaştı; düşünce ve menfaat çatışmaları öne çıkmaya başladı ve insanlık, hayat görüşü ve ahlaki değerler açısından, « bir tek topluluk » olmaktan çıktı. İşte ilahi rehberlik bu aşamada zorunlu hale geldi.”⁸⁸ Muhammed Esed, “aralarındaki kıskançlıktan dolayı” ifadesinin daha önce tevhid inancı taşıdığı halde sonraları Yahudilik ve Hıristiyanlık isimleri altında tevhitte saparak taassuba dalan kendi dogmalarını ve uygulamalarını kıskançlıkla savunup bütün ibadet yollarına müsamaha göstermeyen kişilere işaret ettiğini vurgular.⁸⁹

c) Haksızlık

Bir kimsenin diğer bir kimseye bağı yoluyla saldırıda bulunduğu Kur’ân’da şu şekilde dile getirilir: “ Ey Muhammed! Sana davacıların haberi ulaştı mı? Mabedin duvarına tırmanıp Davud’un yanına girmişlerdi de o onlardan ürkmüştü. Şöyle demişlerdi: « Korkma, birbirinin hakkına tecavüz etmiş iki davacı; aramızda adaletle hükmet, ondan ayrılma, bizî doğru yola çıkar. Bu kardeşimin doksan dokuz dişi koyunu, benim de bir tek dişi koyunum vardır; onu da bana ver dedi ve tartışmada beni yendi.» Davud: « Andolsun ki, senin dişi koyununu kendi dişi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu ortakçıların çoğu birbirlerine haklarına tecavüz ederler...”⁹⁰ Ayette geçen “huleta”, halî

⁸⁷ el-Bakara, 2/213

⁸⁸ Esed, a.g.e, I/62, (197. dn.)

⁸⁹ Esed, a.g.e, II/696, (30. dn.)

⁹⁰ es-Sâd, 28/21-24

kelimesinin çoğulu olup müfessirler tarafından arkadaş⁹¹, beraber yaşayan insanlar⁹², dostlar, ortaklar⁹³ şeklinde yorumlanmıştır.

Zikredilen ayetten anlaşılmaktadır ki, insan ne kadar mal-mülk sahibi olursa olsun dünyevi hırsı uğruna haksız yere başkasının malına göz dikebilmektedir. Ayrıca birlikte yaşayan ve kader birliğine sahip fert ya da fertler birbirine haksız yere saldırabilmekte bunun neticesinde de kargaşa ve kaos meydana gelmektedir. Anlatılan kıssada bu olumsuzluklardan kurtulmanın yolu ise iman ve salih ameldir.

Konuyla ilgili bir başka ayet Yûnus suresinde geçmektedir: “ *İsrail oğullarını denizden geçirdik, Firavun ve askerleri haksızlık ve düşmanlıkla artlarına düştüler. Firavun boğulacağı anda; « İsrail oğullarının inandığından başka tanrı olmadığına inandım, artık ben O'na teslim olanlardanım» dedi.*”⁹⁴

Bağy'in haram kılındığı bizzat Kur'ân tarafından ifade edilmiştir: “ *De ki, Allah'ın, kulları için yarattığı zinet ve rızıkları haram kılan kimdir? Bunlar dünya hayatında inananlarındır. Kıyamet gününde yalnız onlar içindir. Bilen kimseler için ayetlerimizi böylece uzun uzun açıklıyoruz. De ki, rabbim yalnızca açık ve gizli fenalıkları (fevahiş), günahı (ism), haksız yere tecavüzü/göz dikmeyi (bağy), hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.*”⁹⁵ Ayette haksız yere saldırı (bağy)nın Allah'ın hiçbir sebeple istemediği şirk ile beraber zikredilmesi durumun vahametini göstermesi açısından yeterlidir.

en-Nahl suresindeki ayet ise bağy'in yasaklandığını bildirir: “ *Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara bakmayı emreder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.*”⁹⁶ Bu ayette dünyanın denge ve düzenini sağlayan üç temel prensip Allah tarafından emredilirken ifsat edici üç kabih (çirkin) şey nehyedilmektedir ki, bunlardan birisi bağy'dir. ez-Zemahşerî, ayette geçen Münker

⁹¹ Ebu Hayyân, Muhammed b. Yûsuf eş-Şehir el-Endelûsî el-Gırnâtî, *el-Babru'l-Muhîr*, I-VIII, 2.B., Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1983, VII/389

⁹² ez-Zemahşerî, a.g.e, III/369

⁹³ el-Kurtubî, a.g.e, XV/178

⁹⁴ Yûnus, 10/90

⁹⁵ el-A'raf, 7/32-33

⁹⁶ en-Nahl, 16/90

kelimesini, insan aklının kabul etmediği⁹⁷; yani akla, mantığa ve sağduyuya uymayan olarak karşılamıştır. Kısacası Kur'ân uygunsuz ve muzır olan ve dolayısıyla uzak durulması, kaçınılması gereken davranışları yasaklamaktadır.⁹⁸

d) Kendini Savunmada Aşırılık

Nefsi müdafaa söz konusu olduğunda ancak misliyle cevap verilmesi esastır. 22. el-Hacc suresi 60. ayet buna şöyle değinir: “ *Bu böyledir; kim kendisine verilen kadar ceza verirse, ve kendisine yine de saldırılırsa, Allah ona, Andolsun ki yardım edecektir. Allah şüphesiz affeder ve bağışlar.*” Zikredilen ayette kişinin canını koruması ve düşmanını püskürtmesi amacıyla karşılık vermenin caiz olduğu ve Allah'ın bu kişiye yardımının geleceğine işaret edilmektedir. Süleyman Ateş ise, ayette Allah'ın affedicilik ve bağışlayıcılık sıfatlarının zikredilmesi, insanları hoşgörüyeye ve affa teşvik içindir, görüşünü benimser.⁹⁹

16. en-Nahl suresi 126 ayet de az önceki ayet ile paralellik arzötmektedir: “ *Bunun içindir ki, (tartışmada) zora başvurmanız gerekirse, ancak onların sizi zora koştukları kadar zora başvurun. Fakat eğer kendinizi tutarsanız, bilin ki, güçlüklere göğüs germesini bilen kimseler için bu daha iyi, daha hayırlıdır.*”

Zikredilen ayette Allah'a iman edenlerin başka inanç gruplarındaki insanlara onları alçaltıcı ve kırıcı davranışta bulunmamaları, cevap vereceklerse misliyle karşılık vermeleri , fakat sabrın daha hayırlı ve iyi olduğu hatırlatılıyor. er-Râzî'nin ayet ile ilgili yorumu ise şöyledir: “ Allah, Hz. Muhammed (a.s)'ı şu üç yoldan biriyle İslam'a davet etmeyi emretti. 1- Hikmet, 2- Güzel Öğüt, 3- En Güzel Tartışma Yolu. Bu davet onların babalarının ve seleflerinin dinlerinden ayrılmasını gerektiriyordu. Bu daveti kabul etmeyenlerden bir kısmı davet edene sövmeye, onu incitmeye, hatta öldürmeye kalkışabilirdi. Allah işte bu durumda, davetçilere ölçülü davranmayı, kendilerine yapılan herhangi bir kötülük karşısında şayet cevap vereceklerse kendilerine yapılan kötülük kadar cevap vermelerini bildirmektedir.”¹⁰⁰

⁹⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e, II/425

⁹⁸ Esed, a.g.e, II/549, (109. dn.)

⁹⁹ Ateş, a.g.e, VI/43

¹⁰⁰ er-Râzî, a.g.e, XX/141

Müminlerin kendi aralarında yapacakları haksız saldırılarda ise, Kur'ân şu çözüm yollarını getirir: “ O halde, müminler içinden iki grup çatışırsa onlar arasında barışı sağlayın; ama sonra iki gruptan biri diğerine haksız şekilde davranırsa, davranışını Allah'ın buyruğuna uygun hale getirinceye kadar, haksızlık yapan taraf ile mücadele edin; (yaptıklarından) vazgeçerlerse adil bir şekilde aralarını bulun ve onlara eşit davranın, çünkü Allah eşit davrananları sever. Bütün müminler kardeştir. O halde iki kardeşinizin arasını düzeltin ve Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ki onun rahmetine nail olasınız.”¹⁰¹ Ayette iki mümin grubun birbirleriyle çatışmaları halinde diğer müminlerin durumu yatıştırmaları saldırıda bulunan taraf ile saldırıyı kesinceye kadar savaşılması buyrulmaktadır. Ebu Hayyân, “savaşınız” ve “sulh yapınız” hitaplarının muhatabının emir yetkisi kendilerinde bulunan hükümet adamları olduğuna vurgu yapar.¹⁰²

bc- Bağy'in Sonuçları

1) Dünyevi Sonuçları

“Sizi karada ve denizde yürüten Allah'tır. Bulduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgarlar götürürken yolcular neşelenirler; bir fırtına çıkıp da onları her taraftan dalgaların sardığı ve çepçevre kuşatıldıklarını sandıkları anda ise, Allah'ın dinine sarılarak, « Bizî bu tehlikeden kurtarırsan Andolsun ki, şükredenlerden oluruz » diye O'na yalvarırlar. Allah onları kurtarıncı, hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar! Geçici dünya hayatında yaptığınız taşkınlık aleyhinizdir. Sonra dönüşünüz bizedir. Yaptıklarınızı size bildiriniz.”¹⁰³ Ayette darlık zamanında içtenlikle Allah'a yalvaran, ancak refaha kavuştuğunda taşkınlık yapan kimsenin durumu bir ibret olarak anlatılmakta ve bunun karşılıksız bırakılmayacağı belirtilmektedir.

¹⁰¹ el-Hucurât, 49/9-10

¹⁰² Ebu Hayyân, a.g.e, VIII/112

¹⁰³ Yûnus, 10/22-23

2) Uhrevi Sonuçları

“Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. işte acıklı azap bunlardır.”¹⁰⁴

bd- Bağy'in Tedbirleri

1) İnanma Sağlamlığı ve Yararlı İş Yapma Alışkanlığı

“İnanıp salih amel işleyenler, bunun dışındadır ki, sayıları ne kadar azdır.”¹⁰⁵

2) Topyekûn Mücadele Kararlılığı

“İnsanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere karşı durulmalıdır. İşte, can yakıcı azap bunlardır.”¹⁰⁶

c- “F.s.k” (Fısk)

ca- Fısk Kavramı

Verilen bir emrin dışına çıkmak manasına gelen fısk, Kur’ân’ın nüzulüyle birlikte anlam dairesi genişleyerek “dinin emirlerinin dışına çıkmak” anlamını kazanmıştır.¹⁰⁷ Fısk, anlam alanı olarak küfür kelimesinden daha geniş bir alana sahiptir. el-İsfehâni fasık’ın kafirden daha genel bir kavram olduğundan bahsetmektedir.¹⁰⁸

1) Kavramsal Ekseni

Fısk, şeriat dairesinden çıkmak¹⁰⁹ demektir. ez-Zemahşerî, fasığı, kendisi iki menzil arasında bulunduğu halde kebire (büyük günah) işleyerek Allah’ın emrinden çıkan kimse olarak tarif etmiştir.¹¹⁰ Elmalılının tarifi ise şöyledir: “Din dilinde büyük günah işlemek suretiyle Allah’a uymaktan dışarı çıkma manasınadır

¹⁰⁴ eş-Şûrâ, 42/42

¹⁰⁵ es-Sâd, 38/24

¹⁰⁶ eş-Şûrâ, 42/42

¹⁰⁷ İbn Manzûr, a.g.e, X/308

¹⁰⁸ el-İsfehâni, a.g.e, s: 572

¹⁰⁹ el-İsfehâni, a.g.e, s: 572

¹¹⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e, I/267

ki, küçük günahlarda ısrar etmek de bu cümledendir. Ve şer'i bakımdan fıskın üç derecesi vardır: Birincisi günahı çirkin saymakla beraber, ara sıra günah işlemek. İkincisi üzerine düşerek devamlı yapmak. Üçüncüsü çirkinliği inkar ederek yapmaktır. Bu üçüncü tabaka küfür derecesidir. Fasık bu duruma gelmedikçe Ehl-i Sünnet mezhebinde mümin adı kendinden alınmaz. Şu halde fasık vasfı içinde kafirler bulunabileceği gibi, imanını kaybetmemiş olanlar da bulunabilir..."¹¹¹

2) Kavramsal Çerçevesi

a) Fısk ve Hidayet

"Vasiyete tanıklık" ile ilgili ayet bu kullanıma örnektir: " *Bu (usul), şabitliği gerektiği şekilde yapmaya, yahut yeminlerden sonra, yeminlerin (mirasçılar tarafından) reddedilmesinden korkmalarına (çekinmelerine çare olarak) daha uygundur. Allah'tan korkun ve (O'nu) dinleyin. Allah, yolundan çıkmışlar (fasıklar) toplumuna rehberlik etmez.*"¹¹²

es-Saff suresinde ise şöyle buyrulur: " *Bir zaman Musa kavmine: Ey kavimim! Benim, Allah'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde niçin beni incitiyorsunuz? Demişti. Onlar yoldan sapınca, Allah da kalplerini saptırmıştı. Allah, fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez.*"¹¹³ el-Mevdûdî, ayeti, sapıklığı dileyen, sapıklık için çalışan ve gece gündüz bu yolda ilerlemeye çaba sarf eden bir kimseye cebren hidayet vermenin Allah'ın sünnetine ters olduğu¹¹⁴ biçiminde yorumlamıştır.

b) Fısk ve Dalâlet

Bu kullanım Bakara suresinde mevcuttur: " *Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin rablerinden gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kafir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle ne murad eder? Derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Verdiği misallerle Allah ancak fasıkları saptırır.*

¹¹¹ Elmalılı, a.g.e, I/245-246

¹¹² el-Maide, 5/108

¹¹³ es-Saff, 61/5

¹¹⁴ el-Mevdûdî, a.g.e, VI/267

(Çünkü bunlar birer imtihandır).¹¹⁵ el-Mevdûdî ayette geçen fasık kelimesini isyan eden olarak karşılayıp bununla kastedilenin Allah tarafından konulan sınırları aşan kimseler olduğuna vurgu yapar.¹¹⁶

cb- Fısk Çeşitleri

1) İtikadi Alanda

a) Küfür

“Kim Allah’a, melekelerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikail’e düşman olursa bilsin ki, Allah d inkarcı kafirlerin düşmanıdır. Andolsun ki, sana apaçık ayetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkar eder.”¹¹⁷

Kur’ân mümin ile fasığın bir olamayacağını şu şekilde beyan eder: “ Öyle ya, mümin olan, yoldan çıkmış gibi midir? bunlar elbette bir olamazlar. İman edip de, iyi işler yapanlara gelince, onlar için yaptıklarına karşılık olarak varıp kalacakları cennet konakları vardır. yoldan çıkanlar ise, onların varacakları yer ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde geri çevilirler ve kendilerine; Yalandır deyip durduğunuz cehennem azabını tadın! Denir.”¹¹⁸ el-Mevdûdî yukarıda zikri geçen ayetlerde mümin ve fasık kelimelerinin iki zıt terim olarak kullanıldığını, müminin Allah’a, Rabbi, Bir ve Tek İlah’ı olarak inanan ve Allah’ın peygamberleri aracılığıyla gönderdiği yasaya itaat eden kimse; fasığın ise fık (itaatsizlik, isyan, başıbozukluk ve Allah’tan başkalarına itaat) tavrını benimseyen kimseler olduğuna vurgu yapar.¹¹⁹

“Onların ister bağışlanmasını dile, ister dileme birdir. Onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resulünü inkar etmelerinden dolayıdır. Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”¹²⁰

¹¹⁵ el-Bakara, 2/26

¹¹⁶ el-Mevdûdî, a.g.e, I/59

¹¹⁷ el-Bakara, 2/98-99

¹¹⁸ es-Secde, 32/18-20

¹¹⁹ el-Mevdûdî, a.g.e, IV/364-365

¹²⁰ et-Tevbe, 9/80

Kur'ân kitap ehlinin çoğunun fasık olduğunu vurgulamaktadır: “ *Siz insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i Kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.*”¹²¹

“*Sonra bunların izinden art arda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları rubbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.*”¹²²

Izutsu, fısıkı, Allah'ın emirlerine baş eğmemek olarak tarif edip kullanılış alanının kafirlerden daha geniş olduğunu belirtir. Allah'a herhangi bir manada itaatsizlikte bulunana fasık denilebilir, kafir ise daha sınırlı bir anlama sahiptir.¹²³

b) Nifak

Kur'ân münafıkların birbirlerinin dostu olduklarını ve fasıkların ta kendileri olduklarını bildirmektedir: “ *Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindedir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkor ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fasıkların ta kendileridir.*”¹²⁴

el-Münafikûn suresinde ise Allah'ın fasık toplumu hidayete erdirmeyeceğinden bahsedilir: “ *Onlara mağfiret dilesen de dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle başıslamayacaktır. Çünkü Allah yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez.*”¹²⁵

Yine Tevbe suresinde zenginlik ile fısık arasında yakın bir ilişki göze çarpmaktadır: “ *Eğer sizler için, babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız*

¹²¹ Âl-i İmran, 3/110

¹²² el-Hadid, 57/27

¹²³ Izutsu, a.g.e, s: 212

¹²⁴ et-Tevbe, 9/67

¹²⁵ el-Münafikûn, 63/6

*meskenler size Allah'tan, Resulünden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez.*¹²⁶

Izutsu, et-Tevbe suresinin 49-60. ayetlerinin fâsıkların özelliklerini ayrıntılı olarak verdiğini dile getirerek bu özellikleri şöyle sıralamaktadır:

- 1- Fâsıklar müminlerden yana olduklarına dair Allah'ı şahit tutarak yemin ederler. Bunu sadece Müslümanların askeri gücünden korktukları için yapmaktadırlar.
- 2- Kalben inançsızdırlar (kafir) ve küfr içinde canları çıkana kadar böyle olmakta devam edeceklerdir.
- 3- Tabiatlarındaki küfrü, davranışları açığa vurmaktadır; namaza üşenerek gelmektedirler, ve Allah yolundaki harcamalarını istemeye istemeye yapmaktadırlar...
- 4- Allah'tan daha fazla korkmaları için uyarıldıklarında da « Bırak beni alıkoymal » demektedirler.
- 5- Eğer Muhammed'in başına iyi bir hal gelirse rahatsız olmakta, bir şey musallat olursa sevinmekte ve neşe içinde yanından ayrılmaktadırlar.
- 6- Zekatın dağılımı hakkında hep homurdanmaktadırlar; eğer kendilerine bir pay verilirse, memnun olmakta, verilmezse öfkelenmektedirler. Zekatın yoksullara, ihtiyacı olanlara yardımda kullanılmak için toplandığını, müreffeh tabakadan oldukları için kendilerinin bundan talep edecekleri hiçbir pay olmadığını unutmakta yahut bilmezmiş gibi davranmaktadırlar.¹²⁷

Fâsık kelimesi günahkar müminler için de kullanılmaktadır. Zira fâsık, ister az, ister çok olsun günah işlemek demektir. Genellikle, çok günah işlemek demektir.¹²⁸

¹²⁶ et-Tevbe, 9/24

¹²⁷ Izutsu, a.g.e, s: 214-215

¹²⁸ el-İsfehâni, a.g.e, s: 572

2) Ahlaki Alanda

a) Ahde Vefasızlık

“İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz. Andolsun ki, peygamberleri onlara apaçık deliller getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte kafirlerin kalplerini Allah böyle mühürler. Onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulamadık, gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış (fasık) bulduk.”¹²⁹ el-Mevdûdî, inkarcıların üç antlaşmaya kayıtlı kalmadıklarını, bunların; ne insanı daha doğuşundan itibaren Allah’ın kulu yapan doğal anlaşmaya, ne üyesi olduğu toplumun ictimai diye bilinen örfe, her ferdi bağlayan kolektif antlaşmaya, ne de her insanın sıkıntı ve çaresizlik hallerinde Allah’a sığınması gibi şahsi antlaşmaya saygı göstermek olduğuna vurgu yaparak, zikredilen bu üç antlaşmayı bozdukları için Allah’ın bu kimseleri fasık diye isimlendirdiklerine değinir.¹³⁰

b) Yalan Haber Yayıncılığı

el-Hucurât suresinde şöyle buyrulur: “ Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük ederseniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”¹³¹ Elmalılı, ayette geçen fasığın sözü iman yönünde olmayan bir yalancı, yahut büyük günah işleyen bir günahkar manasına geldiği belirtir.¹³² el-Mevdûdî ise, inancı bakımında fasık olan ve fakat yalan söylemeyen, kötü bir ahlaka sahip olamayan kimselerin şahitliklerinin geçerli olduğu, böyle kimselerin akidevi bozukluklarının rivayet ve şahitliklerinin kabule mani olmadığı hususunda görüş belirtmiştir.¹³³

Öte yandan namuslu kadınlara zina isnadında bulununlar da fasık diye isimlendirilmiştir: “ Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliklerini hiçbir zaman kabul

¹²⁹ el-A’raf, 7/101-102

¹³⁰ Mevdûdî, a.g.e, II/73

¹³¹ el-Hucurât, 49/6

¹³² Elmalılı, a.g.e, VII/198

¹³³ el-Mevdûdî, a.g.e, V/439

etmeyin. Onlar tamamen günahkardırlar. Ancak bundan sonra tevbe edip ıslah olanlar müstesnadır. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”¹³⁴

3) Ameli Alanda

a) Allah'ın Hakları Konusunda

aa) Allah'ın İndirdiği İle Hükmetmeme

“ (Sana şu talimatı verdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer (hükümden) yüz çevirirlerse bil ki (bununla) Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına bela etmek ister. İnsanların bir çoğu da zaten yoldan çıkmışlardır.”¹³⁵

Ayetin yorumunda; kafir, zalim ve fasık kelimeleri üzerinde duran Mevdûdî, Allah'ın indirdiğini bırakıp, kendisinin veya başkalarının ortaya koyduğuyla hükmeden kişinin bu üç suçu da işlemiş olacağına değinerek şu ifadelerle yer verir: “Önce Allah'ın indirdiğini reddetmekle küfr suçu işlemiştir. İkinci olarak, bütünüyle Allah'ın indirdiğini çiğnemekle zulüm suçunu işlemiştir. Üçüncü olarak ise, Allah'ın kulu olduğu halde, üzerine hakim olanın indirdiğini bırakıp, kendisinin veya bir başkasınınkini benimsemekle fasık olmuştur. Böylece uygulamada rabbine bağlı ve tabi olmaktan çıkmış ve otoritesini inkar etmiş olmaktadır ki, bu da fisktır.”¹³⁶

ab) Besmelesiz Kesilen Hayvanın Etini Yemek

“Leş, kan, domuz et, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar – ölmeden yetişip kestiklerini müstesna...size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır (fisk)...”¹³⁷

el-En'am suresinde şöyle buyrulur: “ De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti –ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası

¹³⁴ en-Nûr, 24/4-5

¹³⁵ el-Maide, 5/49

¹³⁶ el-Mevdûdî, a.g.e, I/488

¹³⁷ el-Maide, 5/3

adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki rabbın bağışlayan ve esirgeyendir.”¹³⁸

b) İnsan Hakları Konusunda

ba) Genel Olarak İnsan Haklarına Tecavüz

“ (İsrail oğullarına): Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yiyeğin, kapısından eğilerek girin, (girerken) « hitta!» (Ya Rabbi bizi affet!) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım; zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik. Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle (fiska sebebiyle) gökten acı bir azap indirdik.”¹³⁹ Zikredilen ayette İsrail oğulları kendilerine bildirilen mesajı, başkasıyla değiştirip zulüm işlemişler ve fiska düşmüşlerdir.

Yine İsrail oğulları cumartesi yasağına uymadıklarından dolayı Kur’ân tarafından fasık diye isimlendirilmiştir: “ Onlar kendilerine yapılan uyarıları unuttunca, biz de kötülükten menedenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden dolayı şiddetli bir azap ile yakaladık.”¹⁴⁰

bb) Genel Olarak İnsani Değerlere Tecavüz

bb') Manevi Şahsiyete Saldırı

İnananların birbirleriyle konuşmalarında iyi hitapta bulunmaları Kur’ân tarafından vurgulanmaktadır: “ Ey müminler, bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse, işte onlar zalimlerdir.”¹⁴¹ el-Kurtubî, ayette geçen “alay etme”nin hakaret ve horlamak ve gülünecek şekilde ayıp ve kusura dokunmak demek olduğunu bunun bir kısım fiilini veya sözünü hikaye ve işaret yoluyla veya ima ile yahut lakırtısına

¹³⁸ el-En’am, 6/145

¹³⁹ el-Bakara, 2/58-59

¹⁴⁰ el-A’raf, 7/165

¹⁴¹ el-Hucurât, 49/11

veya işine veya herhangi bir kusuruna veya suratına gülmek ile de olacağına¹⁴² işaret ederken, er-Râzî ise, şu tanımı yapmıştır: “ Mümin kardeşine tazim ve hürmet gözüyle bakmayıp, derecesinden düşürerek iltifat etmemektir ki, kardeşleriniz tahkir etmeyin, küçültmeyin manasına gelir.”¹⁴³ Elmalılı ise, ayette geçen “lemz” hakkında şu görüşleri serdedi: “ Lemz, dil ile yaralamak, ayıplamak, kötölemek ve yermektir. Burada iki mana vardır ki, ikisi de doğrudur: Birincisi, müminlerin hepsi bir nefis gibi olduklarından bir mümini ayıplayan kendi nefisini ayıplamış gibi olur. İkincisi de ayıplanacak şey yapan kimse, kendi nefisini ayıplamış olur. Birinciye göre mana: Müminleri ayıplamayın, kötöleme ve yeme yapmayın ki, kendi nefisinizi ayıplamış olursunuz. İkinciye göre mana: Bir mümini, eğlenmek gibi ayıplanacak, kendinize leke olacak şeyler yapmayın ki kendinizi ayıplamış, lekelemiş olmayasınız, demektir...”¹⁴⁴

bb²) İffet Saldırı

Lut kavminin helak edilmesine sebep olan bu çirkin davranış Kur’ân’da fisk olarak beyan edilir: “ *Elçilerimiz Lut’a gelince, Lut onlar hakkında tasalandı ve (onları korumak için) ne yapacağını bilemedi. Ona: Korkma, tasalanma! Çünkü biz seni de aileni de kurtaracağız. Yalnız, (azapta) kalacaklar arasında bulunan karın müstesna, dediler. Biz, şüphesiz bu memleket halkının üzerine, yoldan çıkmalarına karşılık gökten (feci) bir azap indireceğiz.*”¹⁴⁵

d- “Z.l.m” (Zulüm)

da- Zulüm Kavramı

Zulüm aydınlığın yokluğu demek olup cemi şekli “zulumât”tır. Cehalet, şirk ve fisk için kullanılır. Dilcilere göre zulüm; eksiltme ya da fazlaştırma veyahut vakitli vakitsiz, bir şeyi kendine ait olmayan yere koymaktır.¹⁴⁶

¹⁴² el-Kurtubî, a.g.e, XIV/324-325

¹⁴³ er-Râzî, a.g.e, XXVIII/131

¹⁴⁴ Elmalılı, a.g.e, VII/205-206

¹⁴⁵ el-Ankebût, 29/33-34

¹⁴⁶ el-İsfehâni, a.g.e, s: 470-471

db- Zulmün Çeşitleri

1) İtikadi Alanda

a) Şirk

Akaid terimi olarak şirk, Yüce Allah'ın ilahlığında, sıfat ev fiillerinde ve Rab oluşunda ortağı, benzeri ve eşinin olduğunu kabul etmeyi ifade eder.¹⁴⁷ Kur'ân, Allah'ın dilediği kimselerin hafif günahlarını bağışlayacağını ancak kendisine ortak koşulmasını affetmeyeceğini belirtmektedir: “*Şüphesiz Allah, dilediği kimselerin daha hafif günahlarını bağışladığı halde, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Zira Allah'a ortak koşanlar, gerçekten korkunç bir günah işlemiş olurlar.*”¹⁴⁸ Muhammed Esed, zikredilen bu ayeti şöyle yorumlamaktadır: “Kur'ân'da Allah'ın aşkın birliğinin ve benzersizliğinin sürekli vurgulanması, insanın öteki etkilere ve güçlere bağımlılık duygusundan kurtarılmasını ve böylece onun ruhen yüceltilmesini ve arınmaya imkan verilmesini amaçlar. Bu amaç şirk (“Allah'tan başkasına ilahi vasıflar izafe etme”) günahı ile etkisiz kılındığından Kur'ân, onda inat edildiği sürece, yani günahkar tevbe edinceye kadar ve etmediği sürece onu “bağışlanmaz bir günah” olarak tanımlar.”¹⁴⁹

Kur'ân şirk koşana müşrik ismini verir ve bu kimseleri zalim olarak niteler: “*Seni dinledikleri zaman, biz onların aslında neye kulak kesildiklerini ve kendi aralarında görüştikleri zaman, bu zalimlerin birbirlerine 'Eğer Muhammed'e uyarsanız, düpedüz büyülenmiş bir adama uymuş olacaksınız!' dediklerini çok iyi biliyoruz.*”¹⁵⁰ Aynı şekilde Kur'ân, Allah'tan başka varlıkları Allah ile birlikte anmanın zulüm olacağını beyan eder: “*Sana ne bir yarar ne de bir zarar verebilecek durumda olmayan varlıkları Allah'la beraber anıp onlara yalvarıp yakarma. Çünkü eğer böyle yaparsan muhakkak ki zalimlerden olursun.*”¹⁵¹ Kur'ân'da şirk koşanların zalim olduğuna dair pek çok ayet¹⁵² olmakla

¹⁴⁷ Kılavuz, A.Saim, “Şirk, İ.İ.İ.G.Y.A, Red: İbrahim Kafi Dönmez, M.Ü.İ.F.Y, İstanbul, 1997, IV/201

¹⁴⁸ en--Nisa, 4/48

¹⁴⁹ Esed, a.g.e, I/148, (65. dn.)

¹⁵⁰ el-İsrâ, 17/47

¹⁵¹ Yûnus, 10/106

birlikte biz el-Hacc suresi ile el-Enbiyâ suresinin bazı ayetlerini ilginç bulduğumuzdan dolayı incelemek istedik.

Allah Teala Hz. İbrahim'e ibadet evi (Kabe)nin kurulacağı yeri gösterdiği zaman O'na şöyle demişti: “ ...Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavaf edenler, ayakta duranlar, rüku ve secde edenler için evimi temizle.”¹⁵³ Hz. İbrahim onların tanrılarını parça parça etmişti: “ Nibayet onları parça parça etti, yalnız onların büyüğünü bıraktı; belki ona müracaat ederler diye. Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir!’ dediler.”¹⁵⁴ Daha sonra “ Kendi vicdanlarına başvurup: Gerçekten sizler haksızsınız dediler.”¹⁵⁵ Zikredilen ayetlerde müminlerin putlara karşı göstermiş oldukları şiddet, putperestlerin bakış açısından, büyük bir zulüm vakası olarak anlatılmaktadır.¹⁵⁶

b) Küfür

Küfür suçu işleyenlerin kendilerine zulmettikleri Kur’ân’da şöyle zikredilir: “Siz ey imana ermiş olanlar! Pazarlığın, dostluğun ve şefaatin geçerli olmayacağı bir gün gelmeden önce size rızık olarak bağışladığımız şeylerden (Bizim yolumuzda) harcayın. Ve bilin ki, hakikati inkar edenler zalimlerin ta kendileridir.”¹⁵⁷ Buna karşılık iman eden ve imanlarına zulüm (haksızlık) karıştırmayanların güvende ve doğru yolda oldukları belirtilir.¹⁵⁸

ba) Gerçekleri Gizleme

Kur’ân gerçeği bildiği ve gördüğü halde gizleyenleri zalim olarak nitelemektedir: “ « Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve sıbtlarının Yahudi yahut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?» De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah

¹⁵² el-Fâtr, 35/40; es-Sâffat, 37/22-23; Lokman, 31/13

¹⁵³ el-Hacc, 22/26

¹⁵⁴ el-Enbiyâ, 21/58-59

¹⁵⁵ el-Enbiyâ, 21/64

¹⁵⁶ İzutsu, a.g.e, s: 226

¹⁵⁷ el-Bakara, 2/254

¹⁵⁸ el-En’am, 6/82

*tarafından bildiği bir şabitliği gizleyenden daha zalim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.*¹⁵⁹

bb) Allah'ın Ayetlerinden Yüz Çevirme

Kur'ân'a göre Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmek bir zulümdür: “ *Yabut, « Eğer bize Kitap indirilseydi biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk » demeyesiniz. İşte size de Rabbinizden açık delil, hidayet ve emanet geldi. Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenlerden daha zalim kim olabilir? ayetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.*”¹⁶⁰ Konuyla ilgili diğer ayette şöyle buyrulur: “*Rabbinin mesajları kendisine ulaştırıldığı halde, kendi eliyle işlediği bütün işleri de unutup, onlara yüz çeviren kimseden daha zalimi kim olabilir? Bakın biz böylelerinin kalplerine, hakı kavramalarına engel olan bir örtü ve kulaklarına da bir ağırluk yerleştirmişizdir; dolayısıyla onları doğru yola çağırırsan da asla doğru yola girecek değillerdir.*”¹⁶¹

bc) Allah'ın Ayetlerini İnkâr ve Tekzîb

Konuyla ilgili olarak el-Enfâl suresinde şöyle buyrulur: “ *Firavun taifesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi, Rablerinin ayetlerini yalanladılar da onları günahlarından ötürü yok ettik. Firavun taifesini suda boğduk. Hepsi zalimlendendi.*”¹⁶²

Allah'ın ayetlerine zulmedildiğine dair ayette şöyle buyrulur: “ *Tartıları hafif gelenler, ayetlerimize yaptıkları haksızlıktan ötürü kendilerini mahvetmiş onlardır.*”¹⁶³

Kur'ân Allah'ın ayetlerini inkâr edenlerin zalimler olacağını beyan eder: “*Hayır; Kur'ân, kendilerine ilim verilenlerin gönüllerinde yerleşen apaçık ayetlerdir. Ayetlerimizi, zalimlerden başka kimse, bile bile inkâr etmez.*”¹⁶⁴

“*İnkâr edenler: « Bu Kur'ân Muhammed'in uydurmasıdır, ona başka başka bir topluluk yardım etmiştir. » diyerek haksız ve asılsız bir söz uydurdular. « Kur'ân öncekilerin*

¹⁵⁹ el-Bakara, 2/140

¹⁶⁰ el-En'am, 6/157

¹⁶¹ el-Kehf, 18/57

¹⁶² el-Enfâl, 8/54

¹⁶³ el-A'raf, 7/9

¹⁶⁴ el-Ankebût, 29/49

masallaradır, başkalarına yazdırıp sabah akşam kendisine okunmaktadır. » dediler...Bu zalimler, inananlara: « Siz sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz » dediler.¹⁶⁵

bd) Allah'a İftirada Bulunma

Kur'an Allah'a karşı iftirada bulunanları zalim olarak vasıflandırır: “ Allah'a karşı yalan uyduran yahut ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir? Onlara Kitap'tan nasipleri erişir. Canlarını alacak elçilerimiz gelince onlara: « Allah'tan başka tapıklarımız nerede? » derler. Onlar: « O tapıklarımız bizden sapıp ayrıldılar. » derler. Böylece kendilerinin kafir olduklarına bizzet şahitlik ederler.¹⁶⁶

Diğer bir ayette ise şöyle buyrulur: “ Allah'a karşı yalan uydurandan ya da kendisine bir şey vahyedilmemiş iken « bana vahyolundu » diyenden ve: « Ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim » diyenden daha zalim kim olabilir? O zalimler, ölüm dalgaları içinde, melekler ellerini uzatmış: « haydi canlarınızı çıkarın, Allah'a gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü, bugün alçaklık azabıyla cezalandırılacaksınız! » (derken) onların halini bir görsen!¹⁶⁷

el-Kehf suresinde Ashâbu'l-Kehf'in milletleri ile ilgili geçen ayetlerde şöyle denilmektedir: “ Kalplerini bağlamıştık. Kalktılar, dediler ki: « Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz O'ndan başkasına tanrı demeyiz. Yoksa saçma söylemiş oluruz.» « Şunlar, şu kavmimiz, O'ndan başka tanrılar edindiler. Onların tanrı olduğuna açık bir delil getirmeleri gerekmez miydi? Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? »¹⁶⁸ Muhammed Esed, ayette geçen “yalan uydurandan” ibaresini asılsız tanrılar uyduran ve dolayısıyla Allah'ın birliği, eşsiz ve ortaksız olduğu gerçeğini yalanlamış, hatta O'nun varlığını büsbütün inkar etmiş olan kimseden¹⁶⁹ biçiminde tefsir etmiştir.

“Yalan uydurup Allah'ın üzerine atan veyahut kendisine gelmiş olan gerçeği yalanlayan-dan daha zalim kim olabilir? Kafirlerin yeri cehennem içinde değil midir?”¹⁷⁰ Muhammed

¹⁶⁵ el-Furkan, 25/4,5,8

¹⁶⁶ el-A'raf, 7/37

¹⁶⁷ el-En'am, 6/93

¹⁶⁸ el-Kehf, 18/14-15

¹⁶⁹ Esed, a.g.e, II/587, (18. dn.)

¹⁷⁰ el-Ankebût, 29/68

Esed, ayette geçen 'Allah'a yalan isnat etme' ibaresini, Allah'ın yanı sıra veya O'ndan bağımsız olarak insanların kaderine yön veren başka güçlerin bulunduğu kendine inandıranlardan¹⁷¹ şeklinde yorumlamıştır.

İslam'a davet edilirken yalan uyduran kimse zalim olarak nitelenir: “ *Halbuki İslam'a davet edilirken Allah'a yalan iftirada bulunan kimselerden daha zalim kim olabilir? Allah ise zalimleri hidayete erdirmez.*”¹⁷²

2) Ahlaki Alanda

a) Hevâ ve Heveslere Uyma

“ *Fakat zulmedenler, bilgisizce hevâlarına uydular. Artık Allah'ın şaşırttığını kim doğru yola getirebilir? Onların yardımcıları da yoktur.*”¹⁷³ Ayette geçen hevâ kelimesini, nefsin şehvetlere meyli olarak açıklayan Elmalılı, “bilgisizce” ifadesinden hevânın iki kısım olduğu sonucuna vararak şu ifadelerde bulunur: “ Birisi ilme uygun olan, birisi de olmayandır. İlme olan hevâ, hakkın nazarında yaratılış gayesine uygun düşen meyillerdir. Çünkü şehvetlerin yaratılışı da boşuna değil, onlar insanları yaratılışlarının gayesine erdirmek için Allah tarafından birer yönlendirici ve sebeptir. Ancak şeytani olan insan zekası, onu gayesinden çevirerek ilmin zıddına olarak sırf zevk için boşuna da israf eder. Mesela iffetli olmak ve çoğalmak niyetiyle evlenme arzusu, yaratılış gayesine uygun ve dolayısıyla ilme mutabık bir meyildir. Zina ve gayr-ı meşru münasebet meyli ise, ilme aykırı sadece bir hevâdır. Çoğunlukla da hevâ böyle şeylere denir.”¹⁷⁴

Kur'ân hevâ ve heveslere uymayı zulüm olarak niteler: “ *Sen kitap verilenlere her türlü delili getirsen, yine de kablene uymazlar. Sen de onları kabilesine uyacak değilsin. Onlar, birbirlerinin kabilesine de uymazlar. Andolsun ki, eğer sana gelen ilimden sonra, onların heveslerine uyarsan, şüphesiz zulmedenlerden olursun.*”¹⁷⁵

¹⁷¹ Esed, a.g.e, II/818, (60. dn.)

¹⁷² es-Saff, 61/7

¹⁷³ er-Rûm, 30/29

¹⁷⁴ Elmalılı, a.g.e VI/253

¹⁷⁵ el-Bakara, 2/145

Sonuç olarak Kur'ân zalimlerin hüsrânını artırır¹⁷⁶, zalimlerle işbirliğini yasaklar¹⁷⁷, zulme karşı savaş izni verir¹⁷⁸, zalim yurdundan hicret edenlerin dünyada güzel bir yere yerleştirileceklerini ahirette ise büyük bir ecir verileceğini¹⁷⁹ müjdeler.

b) Yalancılık

Hz. Nuh'un kavmine seslenişi yalanın zulüm çeşitlerinden biri olduğunu gösterir: “ *Size, Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum; gaybı da bilmem; doğrusu meleke olduğumu da söylemiyorum; küçük gördüklerimize Allah iyilik vermeyecektir diyemem; içlerinde olanı Allah daha iyi bilir. Yoksa şüphesiz haksızlık edenlerden olurum.* ”¹⁸⁰

c) Yalancı Şahitlik

5. el-Maide suresinin 107. ayeti, yalancı şahitliğin zulme sebep olacağını bildirir: “ *Eğer o iki şahidin bir günah işledikleri anlaşılırsa ölene daha yakın olan hak sahiplerinden diğer iki kişi onların yerine geçerler ve « bizim şahitliğimiz, önceki iki kişinin şahitliğinden daha doğrudur. Biz kimsenin hakkına tecavüz etmedik. Aksi halde biz de zalimlerden olurduk » diye Allah'a yemin ederler.* ”

3) Amelî Alanda

a) Allah'ın Hakları (Hukukullah) Konusunda

aa) Allah Yolundan Alıkoyma

Allah'ın isminin anılmasını engelleyen kimseler Kur'ân tarafından zalim kabul edilir: “ *Allah'ın meccitlerinde O'nun isminin anılmasını engelleyen ve bunların yıkılmasına çaba harcayanlardan daha zalim kimdir? Onların (durumu) içlerine korkarak girmekten başkası değildir. Onlar için dünyada bir aşağılanma, ahirette de büyük bir azap vardır.* ”¹⁸¹ el-Mevdûdî, ayetin tefsirinde, ibadet yerlerinin günahkar kimselerin elinde olmaması

¹⁷⁶ el-İsrâ, 17/82

¹⁷⁷ el-En'am, 6/68

¹⁷⁸ el-Hacc, 22/39-40

¹⁷⁹ en-Nahl, 16/41

¹⁸⁰ el-Hûd, 11/31

¹⁸¹ el-Bakara, 2/114

Allah'tan korkanların yönetiminde olması gerektiğini savunur.¹⁸² Elmalılı ise, Allah'ın mescitlerini, içlerinde Allah demekten menetmek ve harap olmalarına çalışmak da hem Allah'ın hem mescitlerin hem de insanların hakkına son derece tecavüz demek olacağını belirtir.¹⁸³ Muhammed Esed, Allah inancını temel eksen kabul eden her dine, tam saygı gösterilmesinin zaruretinin İslam'ın temel prensiplerinden birisi olduğunu, bu nedenle Müslümanların ister cami, ister kilise, isterse havra olsun, Allah'a adanmış bütün ibadet mahallerini korumak ve onlara saygı göstermekle yükümlü olduklarını belirterek düşüncelerini destekleyici olarak Hz. Peygamberin Hicri 10. yılda Necranlı bir Hıristiyan heyetine karşı davranışını bu bağlamda örnek göstermiştir.¹⁸⁴

Kur'ân, Rablerinin rızasını isteyerek sabah-akşam ona yalvaranların kovulmasını zulüm olarak belirtir: “ *O halde, rablerinin rızasını isteyerek sabah-akşam ona yalvaranların hiçbirini yanından kovma. Sen onlardan hiçbir şekilde sorumlu değilsin.- tpkz onların da hiçbir şekilde senden sorumlu olmadıkları gibi- Bu nedenle onları kovma hakkına sahip değilsin. Yoksa zalimlerden olursun.*”¹⁸⁵ Muhammed Esed, ayetin öncelikle Hz. Peygambere hitap etmesine rağmen bu pasajda seslendirilen öğüdün Kur'ân'ın bütün takipçilerine yönelik olduğunu, bu kimselerin Allah'a inanan hiçbir kimseyi kovmamak, ama tersine, Kur'ân öğretilerini sabırla açıklayarak onlara yardım etmeye çalışmakla emrolduklarını ifade eder.¹⁸⁶

ab) Allah'ın İndirdiği İle Hükmetmeme

Allah'ın indirdiği ile hüküm vermeyenler zalimler olarak nitelenir: “*Biz Tevrat'ta onlara, cana can göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılık kısas yazdık. Bununla beraber kim kısas hakkını bağışlarsa bu kendi günahlarına kefarettir olur. Ve kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.*”¹⁸⁷

¹⁸² el-Mevdûdî, a.g.e, I/107

¹⁸³ Elmalılı, a.g.e, I/391

¹⁸⁴ Esed, a.g.e, I/32-33, (95. dn.)

¹⁸⁵ el-En'am, 6/52

¹⁸⁶ Esed, a.g.e, I/234, (41. dn.)

¹⁸⁷ el-Maide, 5/45

ac) Allah'ın Koyduğu Sınırları Aşma

Allah'ın belirlediği sınırlar Hududullah¹⁸⁸ kavramıyla ifade edilir. Bu sınırları aşanlar zalim olarak nitelenir: “ *Dedik ki: « Ey Adem, sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de onda dilediğiniz yerde bol bol yiyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.*”¹⁸⁹ Ayetin yorumunu yapan el-Mevdûdî, Zulm'ü “bir hak veya görevi ihlal etmek, Zalim'i ise bir hak veya görevi ihlal eden kişi olarak tarif edip Allah'a isyan eden kimsenin üç temel hakka tecavüz etmiş olacağını ifade eder: İlk olarak o, itaate layık olan Allah'ın haklarına tecavüz etmiştir. Daha sonra isyanına alet ettiği tüm eşya ve varlıkların, örneğin kendi organ ve yetilerinin, diğer insanların, işlerine yardım eden meleklerin ve zulmü sırasında kullanıldığı bütün her şeyin haklarına tecavüz etmiş olur. Çünkü bütün bunların, Allah'ın dileği doğrultusunda kullanılmaya hakkı vardır. Son olarak kendi haklarına tecavüz etmiş olur; çünkü, kendi nefsinin de kendisi üzerinde, kendisini ziyana uğratmaktan korumak gibi bir hakkı vardır. Kendisi isyan etmek suretiyle Allah'ın azabına uğradığında da, kendi kendisine zulmetmiş olur. Bu nedenle Kur'ân, günahı, bir çok yerde zulüm olarak niteler.¹⁹⁰

Kur'ân-ı Kerim'de boşama ile ilgili ayette Hududullah kavramından bahsedilir: “ *Boşamak (talak) iki defadır. Ondan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır. Onlara verdiklerinizden bir şey almanız da size helal olmaz. Ancak Allah'ın çizdiği hudutta duramayacaklarından korkarsanız, kadının, ayrılmak için hakkından vazgeçmesinde artık ikisine de günah yoktur. İşte bunlar, Allah'ın çizdiği hudududur. Sakın bunları aşmayın. Her kim Allah'ın hududunu aşarsa, işte onlar zalimlerdir.*”¹⁹¹

ad) Allah Düşmanlarını Dost Edinme

Kur'ân Müslümanlara kendileri dışındaki grupları dost edinmelerini yasaklamıştır: “ *Ey inananlar, Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin! Onlar, birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost tutarsa, o onlardandır. Allah, zalim toplumu*

¹⁸⁸ el-Bakara, 2/229

¹⁸⁹ el-Bakara, 2/35

¹⁹⁰ el-Mevdûdî, a.g.e, I/65

¹⁹¹ el-Bakara, 2/229

*doğru yola iletmez.*¹⁹² Süleyman Ateş, ayette dostluk hususunda iki vecih olduğu görüşünü benimser. Buna göre birinci vecih, Yahudiler Yahudilerin, Hıristiyanlar da Hıristiyanların dostudur. İkinci vecih ise, Yahudi ve Hıristiyanlar, karşılıklı olarak birbirlerinin dostudurlar.¹⁹³

Konuyla ilgili diğer bir ayet Tevbe suresindedir: “*Ey inananlar, eğer imana karşı küfrü seviyorlarsa babalarınıza ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin. Sizden kim onları veli tanırsa işte zalimler onlardır.*”¹⁹⁴ Muhammed Esed, ayette geçen “evliyâ” teriminin normal insan ilişkileri içinde yer alan “dostluk/arkadaşlık” anlamında kullanılmadığını, kişinin anne-babasına ve akrabalarına karşı iyi ve rahm edici davranmasını öğütleyen pek çok ayetin varlığıyla sabit olduğu kanaatini taşımaktadır.¹⁹⁵ Esed’in bu yorumunu destekler mahiyette el-Mümtehine suresindeki ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Allah, yalnızca, inancınızdan dolayı size karşı savaşan ve sizi anayurdu- nuzdan süren veya (başkalarının) sizi sürmesine yardım edenlere dostlukla yaklaşmanızı yasaklar; ve (içinizden) onlara dostluk gösterenlere gelince, gerçek zalimler işte onlardır.*”¹⁹⁶ Son ayetten anlaşıldığına göre müminler kendilerine düşmanca tavır sergilemeyen gayr-ı Müslim gruplarla dostane ilişkiler kurabilmektedirler.

b) İnsan Hakları Konusunda Zulüm

ba) Cana Kastetme

Yaşama hakkına kastedilen kişi mazlum kabul edilmiştir: “*Allah’ın haram kaldığı cana haksız yere kıymayın. Haksız yere öldürülenin velisine bir yetki tanımışsınızdır. Artık o da öldürmede aşırı gitmesin. Zira kendisi ne de olsa yardım görmüştür.*”¹⁹⁷

Hız. Musa’nın, düşmanına yumruk atıp öldürmesi ile ilgili mesele de konuyla yakından alakalıdır: “*Musa, halkının haberi olmadığı bir zamanda, şehre girdi. Biri kendi adamlarından, diğeri de düşman olan iki adamı dövüşür buldu. Kendi tarafından olan kimse,*

¹⁹² el-Maide, 5/51

¹⁹³ Ateş, a.g.e, III/11

¹⁹⁴ el-Maide, 5/23

¹⁹⁵ Esed, a.g.e, I/352, (31. dn.)

¹⁹⁶ el-Mümtehine, 60/9

¹⁹⁷ el-İsrâ, 17/33

düşmanına karşı ondan yardım istedi. Musa, onun düşmanına bir yumruk vurdu; ölümüne sebep oldu. « Bu şeytanın işidir; çünkü o apaçık saptıran bir düşmandır » dedi. Musa: « Rabbim! Doğrusu kendime yazık ettim, beni bağışla » dedi. Allah da onu bağışladı. O, şüphesiz bağışlayandır, merhamet edendir.»¹⁹⁸

bb) Mala Tecavüz

Kur'ân hırsızlık suçunu zulüm olarak tanıtır: “ *Erkek hırsızın ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah güçlüdür, hakimdir. Ettiği zulümden sonra tevbe edip düzelen kimse, bilsin ki Allah onun tevbesini kabul eder. Allah şüphesiz bağışlayandır, merhametli olandır.»¹⁹⁹* Zikredilen ayeti tefsir eden Elmalılı, “sirkat” kelimesini başkasının malını gizli olarak almak şeklinde tarif edip hırsızın çalmak istediği malın rağbet edilen mallardan olduğunu normal karşılanan şeylerin alınırverilmesini örfün tam manasıyla hırsızlık saymadığını belirterek şu görüşlere yer verir: “ Hırsızlığın mahiyetinde mal sahibinin koruma ve gözetimini çalmaya kalkışmak manası vardır. Bunun için hırsızlık fiilinin cezayı gerektirecek derecede tam anlamıyla oluşması iki şarta bağlıdır ki, birisi alınan malın az çok beğenilebilecek bir ölçüye ulaşması, diğeri de bir mekanda veya muhafazalı bir yerde saklanmış olmasıdır.”²⁰⁰ Muhammed Esed, İslam’ın, insanın sadece ruhi ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda bedeni ve zihni ihtiyaçlarını da kapsayacak bir toplum yapısına sahip olduğunu, İslam’ın sosyal düzenlemelerinin her erkeğin, kadının ve çocuğun, (a) yeterli yiyecek ve giyecek, (b) yeterli barınak, (c) eğitimde fırsat ve imkan eşitliği, ve (d) sağlık ve hastalık esnasında bedava tıbbi bir idari yapı sağladığını ve böyle bir kapsamlı güvenlik sistemini ikinci halife Ömer’in mükemmel bir şekilde tatbik ettiğini ifade ederek zikredilen ayetle ilgili olarak şu görüşlere yer verir: “ Kur’ân’ın hırsızlığı caydırıcı bir ceza olarak şiddetli el kesme hükmü getirmesi, İslam’ın öngördüğü bu sosyal güvenlik programının gereğidir...Herkes tam güvenlik ve sosyal adaletin sağlandığı bir toplumda bir kimsenin toplumun diğer mensuplarının aleyhine olarak kolay ve haksız kazanç

¹⁹⁸ el-Kasas, 28/15-16

¹⁹⁹ el-Maide, 5/38-39

²⁰⁰ Elmalılı, a.g.e, III/235

sağlama teşebbüsünde bulunması, bir bütün olarak sisteme karşı bir saldırı olarak görülmeli ve buna göre cezalandırılmalıdır: Hırsızın elinin kesilmesini öngören yukarıdaki hükmün sebebi budur.”²⁰¹

e- “T.ğ.y” (Tuğyan)

ea- Tuğyan Kavramı

Tuğyan; isyanda sınır tanımayacak ölçüde haddi aşmak olup hem insandan hem de toplumdan kaynaklanır.²⁰²

Kur’ân insanoğlunun kendisini müstağni görmesinin onun tuğyanına yol açtığını zikreder: “ *Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar. Kuşkusuz dönüştürülür.*”²⁰³ Muhammed Esed ayetlerde ifade edilen düşünceleri şöyle yorumlar: “ Nihai analizde 6-8. ayetler, insanın kendi kendine yeterli olduğu ve dolayısıyla « kendi kaderinin efendisi » olduğu şeklindeki küstahça iddiayı saçma görerek reddeder; ayrıca bütün ahlaki kavramların –iyi ile kötü, doğru ile eğri arasındaki ayırım ölçülerinin- insanın bir üstün güce karşı sorumluluğu kavramı ile kopmaz şekilde bağlı olduğuna işaret eder: Başka bir deyişle « ahlakilik » kavramı, böyle bir sonluluk hissine – ister bilinçli isterse bilinç altında olsun- dayanmadığı zaman bütün anlamını kaybeder.”²⁰⁴ 92. el-Leyl suresi 8-13. ayetler insanın kendisini müstağni görmesinin hüsrana olacağını bildirir: “ *Kim de cimrilik eder ve kendini hiçbir şeye ihtiyacı kalmamış görür ve en güzeli de yalanlarsa, onu da en zor yola hazırlarsın. Çukura yuvarlandığı zaman malı onu kurtaramayacak. Doğru yolu göstermek muhakkak bize aittir. Kuşkusuz ahiret de dünya da bizindir.*”

Kur’ân, Allah’tan indirilenin, tuğyancıların azgınlıklarını ve küfürlerini arttırdığından bahseder: “ *Yahudiler: « Allah’ın eli sığındır (Allah cimridir) » dediler. Kendi elleri bağlandı ve söyledikleri sözden ötürü lanetlendiler. Hayır, Allah’ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, rabbinden sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve küfrünü arttıracaktır. Biz onların aralarına, ta kıyamet gününe kadar düşmanlık ve kin atmışızdır. Ne*

²⁰¹ Esed, a.g.e, I/196-197, (48. dn.)

²⁰² el-İsfehâni, a.g.e, s: 454

²⁰³ el-Alak, 96/6-8

²⁰⁴ Esed, a.g.e, III/1288, (4. dn.)

zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür. (Onlar) Yeryüzünde bozgunculuğa koşarlar. Allah da bozguncuları sevmeyiz.”²⁰⁵

Kur’ân el-Hûd suresinde tuğyanı, istikametten bir sapma olarak gösterir: “*Öyleyse, artık emredildiğin yönde, yanında yer alanlarla birlikte, doğru yol tutun ve sizden hiçbiriniz gurura kapılıp da çizgiyi aşmasın. Çünkü, unutmayın, yaptığımız her şeyi o görüyor.*”²⁰⁶

el-Begâvi, ayette geçen tuğyanı, emrini aşmayın ve bana isyan etmeyin²⁰⁷; ez-Zemahşerî ise, Allah tarafından konulan sınırları aşmayın²⁰⁸ biçiminde yorumlamışlardır.

eb- Tuğyancılar

1) Tuğyancıların İnanç Yönü

Kur’ân, Allah’ın mucizelerine inanmayanların şaşkınlık içinde bocaladıklarını haber verir: “*Şimdi en emin ve kararlı şekilde Allah’a yemin ediyorlar ki eğer kendilerine bir mucize gösterilmiş olsaydı bu ilahi kelama gerçekten inanmış olacaktı. De ki: « Mucizeler yalnız Allah’ın elindedir ve hepimizin bildiği gibi, onlara bir mucize gösterilmiş olsaydı bile ona inanmazlardı. Kalplerini ve gözlerini hakikatten ayırdığımız süre tıpkı ona ilk bakışta inanmadıkları gibi: Ve (böylece) biz, körce ileri geri yaşıyorlar dursunlar diye onları kibirleri ile baş başa bırakırız.*”²⁰⁹ Yûnus suresinde ise şöyle buyrulur: “*İmdi, eğer, onların iyilik olarak gördükleri şeyin kendilerine ulaşmasını acele istedikleri gibi Allah da insanlara günahları yüzünde hak ettikleri şerri tez elden versydi, onların sonu çar çabuk gelmiş olurdu. Ama biz, bizimle er geç karşılaşacaklarına inanmayanları o kurumlu azgınlıkları içinde körcesine bocalayıp dururlarken kendi hallerine bırakırız.*”²¹⁰ Kur’ân tuğyancılara isabet eden sıkıntıların ortadan kaldırılması halinde bile onların, azgınlıklarına devam edecek-

²⁰⁵ el-Maide, 5/64

²⁰⁶ el-Hûd, 11/112

²⁰⁷ el-Begâvî, Ebu Muhammed Huseyn b. Mes’ûd el-Ferrâ, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, I-IV, tah: Halid Abdurrahman-Mervan Süvar, 3.B., Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1992, II/404

²⁰⁸ ez-Zemahşerî, a.g.e, II/295

²⁰⁹ el-En’am, 6/109-110

²¹⁰ Yûnus, 10/11

lerini bildirir: “ Onlara merhamet edip (bu dünyada) başlarına gelebilecek darlık ve sıkıntıyı giderecek olsak, onlar yine de, o kurumlu azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar. Ve gerçek şu ki biz onları azapla da sınıdık, ama onlar yine de rablerine boyun eğmediler; (bundan sonra da başlanma için) yalvarıp yakaracak değiller; ta ki, biz onların önünde (ceza gününe has) zorlu bir azabın kapısını açınca kadar, işte ancak o zaman bütün ümitlerini kaybediverirler.”²¹¹

2) Tuğyancıların Davranış Yönü

a) Nimet ve Zenginlik İçinde Şımarma

Kur’ân İsrail oğullarına verilen nimetleri zikrettikten sonra bunlarda tuğyanın (aşırı tüketimin) yasaklandığını vurgular: “ Ey İsrail oğulları! Böylece sizi düşmanınızın elinden kurtardık ve (sonra) Sina dağının sağ yamacında sizinle bir antlaşma yaptık ve size kudret helvası (menne) ve bildircin (selva) indirdik; (ve şöyle dedik) size rızık olarak verdiğimiz temiz ve hoş şeylerden yiyin, ama bunda ölçüyü aşmayın; yoksa gazabıma uğrarsınız; benim gazabıma uğrayan kimse, bilin ki, gerçekten bütünüyle kendini yıkıma sürükleyen kimsedir.”²¹²

Muhammed Esed, Arap dilcilerinin “menne” tabirini yalnızca, bazı çöl bitkileri tarafından salgılanan tatlı, sakızimsi bir madde için değil aynı zamanda elde etmek için herhangi bir çaba göstermeden bir lütuf ve ikram olarak insana bahşedilen şeyleri ifade için kullandıklarını aynı şekilde “selva” tabirinin de sadece bildircin anlamında değil, aynı zamanda, “mahrumiyetten sonra insanı doyuran, mutlu eden şey anlamında kullanıldığını bunlardan dolayı, bu iki terimin bir arada, deyimsel olarak, Allah’ın Hz. Musa’nın halkına emek ya da çabalarına karşılık olmaksızın kendiliğinden bahşettiği rızıkları, nimetleri ifade ettiğini vurgular.²¹³

Görüldüğü üzere Allah Teala İsrail oğullarından rızık konusunda taşkınlık yapmamalarını hakları olmayan rızıklara el uzatmamalarını aksi takdirde gazabının kendilerini vuracağını haber vermektedir.

²¹¹ el-Müminun, 23/75-77

²¹² et-Tâhâ, 20/80-81

²¹³ Esed, a.g.e, II/635, (64. dn.)

b) İnsan Haklarında Saygısızlık

Rahman suresinde her şeyin bir ölçüye göre düzenlendiği ve bu ölçünün aşılmaması gerektiği vurgulanır: “ *Ve O, gökleri yükseltti ve her şey için bir ölçü koydu, ki (siz, ey insanlar) asla (doğruluk ve haklılık) ölçüsünden şaşmayasınız. Öyle ise yaptıklarınız adaletle tartın ve ölçüyü eksik tutmayın.*”²¹⁴ Elmalılı, ayette geçen mizanın, eşyanın gerek ağırlığı itibarıyla ve gerek diğer hususlarda miktarlarının bilinmesine ölçü olarak herhangi bir alet manasına yorumlanabileceği gibi daha genel bir anlam ifade etmek üzere adalet manasında kullanıldığından ve şeriat olarak tefsir edildiğinden bahisle mizanı (ölçü) koydu ayetini şöyle yorumlar: “ Burada mizan, semanın yüksekliği münasebeti ile ortaya çıkan bütün eşya arasındaki genel denge kanunudur ki; (Pesenteur) yahut (gravitaion) denilen yerçekimi veya ağırlık kanunu bunun en açık görüntüsüdür... Bununla beraber genel denge kanunu yalnız cansız, duygusuz ve fiziki olan çekim kanununa hasredilmeyip kimyevi ve ruhi münasebetleri dahi içine almak üzere adalet kanunu adıyla daha kapsamlı olarak izah edildiği takdirde, faydasının daha fazla olacağı aşikardır. Bu, her şey eşya arasında layık ve münasip olduğu yer ve mertebeye koymak demektir...Evet, mizanı koydu ki, şeriat ve kanuna tecavüz edip haddinizi aşmayasınız, yahut maddi ve manevi tartıda taşkınlık etmeyesiniz de Allah Teala'nın emirlerine, hükümlerine itaat ve hukuka riayet edesiniz.”²¹⁵ Muhammed Esed ise, ayette geçen mizanın kelimenin hem somut hem de soyut anlamıyla herhangi bir araçla ölçme veya “ölçü” genel içeriğine sahip olduğunu²¹⁶ ifade eder.

Sayılan tuğyan çeşitlerinin dışında peygamberleri yalanlama²¹⁷, müminlerle alay²¹⁸ gibi azgınlık türleri de vardır.

²¹⁴ er-Rahmân, 55/7-9

²¹⁵ Elmalılı, a.g.e, VII/366-367

²¹⁶ Esed, a.g.e, III/1095, (3. dn.)

²¹⁷ eş-Şems, 91/11-12

²¹⁸ el-Bakara, 2/15

ec- Tuğyan Sembolizmi: "Tağut"

Tâğut kelimesi, ceberut kelimesinde olduğu gibi aşırılık bildiren bir isim olup kendisindeki bazı değişimlerden dolayı Tâğut şekline girmiştir.²¹⁹ Her türlü haddi aşanı ifade edip, Allah'ın dışında ibadet edilen her şeydir. Ayrıca, sihirbaz, kahin, isyankar cin ve hayır yolunda alıkoyan her şey tâğut diye isimlendirilir.²²⁰ Yaşar Nuri Öztürk, Arap dilcilerinin tâğutu; azgın, sınır tanımaz, Allah yerine kendisine tapılan, zulüm, cebir, şiddet kullanan Firavun ruhlu, şeytan yaratışlı varlık olarak manalandırdıklarını ifade ederek, hayırdan alıkoyan, hayra engel olan tüm kişi ve güçleri tâğut olarak değerlendirmektedir.²²¹

1) İnanç Yönünden Tâğut

Gerçek bir mümine yakışan, şüphesiz Allah dışında tapınılan her şeyi reddedip Allah'ın ipine sarılmaktır. Bakara suresinde bununla ilgili olarak şöyle buyrulur: “ *Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış birbirinden ayrılmıştır. O halde, şeytani güçlere ve düzenlere (uymayı) reddedenler ve Allah'a inananlar, hiçbir zaman kopmayacak en sağlam mesnede tutunmuşlardır. Zira Allah her şeyi işitendir, bilendir.*”²²² Ayeti tefsir eden et-Taberi, tağut ile ilgili görüşleri aktardıktan sonra kendisine göre doğru olan görüşü şöyle ifade eder: “ Allah'a karşı isyankar olup zorla, zorlama ile veya gönül rızasıyla kendisine tapınılıp mabud tutulan, gerek insan, gerek şeytan, gerek put, gerek dikili taş ve gerekse diğer herhangi bir şey demektir.”²²³ Er-Râzî ise, kelimenin hem tekil hem de çoğul bir anlama sahip olduğunu belirtirken²²⁴, Ebu Hayyân, kelimeye şeytan, sihirbaz, Firavun ve Nemrut gibi manalar verildiğini rivayet ederek, bunların her birinin açıklanması gerektiğini, zira tağutun bunların her birine hasredilmiş olduğuna vurgu yapar.²²⁵ El-Beydavî ise, yukarıda zikredilen

²¹⁹ el-İsfehâni, a.g.e, s: 454

²²⁰ el-İsfehâni, a.g.e, a.y

²²¹ Öztürk, a.g.e, s: 558

²²² el-Bakara, 2/256

²²³ et-Taberî, a.g.e, III/19

²²⁴ er-Râzî, a.g.e, VII/17

²²⁵ Ebu Hayyân, a.g.e, II/282

görüşlere Allah'a ibadetten alıkoyanlar²²⁶ görüşünü ekler. Elmalılı ise, bu görüşü destekler. Zira bu daha genel bir tariftir. Çünkü bunu yapanlar mabud tanınmış olmayabilir.²²⁷ el-Mevdûdî ise, Kur'ân'ın bu kelimeyi, Allah'a isyan eden, Allah'ın kullarının hakimi ve maliki olduğunu iddia eden ve onları kendi kulu olmaya zorlayan kimseler için kullandığına vurgu yaparak Allah'a isyanın üç derecede olabileceğinden bahseder:

- 1- Eğer bir kimse Allah'ın kulu olduğunu kabul eder, fakat pratikte O'nun emirlerinin aksini yaparsa buna fasık denir.
- 2- Bir kimse Allah ile irtibatı koparır ve başka birisine bağlanırsa o zaman kafir olur.
- 3- Eğer bir kimse Allah'a isyan eder ve O'nun kullarını kendisine boyun eğmeye zorlarsa, o zaman tâğuttur...²²⁸

Allah bir sonraki ayette tâğutu reddedip kendisine gönül verenlerin velisini olduğunu beyan etmektedir: “ *Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. inkar edenlerin velisi de tâğuttur, onları aydınlıktan, karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedi olarak kalırlar.*”²²⁹ el-Mevdûdî, ayette geçen tâğutun kelime olarak tekil olmasına rağmen burada çoğul anlamda kullanıldığına dikkat çekerek şu görüşlere yer verir: “ Çünkü Allah'ı inkar eden kimse, sadece bir tek değil binlerce tâğutun kölesi olur. Bunlardan birisi kişiyi sürekli yanlış yapmaya teşvik eden ve ayağını kaydıran şeytandır. Diğeri ise kişiyi kendi arzu ve şehvetlerinin kölesi yapan ve sapık yollara yönelten nefsidir. Daha sonra başkaları, karısı, çocukları, akrabaları vs gelir. Bütün bunlar o kimse için tâğuttur. Ve onu kendi istek ve arzularının esiri yapmak isterler. Bütün bu efendilerin kölesi olan kimse, bütün hayatını imkansız olan bir şey için, yani tüm bu efendilerin hepsini de

²²⁶ el-Beydâvî, Kâdî Nâsiruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, I-II, DSersaadet, İstanbul, tsz, I/135

²²⁷ Elmalılı, a.g.e, II/171

²²⁸ el-Mevdûdî, a.g.e, I/202

²²⁹ el-Bakara, 2/257

teker teker hoşnut etmek uğruna harcar.”²³⁰ Yaşar Nuri Öztürk de aynı paralelde görüşler serdederek şu ifadelerle yer verir: “ Tâğut her devirde, Firavun ruhlu kişilerle onların yordakçıları olan güruhun genel adı, cins ismidir. Anlaşılan odur ki, her devirde birden çok tâğut bulunur. Tâğutların kabile çapında, millet çapında olanların yanında bölgesel ve enternasyonal olanları da bulunacaktır. Bunlar birbirlerinden habersiz olabilecekleri gibi bölgesel ve enternasyonal olanları da olabilirler. Hatta, iblisler parlamentosu gibi birlikler, beraberlikler vücuda getirebilirler, aralarında hiyerarşik bir düzen kurabilirler, paralellik veya entegrasyona gidebilirler... Kısacası tâğut, Kur’ân terminolojisinde, iblis-şeytan kuvvet ve idealinin fiziksel güç ve birimler haline gelmesini, aksiyona dönüşmesini gerçekleştiren insani unsurdur.”²³¹

Kur’ân puta (cibt) ve tâğuta aldananların Allah’ın laneti ile karşılaşacağını bildirir: “ Kendilerine kitap verilmiş olanların, puta ve tâğuta kanıp, inkar edenlere, « bunlar, inananlardan daha doğru yoldadırlar » dediklerini görmedin mi? İşte Allah’ın lanetledikleri onlardır. Allah’ın lanetlediği kimseye asla yardımcı bulamayacaksın.”²³² ez-Zemahşerî ayyette geçen “cibt” kelimesini, Allah’ın yerine tapınılan herhangi bir şey olarak çevirirken²³³, Esed, şaşkınlık verici, kafa karıştırıcı fikirler, fantezi kuruntular ve asılsız hikayeler bileşimi, başka bir deyişle hiçbir gerçeğe dayanmayan anlamsız gizemler olarak ifade eder.²³⁴ el-İsfehânî de “cibt” kelimesinin Allah yanında tapınılan şeyler için kullanıldığını sihirbaz ve kahinde de “cibt” ismi verildiğini zikreder.²³⁵ Yaşar Nuri Öztürk, cansız-ruhsuz putlara “cebt” ruh ve şuur sahibi put, yani ilahlaştırılmış ve putlaştırılmış insana ise “tâğut” dendiğini belirtmektedir.²³⁶

²³⁰ el-Mevdûdî, a.g.e, I/202

²³¹ Öztürk, a.g.e, s: 562

²³² en-Nisa, 4/51-52

²³³ ez-Zemahşerî, a.g.e, I/532

²³⁴ Esed, a.g.e, I/148, (69. dn.)

²³⁵ el-İsfehânî, a.g.e, s: 117

²³⁶ Öztürk, a.g.e, s: 558

Tâğütun ruh sahibi bir varlıktan, yani insandan olmasının bir örneği Nisa suresinde zikredilir: “ İnananlar Allah yolunda savaşırlar. İnkâr edenler (kâfirler) ise, tâğüt yolunda savaşırlar. Şeytanın dostları ile savaşım. Esasında şeytanın hilesi zayıftır.”²³⁷

Tuğyancı güruhun en önemli özelliklerinden birisi de davalarını halli için tâğuta müracaat etmeleridir: “ Şunları görmüyor musun? Kendilerinin sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını ileri sürüyorlar da tâğuta inanmamaları kendilerine emr olduğu halde tâğüt önünde muhakemeleşmek istiyorlar. Şeytan da onları bir daha dönemeyecekleri kadar iyice sapıklığa düşürmek istiyor.”²³⁸

2) Amel Yönünden Tağüt

Kur’ân’a göre peygamberler, insanları Allah’a kulluk etmeye ve tâğuttan uzaklaştırmaya çağırırlar: “ Gerçek şu ki, biz her toplumun içinden, « Allah’a kulluk edin, şeytani güçlerden kaçının! » (mesajı ile gönderdiğimiz) bir elçi çıkardık. Allah o geçmiş nesillerden bir kısmını hidayeti ile doğru yola yöneltti; bir kısmı da sapıklık içinde bırakılmaya müstahak oldular. O halde yeryüzünde dolaşın ve hakkı yalan sayanların sonunun nasıl olduğunu görün!”²³⁹ “Allah’a kulluk etmek” tabirinin, kaçınılmaz olarak insanın O’na karşı duyduğu sorumluluk hissini ve anlayışı ifade ettiğini belirten Muhammed Esed, böyle bir buyruğun son derece kısa ve özlü bir ifade tarzı içinde bütün ahlaki emir ve yasakları topluca içine aldığını, dolayısıyla, ahlakın kaynağı ve temeli olduğu gibi, her ümmet için yenilenen tevhit dininin de değişmeyen ana mesajı durumunda olduğunu belirtir.²⁴⁰

Kur’ân tâğuta kulluk edenleri şiddetli bir üslupla eleştirir: “ De ki: Allah katında bunlardan daha şiddetli bir cezaı hak edenleri size söyleyeyim mi? Onlar, Allah’ın lanetledikleridir, onlar Allah’ın gazap ettikleridir ve şeytani güçlere taptıkları için Allah’ın maymuna ve domuza çevirdikleridir. Bunlar durumu en kötü olanlar ve doğru yoldan daha da fazla sapanlardır.”²⁴¹

²³⁷ en-Nisa, 4/76

²³⁸ en-Nisa, 4/60

²³⁹ en-Nahl, 16/36

²⁴⁰ Esed, a.g.e, II/536, (34. dn.)

²⁴¹ el-Maide, 5/60

er-Râzî, ayette geçen “kıradeh” kelimesi ile kastedilenlerin cumartesi avlanma yasağına saygısızlıkları yüzünden maymun kılığına sokulan Yahudiler, “hanazır” ile kast olunanların ise İsa’ya inen sofrayı inkar edenler olduğunu diğer bir rivayete göre her iki dönüştürmenin de cumartesi yasağını çiğneyenlere yapıldığını gençlerin maymun kılığına, yaşlıların ise domuz kılığına sokulduğunu vurgulamaktadır.²⁴² Mücahid ise, ayeti bu tür günahkarların maruz kalacağı ahlaki çöküntünün meseli olarak açıklar: Onlar, maymunlar gibi ne yapacakları önceden tahmin edilemeyen ve domuzlar gibi şehvet kurbanı olmuşlardır.²⁴³

Tâğuta kulluktan kaçınıp Allah’a yönelenlere müjde verildiği Kur’ân tarafından beyan edilir: “*Şeytani güçlere kulluk yapma eğiliminden kaçınanlara ve Allah’a yönelenlere (öteki dünya için mutluluk) müjdeleri vardır. Öyleyse bu müjdeyi kullarıma ver; şu söylenen her sözü (dikkatle) dinleyen ve onların en güzeline uyan kullarıma: (Çünkü) Allah’ın hidayetinde mazhar olanlar onlardır ve onlar (gerçek) akıl-ıxan sahipleridir.*”²⁴⁴ Muhammed Esed ayette geçen tuğyan teriminin, kişinin bütün manevi bağları kaybetmesine ve duygularının esiri olmasına yol açan, belli bazı şeytani ihtirasların veya arzuların – otorite tesisi peşinde koşmak, başkasını sömürerek servet edinmek, her türlü gayr-ı ahlaki aracı kullanarak sosyal gelişme ve ilerlemeyi sağlamak vb arzuların – ifsat edici gücünü anlattığını belirtir.²⁴⁵

Son olarak Kur’ân, Nuh²⁴⁶ ve Semud²⁴⁷ kavimlerinin ve Firavun’un²⁴⁸ tuğyanları sebebiyle helak olduğundan bahsetmektedir. Nuh ve Semud kavimlerinin helakını tuğyan kelimesinin semantik tahlili ile açıklayan Yaşar Nuri Öztürk, şu ifadelerle yer vermektedir: “Fiziksel güçlerin normal sınırları aşacak şekilde faal hale gelmeleri de tuğyanla ifade edilebilmiştir. Mesela Kur’ân, Nuh tufanı sırasında suların köpürüp azmasını tuğyan kökünden bir fiille (tağâ) ifade etmektedir.

²⁴² er-Râzî, a.g.e, XII/36

²⁴³ Reşid, a.g.e, VI/448

²⁴⁴ ez-Zümer, 39/17-18

²⁴⁵ Esed, a.g.e, III/940, (20. dn.)

²⁴⁶ el-Hüd, 11/27-32

²⁴⁷ eş-Şuara, 26/46-57

²⁴⁸ et-Tâhâ, 20/24-43

(Hakka, 11)...Hakka suresi 5. ayet de, Semud kavmi azgınlarının tâğiye ile helak edildiklerini söylüyor. Bu tâğiye de tuğyan kökünden türeyen bir isim olup, tuğyan eden insanları cezalandırmak için yaratıcı tarafından devreye sokulan tuğyan edici bir tabiat kuvvetini ifade etmektedir. Bu ayette cümle o şekilde düzenlenmiştir ki, tâğiye hem Semud kavmini helak eden kuvveti, hem de bu kavmin helakine sebep olan tavrı aynı anda ifade etmektedir. Bu üslup harikasını dikkate aldığımızda, anılan ayetin tercümesinin şöyle verilmesi gerekir: “ *Semud kavmine gelince, onlar tâğiye (tuğyan eden, aşan) bir topluluk oldukları için tâğiye ile (yani aşır duran bir tabiat kuvveti ile) mahvedildiler.*”²⁴⁹

2- Zıt Anlamlar Alanı

a- “S.l.h” (Salâh)

aa- Salâh Kavramı

1) Salâh’ın Tanımı

Salâh, layık olmak²⁵⁰, iyi bir hal üzere olmak²⁵¹ anlamlarında kullanılır. müfessir Ebu Hayyân, Salâh’ı, mutedil ve güzel bir hal üzere olmak²⁵² şeklinde tanımlarken el-Kâsımî ise övgünün son sınırı ve derecenin en mükemmeline delalet eden bir vasıf²⁵³ olarak tanımlar.

a) Müsbet Yönü: Salâh, İslah, Maslahat

Salâh, “seleha” fiilinden mastar, ıslah kelimesi ise düzeltti manasına gelen “eslaha” fiilinin mastarı, maslahat ise aynı kökten mimli mastardır. Kur’ân-ı Kerim’de bu üç kavramdan sadece “ıslah” kelimesi birkaç yerde geçmektedir.²⁵⁴

²⁴⁹ Öztürk, a.g.e, s: 559-560

²⁵⁰ el-Cevherî, a.g.e, I/383

²⁵¹ ez-Zemahşerî, a.g.e, s: 359

²⁵² Ebu Hayyân, a.g.e, I/61

²⁵³ el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin, *Mebâsinü’r-Te’vîl*, I-XVII, tah: M.Fuâd Abdülbâkî, Beyrut, 1957, IV/943

²⁵⁴ el-Bakara, 2/220; el-Hûd, 11/88

b) Menfi Yönü: Fesâd, İfsad, Mefsedet

Bu üç kavram da fesede kelimesinin müştaklarıdır. Fesâd kelimesi, fesede fiilinin mastarı; ifsad, aynı fiilini ifal babından mastar, mefsedet kelimesi ise aynı fiilin mimli mastarıdır. Bu üç kavramdan sadece fesâd²⁵⁵ kelimesi Kur'ân'da geçmektedir.

2) Salâh'ın İlişkileri

a) Salâh-İnsan İlişkisi

Salâh'ın faili insandır. er-Râzî, salih'i itikadında ve amelinde doğru olan diye tanımlarken²⁵⁶, et-Taberî, Allah'ın kendisi üzerindeki hakkını eda eden²⁵⁷, el-Kurtubî ise, Allah'a karşı karzları, insanlara karşı da haklarını yerine getiren²⁵⁸ şeklinde tarif ederler.

Salih insan Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap için de kullanılır: “ *Onların (Kitap Ehlinin) hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta duran, secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okuyan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten menederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır. İşte onlar salihlerdendir.*”²⁵⁹

Peygamberlerden Hz. Yûsuf, Hz. İbrahim ve Hz. Süleyman Allah'tan kendilerini salih insanlardan kılmasını istemişlerdir. Bu üçü ile ilgili ayet mealleri şu şekildedir:

1) Hz. Yusuf'un duası: “*Rabbim! Gerçekten bana mülk verdin ve bana sözlerin yorumunu öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünya ve ahirette sen benim velimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni salihlere kat.*”²⁶⁰

²⁵⁵ el-Maide, 5/32; el-Enfâl, 8/73

²⁵⁶ er-Râzî, a.g.e, X/74

²⁵⁷ et-Taberî, a.g.e, I/559

²⁵⁸ el-Kurtubî, a.g.e, IV/79

²⁵⁹ Âl-i İmran, 3/113-114

²⁶⁰ Yûsuf, 12/101

2) Hz. İbrahim'in duası: “*Ey Rabbim! Bana bir hikmet bahset ve beni salih kimseler arasında kat.*”²⁶¹

3) Hz. Süleyman'ın duası: “*...Ey Rabbim! Beni; bana ve ana babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasında kat.*”²⁶²

Peygamberlerin salih insanlar arasına girme temennileri Salâh'ın hem dünyaya hem de ahirete taalluk edip etmediği meselesini ortaya çıkarmıştır. Ömer Dumlu bu konuda el-İsfehânî'nin “Salih, dünyada itibar edilen bir vasıf olup, ahiretle ilgili hususlarda mecazi olarak kullanılmaktadır.” Sözüünü, “*Rabbimiz, sizin kalplerinizdeki çok iyi bilir. Eğer siz iyi kişiler (salihin) olursanız, şüphesiz ki, o, tevbe edenleri bağışlar.*”²⁶³ Ayetiyle destekleyerek Salâh'ın bu dünyayı ilgilendiren bir vasıf olduğunu vurgular.²⁶⁴

Peygamberlerin yanı sıra müminlerin de salih insanlardan olmayı temenni etmeleri istenmektedir: “*Herhangi birinize ölüm gelip de, « Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip salihlerden olsam» demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın.*”²⁶⁵

Salih kimseler arasına girme şartları da Kur'ân'da inanma ve iyi amel işleme²⁶⁶ ile Allah ve resulüne itaat²⁶⁷ olarak açıklanmıştır.

b) Salâh-İnanç ilişkisi

Kur'ân-ı Kerim'de bir ayette şöyle buyrulur: “*Peygamberleri ancak müjdecî ve uyarıcı olarak gönderiyoruz. Kim inanır ve nefsinî ıslah ederse onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.*”²⁶⁸ Ayette, düzelme şartı imana bağlıdır.

²⁶¹ eş-Şuara, 26/83

²⁶² en-Neml, 27/19

²⁶³ el-İsrâ, 17/25

²⁶⁴ Dumlu, a.g.e, s: 85-86

²⁶⁵ el-Münafikun, 63/10

²⁶⁶ el-Ankebût, 29/9

²⁶⁷ en-Nisa, 4/69

²⁶⁸ el-En'am, 6/48

Gölgenin simayı takip ettiği gibi imanın olduğu yerde salihatin olacağını kaydeden İzutsu, salihat'ı davranış yolu ile bütünüyle dışa yansıyan "iman" olarak açıklar. Ona göre "iman edenler", içlerindeki inanışı, salih ismine layık bazı fiiller ile göstermedikçe mümin değildir.²⁶⁹

Kelamcılar, salih amelin pek çok ayette iman ile birlikte kullanılmasından hareketle²⁷⁰ imanın amelden bir cüz olup olmadığı meselesini tartışmışlardır.

Mâturidî ve Eş'ari kelamcıları amel imanın bir cüzü (parçası) olarak görmemişlerdir. Kalbiyle tasdik edip, inancını diliyle söyleyen fakat amellerden birini veya birkaçını terk eden kimse günahkar mümindir. Delil olarak da « iman edenler ve salih amel işleyenler...» diye başlayan ayetleri getirirler. Bu ayetlerde iman edenlerle salih amel işleyenler ayrı ayrı zikredilmiştir. Eğer amel imanın bir parçası olsaydı, sadece « iman edenler » denilince, bir de ayrıca « salih amel işleyenler » demeye gerek kalmazdı. Çünkü « Ali geldi » dediğimizde Ali'nin birer parçası olan, ayak, kol ve kafasını ayrıca zikretmiyor « Ali ve ayakları ve elleri geldi » demiyoruz.²⁷¹

Kur'ân'da bazı ayetlerde de iman, amelin geçerli olabilmesi için şart koşulmuştur: "*Kim mümin olduğu halde iyi ameller işlerse, o zulme uğramaktan ve hakekının yenmesinden korkmaz.*"²⁷² Ayetinde iman, salih amelin şartı yapmıştır.²⁷³ Elmalılı'nın da belirttiği gibi²⁷⁴, hakiki iman olmadan güzel amel, dünya için faydalı olsa bile ahiret için faydalı olmaz. Sonra, güzel amel olmadan sadece hakiki iman mümkün ise de kamil (tam) olmaz; ebedi azaptan kurtarsa bile, mutlak korku ve hüzünden kurtarmaz.

el-Ğazâli ise iman lafzının müşterek bir lafız olduğuna işaret ederek şöyle der: " Bu lafız üç mana arasında müşterektir. Zira iman lafzından bazen yakînî

²⁶⁹ İzutsu, a.g.e, s: 269

²⁷⁰ el-Bakara, 2/277; Lokman, 31/8; el-Fussilet, 41/8

²⁷¹ Kılavuz, a.g.e, s: 28

²⁷² et-Tâhâ, 20/112

²⁷³ Gölçük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelâm*, S.Ü Yayınları, Konya, 1998, s: 119

²⁷⁴ Elmalılı, a.g.e, III/286

delillere dayanan tasdik, bazen herhangi bir şüphe bulunmaz şartıyla, taklit ile elde edilen inanç kastedildiği gibi, bazen de bu isim, tasdikin bir gereği olarak kendisiyle beraber amelin de bulunduğu bir inanca varılır.²⁷⁵ Amele devamın kişiyi psikolojik acıdan rahatlayacağını savunan el-Ğazâli sözlerini şöyle sürdürür: “ çünkü insan, amele devam etmesi sebebiyle kendi inançlarına bir yakınlık duyar ve bununla da huzur ve güveni artar. Bundan dolayı, kendi inancına uygun olarak uzun amel eden bir kimsenin, bu inancını değiştirmek veya bu konuda kendisini şüpheye düşürmek isteyen bir kimsenin, bu isteğini yerine getirebilmesi, amele devamı uzun olmayanıkinden daha zor olur.”²⁷⁶

c) *Salâh-Amel İlişkisi*

ca) *Salâh ve Salih Amel*

Salih amel, et-Taberî'ye göre, Allah'ı ve Resulünü tasdik etmek, emirlerini yerine getirip nehiyelerinden kaçınmaktır.²⁷⁷ Üzerine sevabın terettüp ettiği bütün doğru ameller²⁷⁸ ve Allah'a itaat edip nehy ettiklerinden kaçmak²⁷⁹ biçiminde tarifler de yapılmıştır.

Elmalılı iyi ameller anlamına gelen “salihât” kelimesi hakkında şu ifadelerde bulunur: “Salihât kelimesi, ‘salihâ’nın çoğuludur. « Salih» aslında, iyi, yaraşıklı, aklen ve naklen doğru, hayırlı manasına sıfat iken nakil ta’sı ile (hasene kelimesi gibi) «güzel amel=güzel iş» manasına isim olmuştur ki, kalbî, bedenî, malî olmak üzere üç çeşidi vardır.”²⁸⁰ Elmalılı ‘salihât’ı tanımladıktan sonra salih ameli şu şekilde tarif etmiştir: “Salih (Güzel) amele gelince, bu da Allah’a ve ahirete imanın gereğine göre ve Allah’ın indirdiği ve gönderdiği delillere ve hükümlere, haber vermeye ve

²⁷⁵ el-Ğazâli, *İtikad’da Orta Yol*, çev: Kemal Işık, A.Ü.İ.F.Y, Ankara, 1971, s: 167-68

²⁷⁶ el-Ğazâli, a.g.e, s: 169-170

²⁷⁷ et-Taberî, a.g.e, XXIV/93

²⁷⁸ el-Kâsımî, a.g.e, II/81

²⁷⁹ et-Taberî, a.g.e, XXV/145

²⁸⁰ Elmalılı, a.g.e, I/239

isteğe uygun olarak tam ihlas (samimiyet) ve hüsn-i niyyet (iyi niyet) ile Allah'ın hoşnut olacağı güzel ameller yapmaktır.”²⁸¹

cb) Salâh ve Kötü Amel

el-İsfehânî, ameli şöyle tarif eder: “ Canlılardan bilinçli bir şekilde meydana gelen fiiller amel olup o, fiilden daha hususidir. Zira fiil, bir bilinç olmaksızın canlılara nispet edildiği gibi bazen de cematat(cansız varlıklar)a nispet edilebilir. Fakat amel bunlara nadiren nispet edilmektedir. Amel kelimesi sadece deve ve sığırlara nispet için kullanılır.”²⁸²

Kur’ân-ı Kerim’de ameller salih ve kötü (seyyie) ameller olmak üzere ikiye ayrılır.²⁸³ Bu ayrım Tevbe suresindeki bir ayette görülür: “*Savaştan geri kalanların bir kısmı da suçlarını itiraf ettiler. Onlar salih ameli kötüsüyle karıştırdılar...*”²⁸⁴

er-Râzî, tefsirinde amelleri kalbin ameli, dilin ameli ve azaların ameli olmak üzere üç kısma ayırır:

- a) *Kalbin ameli*: Kulun fikri inancı ve tasdikidir.
- b) *Dilin ameli*: Kulun zikri ve şahadetidir.
- c) *Azaların ameli*: Kulun taati ve ibadetidir.²⁸⁵

Elmalılı, Asr suresinin tefsirini yaparken Salih Amel’in iki türlü olduğundan bahseder: “Birisi bedene ait ibadetler gibi mükellefin baştan itibaren ve bizzat kendisine faydalı ve kendi iyiliğine olan ameller. Diğeri de, zekat ve sadaka gibi başkalarına faydalı olan amellerdir. Birine kemale erdiren, diğeri de başkasını tamlayan, yahut birine fazilet, diğeri fadl (iyilik etme) denilir. Bunun en önemlisi de hakka çağırma ve hak yolunda mücahededir.”²⁸⁶

²⁸¹ Elmalılı, a.g.e, III/286

²⁸² el-İsfehânî, a.g.e, s: 519

²⁸³ Dumlu, a.g.e, s: 18

²⁸⁴ et-Tevbe, 9/102

²⁸⁵ er-Râzî, a.g.e, XXV/34

²⁸⁶ Elmalılı, a.g.e, IX/431-432

ab- Salâh Çeşitleri

1) *Allah Açısından*

a) *Allah'ın Yeryüzünü İslahı*

Allah Teala yeryüzünü yaratıp nizamına koymuş, onu insanların maslahatına uygun bir biçime sokmuştur. Ama insanlar tarih boyunca Allah'ın yeryüzünde cereyan eden kanunlarına aykırı davranarak bozgunculuk yapmışlar ve dünyanın düzenini bozmuşlardır. İnsanlar arasından seçilen peygamberler tahribata uğrayan düzeni tesis etmeye çalışmışlar, bunun sonucunda ahlaksızlık baskı ve zulüm can çekişmeye başlamıştır.

Konuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de iki ayet geçmekte olup bu ayetlerde geçen ıslah mastarının faili de Allah'tır.²⁸⁷ Bunlardan ilki A'raf suresindedir: *"Düzeltilmişken, yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve umutla yalvarın. Doğrusu Allah'ın rahmeti iyi davrananlara yakındır."*²⁸⁸ Diğer ayet ise, Hz. Şuayb'ın kavmine karşı söylediği söz olarak geçmektedir: *"...Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır."*²⁸⁹

Mesele tevhit noktasında ele alındığında da durum aynıdır. Allah'ın birliğine nakise getirecek herhangi bir durumun, yer ve göğün Fesâdına yol açacağı Kur'ân tarafından beyan edilmektedir: *"Yeryüzünde edindikleri tanrılar mı, onlar mı ölüleri diriltecekler? Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu (Fesâda uğrardı) Arş'ın Rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir."*²⁹⁰

Allah'ın yeryüzünü ıslah etmesi, er-Râzî'ye göre Allah'ın peygamberler göndermesi ve Kitaplar indirmesidir. Bununla Allah Teala şunu demek istemiştir: *"Yeryüzünün maslahatları peygamber gönderme, kitap indirme ve şeriatın hükümlerinin ayrıntılarıyla ıslah edilince, bundan sonra onlara uyun. Peygamberleri*

²⁸⁷ Dumlu, a.g.e, s: 97

²⁸⁸ el-A'raf, 7/56

²⁸⁹ el-A'raf, 7/85

²⁹⁰ el-Enbiyâ, 21/21-22

yalanlama, kitapları inkar etme ve hükümleri kabulden yüz çevirme noktasında öne geçmeyin. Bu durum yeryüzünde hercümercin vukuunu gerektirir de ıslaktan sonra ifsat meydana gelir.”²⁹¹ el-Begavi de ayeti, yeryüzünü isyanlarla ifsat etme ve Allah’tan başkasına taatle duada bulunma olarak tefsir etmiştir.²⁹²

Bu açıklamalardan sonra yeryüzünün maddi ve manevi alanda ıslahı ve ifsadi ortaya çıkmaktadır. Maddi alanda ıslahı, onu mamur bir hale getirmek; ifsadi ise onu yaşanılmaz bir hale sokmaktır. Yeryüzünün manevi alanda ıslahı ise, onu Allah’ın gösterdiği yolda, O’na inanarak, emir ve yasaklarına riayet etmekle; ifsadi ise küfrü, masiyeti ve zulmü yaymakla olur.²⁹³

b) Allah’ın İnsanları Islahı

Konuyla ilgili olarak 21. el-Enbiyâ suresi 90. ayeti örnek olarak zikredebiliriz: “Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya’yı verdik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar (bütün bu peygamberler), hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.” er-Râzî, ayette geçen ‘ıslah’ kelimesinin üç vechi olduğunu ifade ederek bunlardan en uygun olanının birincisi olduğunu dile getirir:

1) Allah’ın, Zekeriyâ (a.s)’ın eşinden doğuma engel hali kaldırarak onu çocuk doğurmaya elverişli hale getirmesi, ki en uygun mana budur.

2) O, kötü ahlaklı birisi iken onu ahlaki açıdan ıslah etmesi.

3) Onu din için yararlı birisi kılması.²⁹⁴

Diğer bir ayetin meali ise şöyledir: “...Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimete şükretmemi ve benim hoşnut olacağın yararlı bir iş yapmamı sağla; bana verdiğin gibi soyuma da Salâh ver; doğrusu sana yöneldim ben ve elbetteki müslümanlardanım.”²⁹⁵ Bu ayetin yorumlarında iki nokta üzerinde durulmaktadır. 1) Duanın sağlam olması tevbe ve

²⁹¹ er-Râzî, a.g.e, XIV/133

²⁹² el-Begavî, a.g.e, II/166

²⁹³ Dumlu, a.g.e, s: 98

²⁹⁴ er-Râzî, a.g.e, XXII/217

²⁹⁵ el-Ahkâf, 46/15

İslam'a bağlıdır,²⁹⁶ 2) İnsan hem kendisi hem de kendisinden sonra gelecek nesillerin istikamet çizgisinde bir hayat sürmeleri için Allah'tan yardım istemelidir.

Allah, insanların Salâha ermesinde; iman, salih amel ve son peygambere imanı şart koşturmuştur: “İman edip yararlı işler yapanların Rableri tarafından hak olarak Muhammed'e indirilene inananların günahlarını Allah örtmüştür ve hallerini düzeltmiştir.”²⁹⁷

Konuyla ilgili diğer bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “ Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin (böyle davranırsanız) Allah işlerinizi düzeltir ve günahlarınızı bağışlar. Kim Allah ve Resulüne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur.”²⁹⁸ Ayette görüldüğü üzere Allah'ın ıslahta bulunması takva ve doğru söz söylenmeye bağlanmıştır. Muhammed Esed, takva kelimesinin Allah'tan korkma manasına gelmesinin yeterli olmayacağını, kişinin, O'nun (Allah) her zaman ve her yerde hazır olduğunun farkında olmayı ve kişinin bu farkında oluşun ışığı altında kendi varlığını biçimlendirme arzusunu ifade ettiğini belirtmiştir.²⁹⁹ Muhammed Esed ayette geçen “kavl-i sedid” (doğru söz) hakkında şunları söylemiştir: “ Kelime, burada, başkaları hakkında bütün gizli anlamlarda, imalardan ve yersiz kuşkulardan arınmış bir şekilde konuşmayı ve gerçeği abartmadan ve azaltmadan olduğu gibi aktarmayı ifade eder.”³⁰⁰

2) İnsan Açısından

a) Fertlerin Islahı

aa) Çocukları Islah

Bugünün çocukları yarının büyükleri olacaktır. Gelecek onlara emanet edileceğinden ailede, karı-kocanın uyumlu bir eş portresi çizmeleri çocukların ruhi-psikolojik açıdan daha sağlıklı yetişmelerine imkan sağlayacaktır. Eşlerin kendilerine iyi ve saplıklı çocuk vermesi için rablerine dua etmeleri Allah Teala tarafından istenmektedir: “... (İnsan) eşiyle birleşince eşi hafif bir yük yüklenir. (Gebe kalır) ve (bir

²⁹⁶ Elmahlı, a.g.e, VII/108

²⁹⁷ Muhammed, 47/2

²⁹⁸ el-Ahzâb, 33/70-71

²⁹⁹ Esed, a.g.e, I/4, (2. dn.)

³⁰⁰ Esed, a.g.e, II/868, (86. dn.)

müddet) onu taşır. Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de rableri Allah'a, « Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız» diye dua ederler.³⁰¹

Çocukların nasıl yetiştirileceğine dair öğütler 31. Lokman suresi 13, 16 ve 17. ayetlerde beyan edilmiştir. Buna göre çocuğa şu tavsiyelerde bulunulmalıdır:

- 1) Tevhid inancı,
- 2) Hiçbir şeyin Allah'a gizli kalmayacağı (Allah'ın her şeyden haberdar olduğu),
- 3) Namazı kılmasını sağlamak,
- 4) İyiliği emredip kötülükten menetmek,
- 5) Musibetlere karşı sabır göstermesini sağlamak.

ab) Öksüzleri İslah

Yetim kelimesi sözlüklerde değişik anlamlarda kullanılmıştır. Bazı dilciler, annesi, diğerleri ise, babası olmayana yetim diye isimlendirirler.³⁰² İbn Beri ise, üç çeşit ayırır: 1) yetim, 2) acıyy, 3) latîm. Yetim, babası; acıyy, annesi; latîm, hem annesi hem de babası olmayandır.³⁰³

Cahiliyye döneminde insanlar yetimlerin mallarını yerler, mallarından yararlanırlardı. Bunun için ya yetimle evlenirler ya da oğullarını veya kızlarını onunla evlendirirlerdi. Bununla ilgili olarak Nisa suresinde şu ayet nazil olmuştur: “Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurascya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir.”³⁰⁴ el-En'am suresinde ise, “Yetimin malına yaklaşmayın,yalnız ergenlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel biçimde (yaklaşabilirsiniz)...”³⁰⁵ Bu iki ayetin indirilmesinden sonra ashap, ellerinde bulunan yetimlere ait malları kendi mallarından ayırdılar. Böylece yetimlerin malları bozulmaya başladı. Bunun üzerine de ayet nazil oldu: “...Sana yetimlerden sorarlar. De

³⁰¹ el-A'raf, 7/189

³⁰² İbn Manzûr, a.g.e, XII/645

³⁰³ İbn Manzûr, a.g.e, a.y

³⁰⁴ en-Nisa, 4/10

³⁰⁵ el-En'am, 6/152

*ki: Onları ıslah etmek daha hayırlıdır. Eğer onlarla bir arada yaşarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah muslîbi, müfsitten ayırmasını bilir. Allah dileseydi, sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah güçlüdür.*³⁰⁶

el-Cessas, yetimin ıslahının, onun eğitilmesi ve terbiye edilmesi, malının ıslahının ise sanayi ve ticareti onlara öğretmek suretiyle malı korumak manasına geldiğine işaret eder.³⁰⁷

b) Toplumun Islahı

ba) Fesâd Ehlinin Islahı

Kur'ân-ı Kerim, Karun'a verilmiş olan zenginliğe imrenip de "keşke Karun'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı"³⁰⁸ diyen kimseleri, kavmin bilginlerinin uyardıklarını bize haber vermektedir: "Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: « Yazıklar olsun size İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükafatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir. »"³⁰⁹

bb) Ailenin (Eşlerin Arasının) Islahı

Toplumun çekirdeği olarak kabul edilen aile, bünyesini ne kadar sağlam ve huzurlu tutarsa o derece sağlıklı bir sosyal yapının temelleri atılmış olur. Burada da en büyük görev aileyi kuran karı ile kocaya düşmektedir. Zira bu ikilinin arasındaki bağ kuvvetli ise aile sağlam bir temel dayanmış olur. Aralarında bir anlaşmazlık meydana geldiğinde, barışmaları bizzat Kur'ân tarafından telkin edilmektedir: "Ve eğer bir kadın kocasının hıysuzluğundan, yahut kendisinden yüz çevirmesinden korkarsa, anlaşma ile aralarını düzeltmelerinde ikisine de günah yoktur. Barış, daima iyidir. Zaten nefisler cimrilığe hazır duruma getirilmiştir. Eğer güzel geçinir, (kötülükten) sakınırsanız Allah, yaptıklarınızın haber alır. (Yaptığımız güzel işler boşa gitmez)"³¹⁰

³⁰⁶ el-Bakara, 2/220

³⁰⁷ el-Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-V, tah: Muhammed es-Sâdık Kamhavî, 3.B., Dâru'l-Mushaf, Kahire, tsz, II/13

³⁰⁸ el-Kasas, 28/79

³⁰⁹ el-Kasas, 28/80

³¹⁰ en-Nisa, 4/128

Eşlerin aralarında bu çözüm yolu gerçekleşmediği takdirde ikinci bir çözüm yolu sunulmuştur: “ *Eğer (karı-kocanın) aralarının açılmasından endişe duyarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar, arayı düzeltmek isterlerse, Allah onların arasını bulur. Çünkü Allah her şeyi bilen ve haberdar olandır.*”³¹¹

Boşanma hadisesi erkekten de kadından da kaynaklanabilir. Kadından kaynaklandığında Kur’ân şu öğüdü vermektedir: “*Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta)dırlar. İyi kadınlar itaatkardırlar. Allah’ın (kendilerini) koruması sayesinde onlar da ‘gayb’ı korurlar. (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövin. Eğer itaat ederlerse artık onların aleyhine başka yol aramayın. Şüphesiz Allah çok yücedir, çok büyüktür.*”³¹²

Görüldüğü üzere geçimsizlik kadından kaynaklandığı takdirde, erkeğin önce nasihat etmesi, sonra yatağını ayırması, bunlar fayda etmediği takdirde tedip maksadıyla dövmesi bildirilmektedir.

Ömer Özsoy’un ayet ile ilgili yorumu klasik anlayıştan farklılık göstermektedir: “ Burada kocaya önerilen, bu cezaların hepsini birden veya dilediğini uygulaması değildir. Konuya akli-selim ile yaklaşıldığında, verilecek cezanın, kadının sorumsuzluğunun türüne ve derecesine değişmesinin gerektiğinin belirtildiği anlaşılmaktadır. Bu ayetteki «vurma» tavsiyesinden dolayı Kur’ân’a saldırmayı marifet sayanların, bu cezalandırma biçimlerinin tamamen Kur’ân’ın indiği dönemin toplum ve aile yapısını baz aldığını bilmeleri gerekir. İkinci cezalandırma tarzı (cinsel boykot), bunun en açık göstergesidir. Hemen hemen bütün erkeklerin birden fazla kadınla evli bulunduğu bir toplumda, kocanın, eşlerinden herhangi birini cinsel ilişkiden mahrum bırakması, anlamlı bir ceza olabilir. Aynı şeyi tek kadınla evliliğin yaygınlaştığı bir toplumda uygulamanın,

³¹¹ en-Nisa, 4/35

³¹² en-Nisa, 4/38

kadının yanı sıra erkeğin kendisinin de cezalandırılması anlamına geleceği açıktır.”³¹³

Şayet zikredilen bu iki çözüm yolundan bir netice alınmaz ve ayrılma meydana gelirse başka bir çözüm önerisi getirilmektedir: “Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç ay halî (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah’ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri, onlara helal olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kadınların yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³¹⁴ Ayette geçen ‘...kocaları da bu arada barışmak istedikleri takdirde, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler...’ kısmı esas olanın ıslah ve barış olduğunu vurgulamaktadır.

bc) Toplulukların Islahı

Konuyla ilgili olarak el-Hucurât suresinde şu ayet geçmektedir: “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve onlara adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.”³¹⁵

Yukarıdaki ayette göze çarpan husus, öncelikle “وان طائفتان =Eğer iki taife” şeklinde tensiye ile başladığı halde fiil olarak “اقتتلا = ikisi vuruşurlarsa” denilmeyip çoğul sığası olan “اقتتلوا = onlar vuruşurlarsa ” kullanılmıştır. Elmalılı, bunu azdan başlayan bir kıtalin bastırılmadığı takdirde genişleyeceğini hatırlatmak olarak yorumlamıştır.³¹⁶ Kıtalin nedenlerine değinen ez-Zemahşerî, bu durumun, grupların ya birbirlerine bağy yoluyla kıtalleri ya aralarına şüphe girmesi ya da bağy tarafın diğerlerine saldırmalarıyla meydana geldiğine işaret ederek şu çözüm yollarını getirir: “Kıtal, birinci sebepten dolayı ise, sulh yoluyla aralarının bulunması gerekir.

³¹³ Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, Konulanna Göre Kur’ân (Sistematik Kur’ân Fihristi), 3.B., Fecr Yayınevi, Ankara, 2001, s: 479

³¹⁴ el-Bakara, 2/228

³¹⁵ el-Hucurât, 49/9

³¹⁶ Elmalılı, a.g.e, VII/200

Sulha yanaşmazlar ve bağye devam ederlerse onlarla mücadele edilir. İkinci sebepten dolayı kıtal vuku bulmuşsa bu takdirde şüphe, aydınlık deliller, parlak burhanlarla giderilmeye çalışılır ve hakkın doğrularına muttali olmaları sağlanır. Buna rağmen kıtale devam ederler ve kendilerine gösterileni yapmazlarsa çekilinceye ve tevbe edinceye kadar savaşırlar.”³¹⁷ er-Râzî ise, bu durum karşısında nasihat, tehdit, engelleme ve cezalandırma yöntemini benimser.³¹⁸ Ayrıca o, ayette geçen “ *الي امر الله* ” ifadesinin Allah’a ve emir sahiplerine itaat edilmesi olarak anlaşılacağı gibi sulha ve takvaya da işaret edebileceğini zikreder. Zira kim Allah’tan korkulması gerektiği şekliyle korkarsa düşmanlık diye bir şey kalmaz.³¹⁹ Ez-Zemahşerî, ayette geçen takvanın kişiyi sulha ve ifrata varan şeyi ortadan kaldırmaya sevk edeceğine ve böylece Allah’ın rahmetinin onları kapsayacağını vurgular.³²⁰ Elmalılı ise, “Allah’tan korkun” ibaresini şöyle açıklar: “ Ve Allah’tan korkun, yani bu düzeltme ve kardeşlik takvadandır. Bozuşmaktan korunun. Müminlerin kendi aralarında barış ve iyilik bulunmazsa, kardeşlikleri kuvvetli olmazsa kafirlere karşı mücadele edemezler, Allah’ın azabından iyi korunamazlar. Onun için Allah’tan korkun, bozuşmayın; bozuşursanız barıştırmaktan kaçınmayın her işinizde takva yolunu tutun.”³²¹

Sonuç olarak, inanan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa ez-Zemahşerî’nin dediği gibi aralarının düzeltilmesi yoluna gidilir. Saldıran tarafa saldırısının haksız olduğu anlatılır. Aksi takdirde baskı yoluyla sulha zorlanır.

ac- Salâh’ın Sonuçları

1) Allah Açısından

a) Müslübi Sevmesi

³¹⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e, III/564

³¹⁸ er-Râzî, a.g.e, XXVIII/128

³¹⁹ er-Râzî, a.g.e, a.y

³²⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e, III/565

³²¹ Elmalılı, a.g.e, VII/201

İnanıp yararlı işler yapanları Rahman'ın sevgili kılacağına dair bir ayette şöyle buyrulur: “ *İnanan ve salih amel işleyenleri Rahman sevgili kılacaktır.*”³²² et-Taberî, sevgiye layık olanları Allah'a ve Resulü'ne inanan, Rab'lerinden kendilerine geleni tasdik edip bunlarla amel edenler³²³ olarak açıklar. Bu durumda sevgi Allah ile insan arasında karşılıklı olmaktadır. Yani, kul üzerine düşen görevleri hakkıyla eda edecek ki, Allah'ın sevgisine nail olsun. Allah'ın kulu sevmesi ona inarında bulunması, kulun Allah'ı sevmesi ise O'na yakın olmayı istemesi demektir. ³²⁴ et-Taberî, sevginin dünyada olacağını³²⁵ vurgularken, el-Kurtubî Hem dünyayı hem de ahireti kapsayacağını savunur.³²⁶

b) Muslûhin Duasına İcabet Etmesi

Şura suresinde inanıp salih amel işleyenlere Allah'ın icabet edeceği şu şekilde zikredilir: “ *Kullarının tevbesini kabul eden, kötülükleri affeden, yaptıklarınızı bilen, inanıp yararlı işler işleyenlerin duasını kabul eden lütfüyle onların ecrini arttıran O'dur...*”³²⁷ Bakara suresindeki bir ayette ise şöyle buyrulur: “ *Şayet kullarım, sana benden sordularsa, gerçekten ben çok yakınımdır. Bana dua edince, duacının duasını kabul ederim. O halde onlar da benim davetime koşsunlar ve bana hakkıyla iman etsinler ki, doğru yola gidebilsinler.*”³²⁸

Dua, küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya meydana gelen talep ve niyaz olup, hakikati, kulun şanı yüce olan Rabbinden mütevazı bir şekilde medet, ihtimam ve yardım dilemesidir.³²⁹ Allah, kullarına karşılık vermek için onlardan kendisine talepte bulunmaları şartını koymuştur. Elmalılı, bununla ilgili olarak şu ifadeler yer verir: “ Bu dua emri çok önemli ve dikkate değerdir. Burada önce insanın cüzi iradesinin bir ifadesi ile cebrin reddi vardır. Gerek ibadet manasına olsun, gerek sadece dua, ikisinde de istemek emredilmiş ve Allah'ın karşılık vermesi için kulun

³²² Meryem, 19/96

³²³ et-Taberî, a.g.e, XVI/132

³²⁴ el-İsfehâni, a.g.e, s: 152

³²⁵ et-Taberî, a.g.e, XVI/132

³²⁶ el-Kurtubî, a.g.e, XI/161

³²⁷ eş-Şûrâ, 42/25-26

³²⁸ el-Bakara, 2/186

³²⁹ Elmalılı, a.g.e, II/7

istememesi şart kılınmıştır.”³³⁰ er-Râzî ise, el-Bakara suresi 186. ayette geçen “ فاني قريب = Ben yakınım” ifadesini şöyle tefsir etmiştir: “ Bunda akli bir sır vardır. Çünkü; mümkün olan şeylerin mahiyetlerinin, varlıklarıyla vasıflandırılması ancak Allah’ın var etmesiyledir. Bundan dolayı Allah’ın icadı, mümkün olan şeylerin mahiyetleriyle varlıkları arasına girmiş gibidir. Bu yüzden Allah Teala, her mümkünün mahiyetine o mahiyetin varlığından daha yakındır. Bilakis bu konuda bundan daha yüce bir kelam vardır: « Yaratıcı, O yüce zattır ki, mümkün olan şeylerin mahiyetlerinin mevcut olması onun içindir. Bu böyle olduğu gibi cevherin cevher, karaltının karaltı, aklın akıl, nefsin nefis olması da onun içindir. Mahiyetlerin var olması O’nun tesir ve yaratmasıyla olduğu gibi, her mahiyetin o mahiyet olması da O’nun tesir ve yaratması ileler. » İşte bu bakımdan Allah Teala her mahiyete kendinden daha yakındır.³³¹ Elmalılı ise bu ifadenin yorumuyla ilgili olarak şu görüşlere yer verir: “ « Ben yakınım » buyrulup « kullarım bana yakındır » buyurulmaması da gayet anlamlıdır. Çünkü kul, varlığı mümkün olduğundan, kul olması yönüyle yokluğun merkezinde ve faniliğin en aşağı noktasındadır. Bunun Hak Teala’ya bizzat yaklaşması mümkün değildir. Bu bakımdan yakınlık kul tarafından değil, Allah tarafındanır. Şimdi bu iki nükte düşünülürse, şu gerçeğe erilir ki dua eden kimsenin gönlü, Allah’tan başkasıyla meşgul olduğu müddetçe gerçekten dua etmiş olmaz. Allah’tan başka şeylerin hepsinden uzak olduğu vakit de Hakk’ın birliğinin marifetine dalar.”³³²

Kur’ân-ı Kerim’de genel olarak insanların sıkıntı anlarında dua ettiklerine işaret edilir: “ İnsanlar bir darlığa uğrayınca rablerine dönerek O’na yalvarırlar, sonra Allah, katından bir rahmet onlara tattırınca içlerinden bir takım kendilerine verdiklerimize nankörlük ederek Rablerine eş koşarlar. Sefa sürün bakalım, yakında bileceksiniz.”³³³ Allah Teala bu ayette kendisinin sadece sıkıntı ve zorluk anlarında değil, diğer zamanlarda da hatırlanması gerektiğini ince bir üslupla beyan etmektedir.

³³⁰ Elmalılı, a.g.e, VI/535

³³¹ er-Râzî, a.g.e, V/96-97

³³² Elmalılı, a.g.e, II/11

³³³ er-Rûm, 30/33-34

Izutsu ise, dua ve istecâbe kelimelerine değinerek Dua'nın İstecâbe ile karşılıklı ilişki halinde olduğunu ancak dua'nın sözlü, istecâbe'nin ise sözlü olmadığını vurgular.³³⁴

c) *Muslihi Mağfiret Etmesi*

İnanan ve salih amel işleyenlerin affedilip güzel rızıklara kavuşacaklarına dair bir ayette şöyle buyrulur: “ (Allah), inanan ve salih amel işleyenler mükafatlandırılacaktır. Onlar için mağfiret ve güzel bir rızık vardır.”³³⁵ er-Râzî, ayette geçen mağfiretin, imanın karşılığı; rızık-ı kerimin ise salih amelin mükafatı olduğu görüşündedir.³³⁶ Bol rızık ve mağfiret için iman ve salih amel şart koşular: “ Cömertçe verilmiş rızık ve mağfiret, inanan ve yararlı iş işleyenlerdir.”³³⁷

Allah'a inanan ve bu inancıyla birlikte yaratanının emrettiklerini yerine getirip nehyettiklerinden sakınmaya çalışanlar affa mahzar olacaklardır: “ Ey Muhammed! Ayetlerimize inananlar sana gelince « size selam olsun » de. Rabbiniz, sizden kim bilmeyerek fenalık işler de arkasından tevbe eder ve nefisini düzeltirse, ona rahmet etmeyi kendi üzerine almıştır. O, bağışlar ve merhamet eder.”³³⁸ Diğer yandan Kur'an, inanıp salih amel işleyen sonra da doğru yola erişen kimselerin affedileceğini müjdeler: “ Gerçekten ben, tevbe eden, inanan, salih amellerde bulunup da sonra doğru yola erişen kimseyi şüphesiz bağışlayıcıyım.”³³⁹ el-Mevdûdî, bu durumda mağfiret için dört şart ortaya koyar:

- 1- Tevbe: İsyân, itaatsizlik, şirk ve küfürden sakınmak.
- 2- İman: Allah'a, Resulüne, Kitaba ve Ahiret gününe samimiyetle inanmak
- 3- Salih amel: Allah'ın ve Resulünün emirlerine uygun işler yapmak

³³⁴ Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsh; s: 248

³³⁵ es-Sebe, 34/4

³³⁶ er-Râzî, a.g.e, XXV/241

³³⁷ el-Hacc, 22/50

³³⁸ el-En'am, 6/54

³³⁹ et-Tâhâ, 20/82

4- Hidayet: Sebatsızlıkla doğru yolu takip etmek ve yanlış yola sapmaktan sakınmak.³⁴⁰

Konuyla ilgili başka bir ayette günahların bağışlanması için Allah'tan korkma ve doğru söz söyleme şartı konulmuştur: “*Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin ki (Allah) amellerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın.*”³⁴¹

d) *Muslîbe Geçim Kolaylığı ve Güzel Bir Yaşamı Sağlaması*

Kur'ân, ister kadın ister erkek, salih amel işleyen her bir kimseye güzel bir hayatı müjdelemektedir: “*Kadın, erkek, inanmış olarak kim iyi iş işlerse, ona hoş bir hayat yaşatacağız. Ecirlerini yaptıklarından daha güzeli ile ödeyeceğiz.*”³⁴²

ez-Zemahşerî, ayetin yorumuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: “Böylece, salih amelle birlikte mümin zor veya kolay bir biçimde güzel bir hayat yaşar. Bu hayat kolaysa fazla söze gerek yok, şayet zor ise yaşayışı yine hoştur. Bu ise kanaat ve Allah'ın takdirine rıza göstermektir. Facire gelince, onun durumu tam tersinedir yaşamı zor ise, bu durumda problem yoktur. Kolay ise, hırsı, onu içerisinde bulunduğu durumla sevinmeye bırakmaz.”³⁴³

el-Kurtubî güzel hayat ile ilgili olarak müfessirlerin şu görüşleri olduğunu açıklar: “1- Helal rızık, 2- Kanaat, 3- Allah'ın rızasını kazanmaya sebep olan taatleri yapmak, 4- Saadet.”³⁴⁴

Salih amel sadece ahirette değil dünyada da kişinin mutlu bir hayat sürmesine vesile olur. Bununla ilgili olarak el-Mevdûdî şu görüşlere yer verir: “Şu bir gerçektir ki davranışlarında samimi, doğru, şerefli, adil ve temiz olanlar bu dünyada çok daha iyi bir hayat yaşarlar. Çünkü onlar, kusursuz kişilikleri ile, bu özelliklere sahip olmayanların yaşamadığı saygı, şeref ve güven içinde yaşarlar. Başarı kazanmak için pis ve kötü yollar deneyenlerin elde edemediği temiz ve göze çarpan bir başarı kazanırlar. Her şeyin ötesinde, kulübede yaşasalar bile, saraylarda ve

³⁴⁰ el-Mevdûdî, a.g.e, III/263

³⁴¹ el-Ahzâb, 33/70-71

³⁴² el-Nahl, 16/97

³⁴³ ez-Zemahşerî, a.g.e, II/427

³⁴⁴ el-Kurtubî, a.g.e, X/174

köşklerde oturan günahkarların yaşamadığı bir vicdani huzuru ve tatmini yaşarlar.”³⁴⁵

e) Muslihînin Kötülüklerini İyiliklere Tebdil Etmesi

Kur’ân’da inanıp salih amel işleyenlerin kötülüklerinin iyiliklere tebdil edileceği vurgulanmaktadır. “Ancak tevbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onları kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”³⁴⁶

Başka bir ayette kötülüklerin örtülme şartı Allah’a, Hz. Peygambere indirilene inanma ve salih amel işleme olarak ortaya konmuştur: “İnanıp yararlı iş işleyenlerin ve Muhammed’e, Rablerinden bir gerçek olarak indirilene inananların kötülüklerini Allah örter ve durumlarını düzeltir.”³⁴⁷

Sonuçta kötülüklerin örtülüp iyiliklere tebdil edilmesi için iman, salih amel ve tevbe gibi şartlar bulunmaktadır.

f) Muslihî Yeryüzüne Halef Kılması

Bununla ilgili olarak Nur suresinde şu ayet zikredilir: “Allah, içinizden inanıp yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiği dini temeli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir. Çünkü onlar bana kulluk eder, hiçbir şeyi bana ortak koşmazlar...”³⁴⁸

er-Râzî, ayette zikredilen “yeryüzüne halef kılma” ifadesinin dört halifeye işaret ettiğini vurgularken³⁴⁹ el-Kâsımî, ayeti, orada meliklerin mülklerinde tasarrufta buldukları gibi onların da tasarrufta bulunmaları³⁵⁰ biçiminde

³⁴⁵ el-Mevdûdî, a.g.e, III/59

³⁴⁶ el-Furkân, 25/70

³⁴⁷ Muhammed, 47/2

³⁴⁸ en-Nûr, 24/55

³⁴⁹ er-Râzî, a.g.e, XXIV/25

³⁵⁰ el-Kâsımî, a.g.e, XII/4545

yorumlar. et-Taberî ise, Araplardan ve acemlerden müşrik olanların topraklarına halef kılma görüşündedir.³⁵¹

Zikredilen ayetin nüzul sebebi şöyledir: “ Rebi’ b. Enes’in naklettiğine göre Ebu Âliye şöyle demiştir: « Hz. Peygamber ve ashabı Mekke’de yaklaşık on sene korku halinde ve gizlice insanları tek olan Allah’a, tek ve ortağı olmaksızın O’na ibadete çağırdılar. Henüz savaşla emrolunmamışlardı. Sonra Medine’ye hicretle emrolundular. Medine’ye geldiler. Allah Teala onlara savaşı emretti. Medine’de de korkar durumdaydılar. Akşam silahlı olarak yatıyor, sabah silahlı olarak kalkıyorlardı. Sonra Hz. Peygamberin ashabından birisi: Ey Allah’ın Elçisi! Ebediyen biz böyle korkar halde mi olacağız? Emniyette olacağımız ve silahları bırakacağımız bir gün bize gelmeyecek mi? Diye sordu. Allah Resulü: Bu durumda çok az kalacaksınız. Nihayet sizden birisi içlerinde demir (silah) olmayan büyük bir topluluğun içinde dizlerini büküp elleriyle dizlerini tutarak oturacak, buyurdu. Allah Teala bu ayeti indirdi.”³⁵²

Ayetin nüzul sebebi her ne kadar bir döneme ait bir olgu gibi görünse de gerçekte durum evrenseldir. Zira Allah müminlerin bir zamanda zafer kazanıp diğer dönemlerde yerinde saymalarını istemez.

er-Râzî müminlerin varis olacakları yer konusunda üç görüş belirtir:

- 1- Burası Cennettir: Salih kullar, Allah’a itaat eden müminlerdir. Bu, İbn Abbas, Mücâhid, Said b. Cübeyr, İkrime, Süddi ve Ebu’l-Âliye’nin görüşüdür.
- 2- Buradan maksat dünyadır: İbn Abbas ve Kelbî bu görüştedir. Delili ise en-Nûr suresi 55. ayet ile el-A’raf 128. ayettir.
- 3- Salihlerin varis olacakları yerler mukaddes yerlerdir. Bu görüşün delili, el-A’raf 137. ayettir.³⁵³

³⁵¹ et-Taberî, a.g.e, XVIII/158

³⁵² İbn Kesir, Ebu’l-Fida İsmail b. Ömer, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I-VIII, Dâru Kahraman li’n-Neşri ve’t-Tevzî, İstanbul, 1984 , VI/85-86

³⁵³ er-Râzî, a.g.e, XXII/229-230

el-Mevdûdî ise Kur'ân'ın hilafet ve istihlafi üç anlamda kullandığını ve bu anlamların bağlamı içerisinde ortaya çıkacağını belirtir.

- a) "Allah'ın verdiği yetki ve otoriteyi taşımak." Bu anlamda tüm insanlık yeryüzünde Allah'ın halifesidir.
- b) Allah'ı "hakimiyetin Mutlak ve Yegane sahibi kabul ederek, O'nun verdiği güç ve yetkiyi O'nun koyduğu yasalara uygunluk içinde kullanmalı. Bu anlamda, yalnızca dindar ve takva sahibi bir mümin halife olabilir. Çünkü, yalnızca o, hilafetin sorumluluklarını gerçek anlamda yüklenebilir.
- c) "Yeryüzünde bir ulusun diğerinin yerini alması."

a) ve b) anlamları "vekalet" ifade ederken, c) anlamı "halef olmayı" ifade eder. Hilafetin bu iki anlamı da Arap dilinde meşhurdur ve yaygındır.³⁵⁴

Yukarıdaki ayetin yorumuyla ilgili olarak Elmalılı, tevhid inancına sahip olup salih amel işleyenlerin her zaman yeryüzüne varis olacaklarını söylerken³⁵⁵, Muhammed Ese, ayetin, ahlaki keyfiyetlere bağlı olarak toplumların yükselmesinde ve çöküşünde amil olan, Allah'ın koyduğu değişmez tabiat kanunlarıyla ilgili belirgin bir ima taşıdığı kanaatini taşır.³⁵⁶

Konuyla ilgili başka bir ayet Enbiyâ suresindedir: " *Andolsun, biz Zikir'den sonra Zebur'da da: « Hiç şüphesiz Arz'a salih kulların varisçi olacaktır. » diye yazdık*"³⁵⁷

el-Mevdûdî zikredilen ayetin yanlış biçimde yorumlandığını dile getirir: "Yeryüzünün kaynaklarına, mülküne bu dünyada sadece salih kimseler varis olur. Allah sadece bu kimselere lütuf ve fazlını verir. İyi kullar yeryüzüne hakim olan kimselerdir, kötü kullar ise bu mirastan mahrum bırakılanlardır. Fakat bu formülü tarihi perspektifte uyguladıklarında, geçmişte ve günümüzde yeryüzüne varis olanların çoğunlukla kafirler, müşrikler, ateistler ve ahlaksız kimseler olduklarını

³⁵⁴ el-Mevdûdî, a.g.e, III/558

³⁵⁵ Elmalılı, a.g.e, V/465

³⁵⁶ Esed, a.g., II/720, (71. dn.)

³⁵⁷ el-Enbiyâ, 21/105

görürler ve bunlar da Kur'ân'ın ortaya koyduğu kriterle sırandıklarında salih kimseler değillerdir.³⁵⁸

Ona göre arza varis olma, Allah onu, kafir olsun, mümin olsun, doğru olsun, günahkar olsun, dilediği kullarına mükafat olarak değil bir sınamaya olarak bahşeder. Bu dünya hayatında arza varis olmak ne sürekli ne de ebedidir. O sadece çeşitli topluluklara deneme amacıyla bahşedilir.³⁵⁹

g) Muslihi Karanlıktan Aydınlığa Çıkarması

İnanıp salih amel işleyenlerin karanlıklardan aydınlığa çıkarılacakları Talak suresinde şöyle ifade edilir: “*İnanıp yararlı işler işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere, size Allah'ın apaçık ayetlerini okuyan bir peygamber göndermiştir. Kim Allah'a inanır ve yararlı iş işlerse, Allah onu, içinde temelli ve sonsuz kalınacak, işlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Allah ona gerçekten güzel rızık vermiştir.*”³⁶⁰ er-Râzî, ayette geçen “zulumât” ve “nur” kelimelerini, küfrün karanlıklarından imanın nuruna; şüpheden parlak hüccete; bilgisizlikten bilgiye³⁶¹ biçiminde tefsir eder.

Kur'ân'da bir baka ayette insanların karanlıklardan aydınlığa çıkarılmalarının Kur'ân sayesinde olacağı belirtilmiştir: “*Eliş, Lam, Râ; Ey Muhammed! Bu, Allah'ın izniyle, insanları karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve övülmeye layık, göklerde ve yerde olanların sahibi Allah'ın yoluna çıkarman için, sana indirdiğimiz kitaptır. Uğrayacakları çetin azaptan dolayı vey kafirlerin haline!*”³⁶²

h) Muslihi Cennetle Müjdelemesi

Bu konu Kur'ân-ı Kerim'de pek çok ayet bulunmakla birlikte biz, bunlardan birkaçının mealini vermekle yetineceğiz:

- 1- “*İnananlar ve yararlı işler yapanlara, kendilerine altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Onlara buranın bir ürünü rızık olarak verildiğinde, « Bu*

³⁵⁸ el-Mevdûdî, a.g.e, III/334

³⁵⁹ el-Mevdûdî, a.g.e, III/336

³⁶⁰ et-Talak, 65/11

³⁶¹ er-Râzî, a.g.e, XXX/38-39

³⁶² İbrahim, 14/1-2

daha önce de rızıklandırıldığımızdır » derler. Bunlar söylediklerinin benzerleri olarak sunulmuştur. Onlara orada tertemiz eşler vardır ve orada temelli kalırlar.³⁶³

- 2- *“ Erkek veya kadın, mümin olarak, kim yararlı işler işlerse, işte onlar cennete girerler, kendilerine zerre kadar zulmedilmez.³⁶⁴*
- 3- *“ Doğrusu Allah, inanıp salih amel işleyenleri içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar...³⁶⁵*
- 4- *“ İnanıp yararlı iş işleyenleri, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetteki köşklere yerleştiririz. Sabredip, rablerine güvenerek iş görenlerin ecri ne güzeldir.³⁶⁶*

Meallerini verdiğimiz ayetlere göre cennetin yolu, iman etme, salih amelde bulunma, sabır ve tevekkülde bulunma ve tevbeden geçmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de cennet ise, kendisinden altlarından akan ırmakların³⁶⁷, tertemiz eşlerin³⁶⁸, bulunduğu; ehlinin altından bilezikler ve inciler takıp ipekten elbiseler giydikleri³⁶⁹ vb şekillerde tasvir edilir ve bu büyük bir kurtuluş³⁷⁰ olarak nitelenir.

2) İnsan Açısından

a) Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

İslam’a göre insanın temel hak ve özgürlükleri teminat altına alınmıştır ve bunlar da can, mal, din, akıl ve neslin korunması şeklinde formüle edilmektedir. Canın korunmasına yönelik Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulmaktadır: “...Kim bir cana kıymamış veya yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir kimseyi öldürürse, bütün

³⁶³ el-Bakara, 2/25

³⁶⁴ en-Nisa, 4/124

³⁶⁵ Muhammed, 47/12

³⁶⁶ el-Ankebût, 28/58-59

³⁶⁷ el-Hacc, 22/14

³⁶⁸ en-Nisa, 4/57

³⁶⁹ el-Hacc, 22/23

³⁷⁰ el-Bürüc, 85/11

*insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir kimsenin hayatını kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibidir...*³⁷¹

b) Huzur, Mutluluk ve Barışın Sağlanması

*“ İnanmış olarak kadın erkek kim salih amel işlerse ona güzel bir hayat yaşatacağız. Ve onların mükafatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.”*³⁷²

b- “T.v.a” (Tâat)

ba- Tâat Kavramı

Tâat, “tave’a” kökünden gelir ve zıddı “kerh” sözcüğüdür. Bu iki kelime “istese de istemese de” anlamında “tav’en ve kerhen” kalıp ifadesini oluşturmuştur. Tâat, emredilene yerine getirme, denilene yapma anlamındadır.³⁷³

bb- Tâat Sebepleri

İnsan, yaratılışı gereği Allah’a itaat ve ibadetle sorumludur. Zira O, evrenin yaratıcısıdır. Ve O’na elden geldiğince itaat edilmesi gerekir. Allah Teala, “ *Allah’a karşı gelmekten gücünüz yettiğince sakının. Buyruklarını dinleyin, itaat edin. Kendinizin iyiliğine olarak mallarınızdan sarfedin. Nefsinin tamahkarlığından korunan kimseler kurtuluşa ererler*”³⁷⁴ buyurmak suretiyle bu noktaya dikkat çekmektedir.

Ayrıca Allah Teala, insanları sadece kendisine ibadet (kulluk) etsinler diye yarattığını belirtmektedir³⁷⁵ İnsanı yaratan Allah, insanın, dünya ve ahiret saadetini elde edebilmesi için peygambere itaati kendisine itaat şartı olarak koşmaktadır ve ayette şöyle geçmektedir: “*Peygambere itaat eden Allah’a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, bilsin ki biz seni onlara bekeçi göndermedik.*”³⁷⁶

³⁷¹ el-Maide, 5/32

³⁷² en-Nahl, 16/97

³⁷³ el-İsfehâni, a.g.e, s: 461

³⁷⁴ et-Teğâbün, 64/16

³⁷⁵ bkz: ez-Zariyât, 51/56

³⁷⁶ en-Nisa, 4/80

bc- İtaatkar Sınıflar

1) İsyani İmkansız Olarak İtaatkar Olanlar

Bu kısma Melekler girmektedir. Kur'ân bu durumu şu şekilde belirtir:

“ Ey inananlar, kendiniz ve ailenizi bir ateşten koruyun ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır. Onun başında gayet katı, şiddetli, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.”³⁷⁷

2) İsyani Mümkün İken İtaatkar Olanlar

a) Cinler

“(Resulüm) de ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'ân'ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur: « Gerçekten biz, doğru yola ileten harikulade güzel bir Kur'ân dinledik de ona iman ettik. (Artık) kimseyi rabbimize ortak koşmayacağız.»³⁷⁸

b) İnsanlar

ba) Peygamberler

Hud suresinde peygamberlerin beri olduğuna dair şu ayet zikredilir: “ Ey kavmim diye karşılık verdi. (Salih), ne dersiniz, ya ben, katından bana bir rahmet bahşeden rabbimden apaçık bir kanıt üzerinde isem, (söyleyin), O'na tutup başkaldırırsam o zaman kim Allah'a karşı kol kanat gerer bana? Bu durumda, sizin önerdiğiniz şey yıkımı artırmaktan öteye gitmez.”³⁷⁹ Ayette bir peygamberin ilahi vahiy yoluyla ulaşılan bütün delillere, kanıtlara rağmen Allah'tan başka tanrı olmadığı ve ona tanrılığında herhangi bir kimseyi ya da şeyi ortak koşmanın bağışlanmaz bir günah olduğu gerçeği göz ardı edemeyeceği³⁸⁰ anlatılmaktadır.

bb) Veliler ve Salibler

³⁷⁷ et-Tahrîm, 66/6

³⁷⁸ el-Cinn, 72/1-2

³⁷⁹ el-Hûd, 11/63

³⁸⁰ Esed, a.g.e, I/437, (93. dn.)

“Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alıkoşurlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah, azîzdir, hikmet sahibidir.”³⁸¹

bc) Müminler

“Aralarında hüküm vermesi için Allah’a ve resulüne davet edildiklerinde, müminlerin söz ancak « işittik ve itaat ettik » demeleridir. İşte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir.”³⁸²

bd- Tâatin Sonuçları

1) Dünüevi Sonuçları

“...Onlarla, teslim oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükafat verir...”³⁸³

2) Uhrevi Sonuçları

“Her kim Allah’a ve resulüne itaat eder, Allah’a saygı duyar ve ondan sakınırsa, işte asıl bunlar mutluluğa erenlerdir.”³⁸⁴

c-“ H.s.n” (İhsan)

ca- İhsan Kavramı

İhsan kelimesi if’al babında bir mastardır ve sülâsî olarak HA-SU-NE veya HA-SE-NE’den gelir. Zıttı kubh’tur.³⁸⁵ er-Râgıb el-İsfehânî aynı kökten gelen “Hüsn” kelimesini şöyle tanımlar.³⁸⁶ “Hüsn kendisine rağbet edilen her türlü güzellikten ibarettir. Bu da üç kısımdır:

- 1- Akıl yönünden güzellik,
- 2- Hevâ (istek, arzu) yönünden güzellik,
- 3- His (duyu) yönünden güzellik.

³⁸¹ et-Tevbe, 9/71

³⁸² en-Nûr, 24/51

³⁸³ el-Fetih, 48/16

³⁸⁴ en-Nûr, 24/52

³⁸⁵ el-Cevherî, a.g.e, V/2099

³⁸⁶ el-İsfehânî, a.g.e, s: 170

Aynı kökten gelen ve seyyie kelimesinin zıttı olan “hasene” kelimesi ise³⁸⁷ her türlü nimete verilen isim olarak tabir edilir.³⁸⁸ Râgıp el-İsfehânî ayrıca ihsan ile adalet arasında bir ayırım yaparak şu ifadeleri kullanır: “İhsan, adaletin üstündedir. Zira adalet, aleyhine olanın verileceği lehine olanın alınacağı, ihsan ise aleyhine olanın çoğunun verileceği, lehine olanın azının ise alınacağıdır.”³⁸⁹

Hz. Peygamber de ihsan’ı en güzel şekilde tarif etmiştir: “İhsan, sanki Allah’a seni görüyormuşçasına ibadet etmendir. Her ne kadar sen O’nu göremiyorsan da O, seni görmektedir.”³⁹⁰

İhsan’ın da iki türü vardır. Birincisi başkasına in’amdır ki, bana falanca ihsanda bulundu denilir. İkincisi ise kişinin kendi fiilinde ihsandır ve güzel bir ilim öğrenildiğinde veyahut güzel bir iş işlendiğinde olabilir.”³⁹¹

Görüldüğü üzere ihsan kelimesinden ibadetlerde samimiyet, farz ibadetlerle yetinmeyip Allah’ın rızasını ve mahabbetini kazanma yolunda nafie ibadetler de icra etmek anlaşılmaktadır.

cb- İhsan Kelimesinin Kullanımları

1) İnsani Erdemlerden Kaynaklanan İhsan

a) Öfkeye Hakim Olma

“O Takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”³⁹²

b) Sabırlı Olma

“ (Ey Muhammed) Sabırlı ol, çünkü Allah güzel iş yapanların mükafatını zayi etmez.”³⁹³

³⁸⁷ el-Cevherî, a.g.e, V/2099

³⁸⁸ el-İsfehânî, a.g.e, s: 170

³⁸⁹ el-İsfehânî, a.g.e, s: 170

³⁹⁰ el-Müslim, İmâm Ebi'l-Huseyn b. el Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahih-i Müslim*, I-V, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1955, İman, 1

³⁹¹ el-İsfehânî, a.g.e, s: 171

³⁹² Âl-i İmran, 3/134

c) *Taşkınlıktan Uzak Durma*

“ Onların sözleri, sadece şöyle demekten ibarettir: Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla; ayaklarımızı (yolunda) sabit kıl; kafirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl. ”³⁹⁴

Kur’ân, yukarıda zikredilen ayetlerde, insanı insan yapan erdemlere sahip olanları Muhsinler olarak nitelemektedir.

2) *İyi Amel Yapma İsteğinden Kaynaklanan İhsan*

a) *Allah’a Saygı Duyma*

“ Yoksa sen, gerçekten Yusuf musun? Dediler. O da, (evet) ben Yusuf’um, bu da kardeşim. (Birbirimize kavuşmayı) Allah bize lütfetti. Çünkü kim, (Allah’tan) korkar ve sabrederse, şüphesiz Allah güzel davrananların mükafatını zayi etmez, dedi. ”³⁹⁵

b) *Tüm Benliğiyle Allah’a Teslim Olma*

“ İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah’a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah’a varır. ”³⁹⁶

Hasan Basri Çantay, bu ayetin yorumunda şöyle demektedir: “ Fiil (esleme fiili) burada lafza-i celal ‘ بلي ’ edatıyla ‘ بلي من اسلم وجهه لله ’ kavli-i kerimesinde de ‘lam’ ile tadiye etmiştir. Birinci şekilde mana kendini bütünüyle Allah’a teslim etmek, yani yalnız O’na güvenip dayanmak, bütün işlerini ve durumunu O’na havale eylemektir. İkinci şekilde ise, zatında ve nefsinde Cenab-ı Hakk’a ihlas ve samimiyet göstermek demektir. ”³⁹⁷

³⁹³ el-Hûd, 11/115

³⁹⁴ Âl-i İmran, 3/147

³⁹⁵ el-Yûsuf, 12/90

³⁹⁶ Lokman, 31/22

³⁹⁷ Çantay, Hasan Basri, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim –Tefsiri Meâl-*, I-III, (nşr: haz: M.A.Yekta Saraç), Risale Basın Yayın, İstanbul, 1996, II/375

c) *Allah Yolunda Mücadele*

“ Ama bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Hiç şüphe yok ki Allah iyi davrananlarla beraberdir.”³⁹⁸

cc- *İhsanın Sonuçları*

1) *Dünyevi Sonuçları*

“ Allah da onlara dünya nimetini ve (daha da önemlisi) ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah iyi davrananları sever.”³⁹⁹

2) *Uhrevi Sonuçları*

“ İşte biz iyilik yapanları böyle mükafatlandırırız.”⁴⁰⁰

d- **“H.y.r” (Hayr)**

da- *Hayr Kavramı*

“Hayr” kelimesi “şerr” kelimesinin zıddıdır.⁴⁰¹ Akıl, adalet, fazilet ve faydalı şey gibi herkesin rağbet ettiğine “Hayr” denir. İki kısma ayrılmaktadır: 1- Mutlak hayr, 2- Mukayyed hayr.

1- Mutlak Hayr: Her durumda rağbet edilendir.

2- Mukayyed Hayr: Zeyd’e göre hayr Amr’a göre şerr olması gibi, birine hayr olanın diğerine göre şerr olduğu hayr’dır.⁴⁰²

Hayr ve Şerr kelimeleri iki türlü kullanılabilir: 1- İsim, 2- Sıfat. “ ولتكن منكم امة ” ayetinde geçen hayr kelimesi isimdir. “ هذا خير من ذلك ” cümlesinde “ افعل ” vezninde kabul edilen hayr ise sıfattır.⁴⁰³ Kelimenin çoğulu ise “Hayrât” şeklinde gelir.

³⁹⁸ el-Ankebût, 29/69

³⁹⁹ Âl-i İmran, 3/148

⁴⁰⁰ el-Mürselât, 77/44

⁴⁰¹ el-Cevherî, a.g.e, II/651

⁴⁰² el-İsfehâni, a.g.e, s: 231

⁴⁰³ el-İsfehâni, a.g.e, s: 231

db- Həyr İfade Eden Durumlar

1) Maddi Değer İfade Eden Həyr

a) İnsanın Mal Sevgisi Düşkünlüğü Anlamında

“ Ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür.”⁴⁰⁴

b) Refah (Huzur-Bolluk) Anlamında

“ Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa, onu kendisinden başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır verirse, (bunu da geri alacak yoktur). Şüphesiz o her şeye kadirdir.”⁴⁰⁵

c) Vahiyy Anlamında

“ (Ey müminler) Ehl-i Kitaptan kafirler ve putperestler de rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah, rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.”⁴⁰⁶

2) Her Türü İyi Tutum ve Davranışları İfade Eden Həyr

a) Salih Amel Anlamında

“ Sana (Allah yolunda) ne harcıyacaklarını soruyorlar. De ki maldan harcadığımız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”⁴⁰⁷

b) Dini ve Ahlaki Vecibeler Anlamında

“ Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ el-Âdiyât, 100/8

⁴⁰⁵ el-En'am, 6/17

⁴⁰⁶ el-Bakara, 2/105

⁴⁰⁷ el-Bakara, 2/215

⁴⁰⁸ el-Bakara, 2/109

c) *Abiret Azığı Anlamında*

“ ...Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Abiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvadır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının.”⁴⁰⁹

dc- *Hayrın Sonuçları*

1) *Dünyevi Sonuçları*

“ ...Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğini içindir. Yapacağımız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa karşılığı size tam olarak verilir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.”⁴¹⁰

2) *Uhrevi Sonuçları*

“ Namazı kılın, zekatı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızı noksansız görür.”⁴¹¹

Yukarıda zikredilen ayetlerde hayır kelimesi genellikle her türlü yardım-severliği ifade eden bir anlamda kullanılmış olup bu durum Müslümanlar arasında güçlü bir bağ meydana getirmiştir. Kur'ân'ın, hayır yapmayı teşvik eden bu ayetleri ve Hz. Peygamberin tavsiyeleri bağlamında, İslam kültürünün en önemli unsurlarından biri olan vakıflar, köprüler, hastaneler, darulacezeler vb. hayır eserleri çeşitli kişi ve kuruluşlarca açılmıştır. Bu da, diğer kültürlerde bulunmayan bir “yardımseverlik kültürü”nün oluşmasına yol açmıştır.

e- **“A.r.f” (Ma'ruf)**

ea- *Ma'ruf Kavramı*

Kökü A-RA-FA fiili olan Ma'ruf kelimesi ism-i mefuldür. “ **عرفة** ”, “ **عرفان** ”, “ **عرفان** ”, “ **عرفان** ”, “ **عرفة** ” şeklinde dört mastarı olduğundan bahsedilir. Mastar halinde bulunan irfân kelimesi ilim kelimesi ile karşılanmakta olup kelime if'al babına nakledildiğinde “birisinin bilgi sahibi olmasını sağlamak”, tef'il babına

⁴⁰⁹ el-Bakara, 2/197

⁴¹⁰ el-Bakara, 2/272

⁴¹¹ el-Bakara, 2/110

nakledildiğinde ise “bildirmek” manalarında kullanılmıştır.⁴¹² Urf “ العرف ” kelimesi aynı kökten gelir ve sabır manasına kullanılır.⁴¹³ Urf’un zıttı Nükr, ma’ruf’un zıttı ise münker’dir.⁴¹⁴

Ma’ruf kelimesi ise Allah’a itaatte bulunmayı, O’na yaklaşmayı ve insanlara ihsanı bildiren her türlü davranışı içine alır.⁴¹⁵

eb- Ablaki Açıdan Ma’ruf

1) Güzel Söz Söyleme

“ Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur.”⁴¹⁶

2) Uygun Olan Davranışta Bulunma

“ Ey peygamber! İnanmış kadınlar, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.”⁴¹⁷

3) İyiliği Emretme

“ Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onla kurtuluşa erenlerdir.”⁴¹⁸

Yukarıdaki ayetlerden anlaşıldığı üzere ma’ruf, iyi, güzel, faydalı işler yapmak dinin ve aklın öngördüklerine göre hareket etmeyi ifade etmektedir.

⁴¹² İbn Manzur, a.g.e, IX/236

⁴¹³ İbn Manzur, a.g.e, IX/238

⁴¹⁴ el-Cevherî, a.g.e, IV/1401

⁴¹⁵ İbn Manzur, a.g.e, IX/240

⁴¹⁶ el-Bakara, 2/263

⁴¹⁷ el-Mümtehine, 60/12

⁴¹⁸ Âl-i İmran, 3/104

ec- Toplumsal Açıdan Ma'rif

1) Ailenin Kurulması Noktasında Ma'rif

a) Kocanın Eşiyle İyi Geçinmesi

“ Ey iman edenler! Kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz.”⁴¹⁹

b) Babaların, Anaların Yiyecek ve Giyeceğini Karşılması

“ Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir...”⁴²⁰

c) Kadınların Haklarının Ma'rifte Uygun Olarak Görevlerine Denk Olması

“ ...Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah azîzdür ve hakimdir.”⁴²¹

2) Ailenin Dağılması Noktasında Ma'rif

a) Evliliğin Bitiminde Kadını Ma'rifle Tutmak ya da Bırakmak

“ Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir...”⁴²²

b) Ric'i Talakla Boşanmış Kadınların Eski Kocalarıyla Evlenmelerine Engel Olunamayacağı

“ Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaşmış oldukları takdirde, onların (eski kocalarıyla) evlenmelerine engel olmayın.”⁴²³

c) Boşanan Kadınlara Uygun Bir Surette Faydalandırmanın Olacağı

⁴¹⁹ en-Nisa, 4/19

⁴²⁰ el-Bakara, 2/233

⁴²¹ el-Bakara, 2/228

⁴²² el-Bakara, 2/228

⁴²³ el-Bakara, 2/232

“ Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlamak haklarıdır; bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur.”⁴²⁴

ed- Ma'rufun Sonuçları

1) Dünyevi Sonuçları

“ Sizden iyiye çağıran, ma'rufu emreden ve münkeri engelleyen bir ümmet olsun. İşte kurtuluşa erenler yalnız onlardır.”⁴²⁵

2) Uhrevi Sonuçları

“ Allah'a tevbe eden, kullukta bulunan, onu öven, onun uğrunda gezen, rüku ve secde eden ma'ruf (ıygun) olanı buyurup, münkeri yasak eden ve Allah'ın yasalarını koruyan müminlere de müjdele.”⁴²⁶

B- OLGUSAL YAKLAŞIM

1- Fesâd Olgusunun Sebepleri

a- Fikri/İtikadi Sebepler

aa- İnsan ve İfsad Düşüncesi

ez-Zemahşerî ve er-Râzî Fesâd'ı, bir şeyin yararlı durumdayken istikametinden sapmasıdır,⁴²⁷ şeklinde tanımlamışlardır.

İnsanoğlunun yaratılması safhasında Allah ile melekler arasında geçen diyalogda insanoğlunun fesâda (bozgunculuğa) meyilli bir varlık olduğu melekler tarafından dile getirilir: “ Bir zamanlar Rabbin, meleklere: «Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım,» demişti. (Melekler): « Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz!» dediler. (Rabbin): « Ben sizin bilmediğinizi bilirim» dedi.”⁴²⁸

⁴²⁴ el-Bakara, 2/241

⁴²⁵ Al-i İmran, 3/104

⁴²⁶ et-Tevbe, 9/112

⁴²⁷ ez-Zemahşerî, Keşşaf, I/179

⁴²⁸ el-Bakara, 2/30

Zikredilen ayette meleklerin “düzen bozucu” şeklinde itirazda bulunduğu varlık olan insan ilk fesâd olayını Habil-Kabil olayında gerçekleştirmiş ve o günden bu güne yeryüzünde fitnelere, kargaşalara, düzensizliklere sebep olmuştur. Müfessir Elmalılı Hamdi de fesâdı, herhangi bir şeyi veya mali bir değeri faydalanılacak halden çıkarmak ve özellikle de rabbine siyanla kendi nefsinin mahvetmek⁴²⁹ şeklinde tanımlayarak yeryüzünde Fesâd çıkarmaya çalışanların cana, mala ve ırza saldırarak veya tarım ürünlerini ve insan neslini bozmaya teşebbüs ederek ilahi düzeni ve halkın mutluluğunu bozmaya çalıştıklarından bahseder.⁴³⁰

bb- Tevhid İnancı ve İfsad Düşüncesi

Yeryüzünde kurulu olan denge ve ahengin sürekliliği mutlak güç ve hakimiyeti zatında bulunduran, kendisinden başka ilahın olmadığı Allah'ın sayesinde. Konuyla ilgili olarak Kur'an'da şu ayet geçmektedir: “ *Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu. Arş'ın rabbi olan Allah, onların vasıflandırdıklarından münezzehtir.*”⁴³¹ Bu ayetin yorumuyla ilgili olarak “İslam'da İnanç Esasları” isimli kitapta şu ifadeler yer verilir: “ Akıl nimetinden yoksun olmayan, kültür derecesi ne olursa olsun kendi seviyesinde aklını kullanma iradesine sahip bulunan herkes, tabiattaki birlik, beraberlik, ahenk ve düzeni sezer. Milyarlarca insan, hayvan, bitki ve cansızlar alemi...Milyarlarca yıldızlar, gezegenler...Gözle görülen ve görülmeyen varlıklar...Bunca çokluk ve çeşitlilik karşısında her bir alemi kendi içindeki tezatlarla rağmen ahenk içinde devam ettiren, bütün bu alemleri düzenleyip kainatın birliğini sağlayan, ilmin ve sanatın harikalarını göstererek idare eden sonsuz kudret sahibi yüce Allah zatında bir, sıfatlarında tek, fiillerinde yegane olmaz mı? Müslümanlar günün beş vaktinde kıldıkları kırk rekât namazda kırk defa “*El-Hamdü lillâhi rabbi'l-âlemin*” cümlesini tekrar ederek bu evrensel gerçeğin

⁴²⁹ Elmalılı, a.g.e, VI/204

⁴³⁰ Elmalılı, a.g.e, III/229

⁴³¹ el-Enbiyâ, 21/22

şuurunu muhafaza ederler. Kur'ân-ı Kerim insanın bu şuuruna, bu anlayışına hitap etmekte, ibret nazarıyla kainata bakmasını ve incelemesini istemektedir.”⁴³²

b- Ahlaki Sebepler

ba- Bencillik Duygusu

İnsanda bulunan bencillik duygusu onu zarara götüren etmenlerdendir. Kur'ân'da bu durum, kendilerine iki bağ verilip de birisinin diğerinden daha zengin sonucu zengin olanın kendi felaketini hazırladığı⁴³³ örnekte görülür.

bb- Ahlaki Zaaflar

1) Eğitim Eksikliği

Hiç kuşku yok ki bir toplumda sağlıklı nesillerin yetişmesi o toplumun fertlerine verilecek eğitimle ilgilidir. İnsanlara ne kadar iyi eğitim-öğretim verilirse bilinç düzeyi ve kötü alışkanlıklardan uzak durmak o derece artacaktır. Kur'ân'da 31. Lokman suresi 13. ila 20. ayetler eğitimle ilgili prensipleri ihtiva eder. Bu ayetlerden sadece birinin mealinin verilmesi ile yetinilecektir. 18. ayetin meali şöyledir: “ *Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü Allah kibirlenip gururlananı sevmez.*”

2) Eğitim Hataları

İnsanları yalan yanlış, tam olmayan bilgilerle eğitmek fertlerin sağlıksız yetişmelerine sebep olacağından, bunun sıkıntısını ileride toplumların çekme ihtimalleri yüksektir. Eğitim hatalarına meydan vermemek için her sahada yetişmiş eleman yetiştirmek toplumların üzerlerine bir görevdir.

bc- Nefsani İhtiraslar

1) Maddî İhtiraslar

“ *Şüphesiz Allah size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır. Ama darda kalana, başkasının payına el uzatmamak ve*

⁴³² Topaloğlu, Bekir- Yavuz, Yusuf Şevki-Çelebi, İlyas, *İslam'da İnanç Esasları*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1998, s: 82

⁴³³ el-Kehf, 18/32-44

*zaruret miktarını aşmamak üzere, günah sayılmaz. Çünkü Allah bağışlayan ve merhamet edendir.*⁴³⁴

el-İsfehâni, âyette geçen “başkasının payına el uzatmamak” ifadesini kendisinin talep hakkının bulunmadığı bir şeyi istemek ve kendisi için belirlenenin dışına çıkmamak olarak yorumlar.⁴³⁵

2) Manevi İhtiraslar

Maddi ihtiraslarda olduğu gibi manevi ihtiraslar da toplumu içten içe kemiren insanların birbirlerine kin tutmalarına ve buğz etmelerine yol açan, insanlar arasındaki sevgi ve kardeşlik bağlarını zayıflatan etmenlerdir.

c- Ameli Sebepler

ca- Kendine Menfaat Sağlama Düşüncesi

Kendi çıkarları uğruna tüm toplumu zarara uğratan insanlar bozulmaya sebep olurlar. Bir fabrika sahibinin fabrika atıklarını denizlere, nehirlere ve içme suyu kaynaklarına bırakması sonucu milyonlarca insanın tehdit altında olması sorunu bu kısma örnek gösterilebilir.

cb- Başkasına Zarar Verme Düşüncesi

Yeteri derecede eğitim görmemiş, içindeki kötü alışkanlık ve huyları törpüleyememiş kişilerde bu düşünce vardır. Bu gibi kimselerin bulunduğu ortamlarda kavga, gürültü, çekememezlik, dedikodu üst seviyededir.

⁴³⁴ el-Bakara, 2/173

⁴³⁵ el-İsfehâni, a.g.e, s: 72

2- Fesâd Olgusunun Gelişimi

a- Fesâd Olayında Şahıslar

aa- İfsad Edenler

1) Gaybi Varlıklar

a) Şeytan

“ Ey ademoğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık.”⁴³⁶

b) Cin

“ Allah, onların hepsini bir araya topladığı gün, « Ey cinler topluluğu! Siz insanlarla çok uğraştınız » der. Onların, insanlardan olan dostları ise: « Ey rabbimiz! (Biz) birbirimizden yararlandık ve bize verdiğin sürenin sonuna ulaştık » derler. Allah da buyurur ki: Allah'ın dilediği hariç içinde ebedi kalacağınız yer ateştir. Şüphesiz rabbın hikmet sahibidir, bilendir.”⁴³⁷

2) Şubûdî Varlıklar

a) Fesâdçı Şahıslar

aa) Firavun

Firavun, Mısır'da Amelika hükümdarlarının lakabıdır. Çoğuluna *ferâine* denilir. Nasıl ki Rum krallarının bazısına Kayser, bazısına Herakl (kral); Habeş krallarına Necaşi; Yemen meliklerine Tübba; İran hükümdarlarına Kisra; Türklerinkine Hakan deniliyordu. Buradaki Firavun'un ismi hakkında da çeşitli ihtilaflar vardır:

1- Velid b. Mus'ab (İbn İshak ve diğerleri)

⁴³⁶ el-A'râf, 7/27

⁴³⁷ el-En'am, 6/128

- 2- Fantus (Mukatil)
- 3- Mus'ab b. Reyyan
- 4- Muğîs (bazı tefsir bilginleri)
- 5- Kabus (Ebu Hayyan)⁴³⁸

K. Kerim'de Firavun kelimesi sadece Hz. Musa dönemindeki Mısır kralını ifade etmekte olup, Yusuf devrindeki kral için "rab" ve "melik" kelimeleri kullanılır. (Yusuf, 12/41-43,50) Firavun kelimesi Kur'ân'da 74 yerde geçer ve büyüklük taslayan, ilahlık iddiasında bulunan, halkını küçümseyen, zayıfları ezen bir kral olarak betimlenir. Musa (a.s) hakkı temsil eden elçilik zincirinin bir halkasını temsil ederken; Firavun, Karun, Haman ve taraftarları baskı, zulüm ve zorbalığın örneklerini taşırlar.

ab) Nemrut

Nemrut, zalim ve gaddar olarak tanınmış ve Allah'a karşı isyan etmiş, büyüklük taslamış bir kral. Hz. İbrahim zamanında yaşamıştır.⁴³⁹

ac) Hâmân

M.Ö. V. yüzyılda Fars kralı bulunan Ahaşveroş'un veziridir. Yahudilerin düşmanı olan bu adam, ülkedeki bütün Yahudileri öldürtmek için kraldan emir çıkartmış, fakat bir Yahudi olan kraliçe Ester, hünerle Yahudileri ölüm hükmünden kurtarıp onları öldürtmek isteyen Haman'ı astırmıştır.⁴⁴⁰

⁴³⁸ Elmalılı, a.g.e, I/293-294

⁴³⁹ Elmalılı, a.g.e, X/473

⁴⁴⁰ Ateş, a.g.e, VI/441

b) Fesâdcı Topluluklar

ba) Kafir Topluluklar

ba') Semûd Kavmi

Semud kavmi, Arab-ı âribe kabilelerindendir. Ad'dan sonra ve Hz. İbrahim'den önce Şam ile Hicaz bölgesi arasında Vâdi'l-Kurâ ve çevresinde yaşamışlardır.⁴⁴¹

el-A'raf suresi 73-79. ayetler Salih peygamberin Semud kavmine bir uyarıcı olarak gönderildiğinden ve bunların çok miktarda bozgunculuk yaptığından bahseder: “*Semud kavmine de kardeşlerine Salih'i (gönderdik): « Ey Kavmim, dedi. Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size rabbinizden apaçık bir delil geldi. İşte şu Allah'ın devesi, size bir mucizedir; bırakın onu Allah'ın arzında yesin (içsin), sakın ona bir kötülük etmeyin, yoksa sizi acı bir azap yakalar» Düşünün ki (Allah), Ad'dan sonra sizi hükümdarlar yaptı ve yeryüzünde sizi yerleştirdi. Onun düzlüklerinde saraylar ediniyorsunuz, dağlarını yontup evler yapıyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde bozgunculuk yapıp çıkarmayın... »⁴⁴²*

Yukarıdaki ayette geçen (عني) fiili “Ays” ve “ısıy” formalarında gelebilir. el-İsfehânî'ye göre birbirine yakın iki kavramdır.⁴⁴³ Lisânu'l-Arab'ta “ays” kelimesi, fesâd çıkarmak ve kabaca olmak manalarına gelirken⁴⁴⁴, aynı eserde “ısıy” kelimesi şiddetli bir biçimde fesâd çıkarmak anlamında kullanılmıştır.⁴⁴⁵ el-İsfehânî, “ays” kelimesinin hisle idrak edilebilen; “ısıy” kelimesinin ise hükmen idrak edilen yerde fesâd kelimesi yerine kullanılacağını vurgulamaktadır.⁴⁴⁶ Geçmiş kavimlerden Eyke Ashabı, Semud ve İsrail oğullarından bahseden ayetlerde ortak nokta, “...ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesâd çıkarmayın” “ولا تعثو في الارض” ifadesidir.

⁴⁴¹ İbn Kesir, a.g.e, III/434-435

⁴⁴² el-A'raf, 7/73-74

⁴⁴³ el-İsfehânî, a.g.e, s: 483

⁴⁴⁴ İbn Manzûr, a.g.e, II/170

⁴⁴⁵ İbn Manzûr, a.g.e, XV/29

⁴⁴⁶ el-İsfehânî, a.g.e, s: 483

Bu ifadeler bize bunların yeryüzünde en çok fesâd çıkaran kavimler olduğunu gösterir.⁴⁴⁷

ba²) Medyenliler

İnsanları Allah'ın dininden çevirmeye çalışarak itikat noktasında fesâd çıkaran, ticari hayatta hak ve adaleti gözetmeyen bu kavim hakkında Kur'an'da şu ifadeler yer alır: “*Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik): « Ey kavmim, dedi. Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil geldi. Ölçüyü ve tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin, düzeltildikten sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın; eğer inananlar iseniz böylesi sizin için daha iyidir. Ve her yolun başına oturup da tehdit ederek (insanları) Allah yolundan çevirmeye çalışmayın; düşünün siz az idiniz, o sizi çoğalttı ve bakın bozguncuların sonu ne oldu? »*⁴⁴⁸

ba³) Lât Kavmi

Erkeklerin birbirleriyle cinsel ilişkiye girmesi, yol kesiciliğin bolca yapılması ve çirkin yerlerde çirkin işlerin konuşulması bu topluluğun uyarılma ve sonrasında helak edilme nedenlerindedir. Kur'an'da bu kavimle ilgili şu ifadeler yer verilir: “*Lât'u da gönderdik, kavmine dedi ki: «Siz, sizden önce alemlerden hiç kimsenin yapmadığı bir fuhşa gidiyorsunuz. Siz erkeklere gidiyorsunuz, yol kesiyorsunuz ve toplantınızda edepsizce şeyler yapıyorsunuz ha? » Kavminin cevabı sadece: « Eğer doğrulardan isen, haydi Allah'ın azabını getir» demeleri oldu. Lât: «Rabbim şu bozguncu topluma karşı bana yardım et» dedi.*⁴⁴⁹

ba⁴) Firavun Kavmi

K. Kerim'de Firavun ve milletinin bozgunculuğuna dair şu ayet geçmektedir: “*Firavun milletinin ileri gelenleri: 'Musa'yı ve milletini yeryüzünde bozgunculuk yaptılar, seni ve tanrılarını bıraksınlar diye mi koyuveriyorsun?' dediler. Firavun: ' Onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız, elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz' dedi.*⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ Dumlu, a.g.e, s: 98

⁴⁴⁸ el-A'raf, 7/85-86

⁴⁴⁹ el-Ankebût, 28/28-30

⁴⁵⁰ el-A'raf, 7/127

ba') İsrailoğulları

Kur'ân'da bozguncu olarak nitelendirilen topluluklardan birisi de İsrail oğulları'dır: *"Yahudiler: « Allah'ın eli bağlıdır (Allah cimridir) dediler. Kendi elleri bağlandı ve söyledikleri sözden ötürü lanetlendiler. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, Rabbinden sana indirilen, onların çoğunun azgınlığını ve küfrünü artıracaktır. Biz, onların aralarına ta kıyamet gününe kadar düşmanlık ve kin atmışızdır. Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür. (Onlar) yeryüzünde bozgunculuğa koşar. Allah da bozguncuları sevmez."*⁴⁵¹

"İsrail, kelime itibariyle Allah'ın kulu anlamına gelir. Hz. Yakup'un unvanıdır. O'nun, Allah'ın halis kulu olduğunu belirtir. İsrail oğulları, Hz. Yakup'un soyundan gelen kimselerdir. Hicaz Yahudilerinin, Yahudileşmiş Arap kabileleri olduğunu söyleyenler vardır. Fakat bu görüş, doğru olmasa gerek. Eldeki deliller, bu Yahudilerin Filistin'den Hicaz'a göçmüş İsrail oğulları olduğunu göstermektedir. Bir kere Kur'ân-ı Kerim, onlara İsrail oğulları diye hitap etmektedir. Araplar, İsrail oğlu değildir. Gerçi Yahudilerden bir kısmı Arap adı taşır, ama bunların babalarının adı İbrani'dir. Mesela Abdullah b. Surya, Rifâ b. Zeyd b. Tâbut..."⁴⁵²

Mekki ve Medeni surelerde Yahudilerden farklı amaçlar için bahsedilir. Mekke'de Müslümanlara karşı olan müşriklerin Kur'ân'da anlatılan Musa ve Firavun kıssası gibi olaylardan ibret almaları vurgulanırken Medine döneminde Müslümanlara açık olarak düşmanca tavır sergilediklerinden dolayı, peygamberleri yalanladıklarından, onları öldürdüklerinden ve kutsal kitapları tahrif ettiklerinden bahsedilir.⁴⁵³

⁴⁵¹ el-Maide, 5/64

⁴⁵² Ateş, a.g.e, I/153-154

⁴⁵³ el-Bakara, 2/71-79, 87-93

ba⁶) Ye'cüc ve Me'cüc

Bu kelimelerin Arapça kökenli olup ateş ışığı ve kıvılcımı anlamındaki ecüc kökünden geldiği ve Ye'cüc- Me'cüc ile Yacoc-Macoc şeklinde okunduğu rivayet olunur.⁴⁵⁴

Süleyman Ateş, tefsirinde Ye'cüc-Me'cüc'ün iki ayrı millet mi yoksa tek bir millet mi olduğuna dair farklı görüşler olduğunu belirterek şu bilgilere yer verir: "Ye'cüc-Me'cüc yirmi iki kabile idi. Zülkarneyn, yirmi kabilenin önüne set yapmıştır. Bunlar ademoğullarının onda dokuzunu oluştururlar. Ye'cüc bir kavim, Me'cüc de ayrı bir kavimdir. Her kavim içinde dört bin ümmet vardır. bunların her erkeği, kendinden sonraya silah taşıyan bir erkek çocuk bırakmadıkça ölmez. Bunlar ademoğlu olmakla beraber dünyanın yıkımı için çalışırlar. Üç sınıfa ayrılırlar: Bir sınıfı Şam'daki Erz ağacı gibidir. Boyları göğe doğru yüz yirmi arşın gelir. Bir sınıfın boyları ve neleri bir olup yüz yirmi arşındır. Bunlara dağ, demir engel olamaz. Üçüncü sınıfın yapısı da öyledir ki; her biri bir kulağını döşek gibi altına serer, öteki kulağını yorgan gibi üstüne örter. Rastladıkları fili, canavarları, yılan ve akrepleri, domuzu, köpeği her canlıyı ve kendi ölümlerini yerler."⁴⁵⁵

K. Kerim 18. Kehf suresi 93-98. ayetlerde Arap yarımadasında insanlar arasında anlatılagelen Ye'cüc-Me'cüc ile Zülkarneyn arasındaki kıssaya ibret maksadıyla yer vermiştir. Yoksa yukarıda zikredilen özellikler bunlar hakkında rivayet ve hikayeden öteye geçmemektedir.

bb) Münafıklar

2. el-Bakara suresi 8-15. ayetler münafıkların iç yüzünü aydınlatır.

"İnsanlardan öyleleri de var ki, inanmadıkları halde; 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' derler. Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar, halbuki yalnız kendilerini aldatırlar da farkında olmazlar. Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırmıştır. Yalan söylemelerinden ötürü onlara acı bir azap vardır."

⁴⁵⁴ er-Râzi, a.g.e, XXI/170

⁴⁵⁵ Ateş, a.g.e, V/326-327

Münafıklar, 2. Bakara suresi 8-15. ayetlerde, Allah'a ve ahiret gününe inanmadıkları halde inandıklarını söyleyen, Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışan, kalplerinde hastalık bulunan, inanan insanlarla karşılaştıklarında inandık, şeytanlarıyla karşılaştıklarında ise, biz sizinle beraberiz, sadece onlarla alay ediyoruz diyerek ikiyüzlülük örneği sergileyen bir topluluk olarak betimlenmektedir.

Bu ikiyüzlülük durumu Medine döneminde başladı. Mekke'de böyle bir hareket yoktu. Orada korkusundan inanma diye bir şey söz konusu değildi. İsteyerek, gönülden, kalpten inanan, her türlü baskı ve zorlamaya göğüs geriyordu. Yani müminlerin düşmanları çoğunlukta idi. Medine'de ise Müslümanlar çoğunlukta idi. Bu nedenle Evs ve Hazrec kabilelerinden inmayan kimseler, kabile içinde tutunamıyordu. Bundan dolayı nifak hareketi ortaya çıktı.

Münafıkların oluşturduğu bölge yalnız Medine'de sınırlı değildi. Medine'nin çevresinde oturan bedevi Araplardan da münafıklar vardı. Bu bedeviler menfaatlerinde göre hareket eden insanlardı. Çıkarlarına uygun buldukları zaman gelip Allah'ın elçisiyle birleşirler, bir tehlike gördükleri zaman yüz çevirirlerdi.⁴⁵⁶

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde bu topluluğun inanmamakla beraber inanmış göründükleri, namazlarını kıldığı, zekatlarını verdiği, savaşlara katıldıkları anlatılmaktadır.

ab- İfsad Edilenler

1) Fertler

"...Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur..."⁴⁵⁷

2) Aileler

"Vaktiyle biz, İsrailoğullarından: Yalnızca kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve 'insanlara güzel söz

⁴⁵⁶ Ateş, a.g.e, I/110

⁴⁵⁷ el-Maide, 5/32

söyleyin, namazı kılın, zekatı verin' diye de emretmiştik. Sonunda azının müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz."⁴⁵⁸

3) Topluluklar

" Firavun, (Mısır) toprağında gerçekten azmış, halkını çeşitli zümrelere bölmüştü. Onlardan bir zümreyi güçsüz buluyor, bunların oğullarını boğazlıyor, kızlarını ise sağ bırakıyordu. Çünkü o bozgunculardandı."⁴⁵⁹

4) Toplum

" O dönüp gitti mi, yeryüzünde ortalığı fesâda vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozguncululuğu sevmeyiz."⁴⁶⁰

5) İnsanlık

" ...Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur..."⁴⁶¹

b- Fesâd Olayında Gelişim Süreci

ba- Kısa Vadeli Gelişim Süreçleri

Kötülüklerin kısa bir zaman dilimi içinde sonuçlanması. Örneğin haksız yere adam öldürme.

bb- Orta Vadeli Gelişim Süreçleri

Kötülüklerin etkilerinin zamanla hissedilmeye başlanması. Örneğin, hırsızlık, yalan, iftira gibi suçların gitgide fazlalaşmasıyla toplumun hızla bozulmaya doğru gitmesi.

⁴⁵⁸ el-Bakara, 2/83

⁴⁵⁹ el-Kasas, 28/4

⁴⁶⁰ el-Bakara, 2/205

⁴⁶¹ el-Maide, 5/32

bc- Uzun Vadeli Gelişim Süreçleri

Kötülüklerin uzun bir zaman diliminin ardından ortaya çıkması. Örneğin, ilk bakışta önemsiz gibi duran bir kötülüğün uzun bir müddet sonra toplumu bozması.

3- Fesâd'ın Tezahürleri

a- Ahlaki Alanda

aa- Ahlaki Güzelliklerin Yitirilmesi

“ (Resulüm) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecaviz, günaha dadanmış, kaba ve haşin, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine, mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme.”⁴⁶²

ab- Ahlaki Kötülüklerin Yaygınlaşması

“ ...Allah sana ibsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah bozguncuları sevmez.”⁴⁶³

b- Ameli Alanda

ba- Allah'ın Haklarına (Hukukullah) Tecavüz

Konuyla ilgili pek çok âyet olmakla birlikte bu kısmın alt başlıklarında birer âyet verilmekle yetinilecektir.

1) Dini Emirleri Terk Etme

“ (İsrailoğullarına) Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yiyeceğinizi. Kapısından eğilerek girin, (girerken) « hitta! » (Ya Rabbi bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınız bağışlanılsın; zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.

⁴⁶² el-Kalem, 68/10-14

⁴⁶³ el-Kasas, 28/77

*Fakat zalimler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik.*⁴⁶⁴

2) Dini Yasakları İşleme

*“ İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”*⁴⁶⁵

bb- İnsan Haklarına (Hukuku'l-İbad) Tecavüz

1) Temel Değerler Üzerindeki Tecavüzler

a) Dinin İfsadı

*“ İnkâr edip de (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracacağız.”*⁴⁶⁶

b) Aklın İfsadı

*“ İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmi delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır. İşte onlara rüsvay edici bir azap vardır.”*⁴⁶⁷

c) Cana Tecavüz

ca) Haksız Yere Adam Öldürme

Haksız yere adam öldürme yeryüzündeki en büyük zulümlerden birisidir. Çünkü katilde bulunan kimse karşısındakinin kendisine haram kılındığına kulak asmamış, karşısındakine yaşam hakkı tanımayıp başkalarına da bu konuda cesaret vererek fitne ateşini yakmış olur. Kur'ân'da İsrail oğullarından bahseden bir ayette mealen şöyle denilmektedir: *“Bunun içindir ki, İsrail oğulları'na «kim, bir cana kıymamış ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları*

⁴⁶⁴ el-Bakara, 2/58-59

⁴⁶⁵ eş-Şuara, 26/183

⁴⁶⁶ en-Nahl, 16/88

⁴⁶⁷ Lokman, 31/6

*öldürmüş gibidir. Kim de onu(n bayatını kurtarmak suretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur. And olsun elçilerimiz onlara açık deliller getirdiler, ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler.*⁴⁶⁸

Allah, bir insanı öldürmenin ne kadar kötü bir şey olduğunu bildirdikten sonra bu bozgunculuğun cezasını diğer ayette şu şekilde tebyin etmektedir: “Allah ve Resulüne karşı savaşan ve yeryüzünde fesâd çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi ya da yeryüzünde başka yere sürgün edilmeleridir. Bu, dünyada olanlar için bir zillettir. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır.”⁴⁶⁹

Konumuzla ilgili olarak tekrar 32. ayete dönecek olursak; ayetin başındaki “من اجل ذلك” ifadesi hakkında tartışma vardır. er-Râzî bunu şöyle dile getirir: “Min ecli zalik, ifadesi Habil ve Kabil kıssasında İsrail oğullarına kisası farz kılmak şeklinde geçmektedir. Bu bir problemdir. Habil-Kabil olayıyla kisasın İsrail oğullarına farz kılınması arasında bir münasebet yoktur. İkincisi ise kisasın vücubiyeti bütün milletlerde geçerli olan bir hükümdür. Onun İsrail oğullarına tahsis edilmesinin faydası nedir?”⁴⁷⁰ Elmalılı da bu probleme dikkat çeker ve Hasen ile Dahhak’ın zikredilen kıssadaki öldürmenin, Hz. Adem’in sulbünden gelen iki oğulları arasında değil, İsrail oğullarında vuku bulduğunu, Adem oğlundan maksadın İsrail oğullarından iki kişi demek olduğu görüşünü savunduklarını, fakat kendisinin buna katılmadığını belirtir.⁴⁷¹ O, bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklar: “O halde bunu şöyle anlamak gerekir. “من اجل ذلك” kıssaya değil, kıssanın manasındaki etkin manalara aittir. Şöyle ki, insan öldürmek, gerçekte büyük bir zulüm, hüsrân ve nedametın sonuçlarından başka bir şey olmayan büyük bir cinayettir. İnsan olanların bundan son derece sakınmaları gerekir.”⁴⁷² Süleyman Ateş de konuyla ilgili görüşlerini şöyle açıklamıştır: “Neden bir insanı öldürmek, bütün insanları öldürmek sayılmıştır? Çünkü bir insan, türünü temsil eder. Bir

⁴⁶⁸ el-Maide, 5/32

⁴⁶⁹ el-Maide, 5/33

⁴⁷⁰ er-Râzî, a.g.e, XI/211

⁴⁷¹ Elmalılı, a.g.e, III/225

⁴⁷² Elmalılı, a.g.e, III/225-226

insanın haksız yere öldürülmesi, toplumda öldürme olaylarının yayılmasına, sonunda bütün insanların birbirine düşmesine, haksızlıkların ve düşmanlıkların çoğalmasına, toplum düzeninin bozulmasına yol açar. Birinin hayatını koruyup kurtarmak da toplumda can güvenliğini sağlar. Toplumun gönül huzuru ile yaşatır. Yüce Allah, bir ferdin hayatını bir toplumun hayatı kadar değerli görmüş, fertlerin hayatlarına saygının, toplumun hayatı, güvenlik ve mutluluğu ve toplumda cinayetleri önlemek için kisasın gerekliliğini anlatmak istemiştir.”⁴⁷³

cb) Haksız Yere Savaş Açma

el-Bakara suresinin 246-252. ayetleri cihadın önemini müminlere anlatmaktadır. Hz. Musa’dan sonra Yahudiler hanif dinin öğretilerinden uzaklaşmışlardı. Bazıları putperest olmuş, diğerleri de günah denizinde yüzmekteydiler. Üzerlerine miskinlik çökmüştü. Bu durum onları zayıflatmış, bunun neticesinde düşman saldırılarına uğramışlardı. Daha sonra kendilerine gelen peygamberle birlikte üzerlerindeki ölü toprağı kalkmış, kendilerinden sayıca daha üstün olan toplulukları mağlup etmişlerdi. Buna karşılık müminler de hicretin ilk yıllarında sayıca az idiler. Karşılarında ise kendilerine her türlü eziyet, işkence ve ambargoyu uygulayan hak ve adalete uygun olmayan düzenlerinin ellerinden gideceğinden korkan bir topluluk vardı. İşte Allah Teala adeta bu ayetlerle şunu demek istemiştir: Ey müminler! Önemli olan kemiyet değil, keyfiyettir. Sayınızın az olduğuna bakmayın. Önceki topluluklarda da sayısı az olan nice müminler vardı ki, sayıca kendilerinden çok daha fazla olan toplulukları mağlup ettiler. Size düşen bana ve gönderdiğim dine sarılmanızdır.

Bu ifadelerden sonra ayetleri ve ayetlerle ilgili görüşleri nakledelim: “ ... *Calut ve ordusuna karşı çıktıklarında « Rabbimiz! Bizze sabır ver, sebatımızı artır, inkar eden millete karşı bize yardım et» dediler. Onları –Allah’ın izniyle- bozguna uğrattılar; Davud, Calut’u öldürdü; Allah Davud’a hükümrancılık ve hikmet verdi ve ona dilediğinden öğretti. Allah’ın insanları birbiriyile savması olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu. Fakat Allah alemlere lütuftur.”⁴⁷⁴ Esed, “Allah bazı insanları başkaları ile savuşturmasaydı” ifadesinin,*

⁴⁷³ Ateş, a.g.e, II/512

⁴⁷⁴ el-Bakara, 2/250-251

Allah'ın insanlara kendilerini baskıya ve zulme karşı savunma gücü vermesine veciz bir atıf olduğunu vurgular.⁴⁷⁵ Aynı yeri ez-Zemahşerî şöyle yorumlar: “Şayet, Allah'ın, insanların bir kısmını diğerleriyle savması, onlardan fesâdlarını çekip alması olmasaydı bozguncular galip gelir yeryüzü bozulur, faydaları yok olup ekin ve nesil gibi maslahatları ortadan kaybolurdu.”⁴⁷⁶ er-Râzî ise, bozgunculara karşı savunma görevi görenlerin Allah'ın nebileri, resulleri ve dininin önde gelenleri olduğuna atıfla bulunur.⁴⁷⁷

cc) Savaşta Haddini Aşma

“Sizce karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez.”⁴⁷⁸

cd) Terör (Hırâbe)

5. el-Maide suresi, 33 ve 34. ayetler yeryüzünde fesâd için çalışanların terör suçu işlediğini ve cezaya çarptırılmaları gerektiğini beyan eder: “Allah ve Resulüne karşı savaşan ve yeryüzünde fesâd çıkarmaya çalışanların cezasın, ancak öldürülmeleri veya asılmaları yahut ayak ve ellerinin çaprazlama kesilmesi, ya da yeryüzünde başka bir yere sürgün edilmeleridir. Bu, dünyada onlar için bir zillettir. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır.”

er-Râzî konuyla ilgili olarak ayetlerden şu hükümleri çıkarmıştır.

1- Savaş Allah'a da olabilir. Resulüne ve veli kullara da. Allah'a karşı olduğunda mecaz, Resulüne karşı olduğunda ise hakikat ifade eder. Ayeti hakikat ve mecazın ikisine de hamledilmesi gerekir.

2- Bu vaîd (tehdit) kafirleri ve fasık müminleri kapsar.

3- Ayette geçen “و” bir kısım alimlere göre tahyir (iki şeyden birini seçmek) diğer bir kısmına göre beyan içindir. Tahyir için olursa, bu suçları işleyen kimseye, ayetin belirttiği cezalardan biri verilir. Devlet başkanı isterse suç işleyen kimsenin

⁴⁷⁵ Esed, a.g.e, I/76 (242. dn.)

⁴⁷⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e, I/382

⁴⁷⁷ er-Râzî, a.g.e, VI/203

⁴⁷⁸ el-Bakara, 2/190

öldürülmesine, isterse asılmasına, isterse ellerinin ve ayaklarının çapraz kesilmesine, isterse sürgün edilmesine karar verebilir. Beyan için olursa suçun ağırlık durumuna göre bu cezalardan biri uygulanır. Yalnız adam öldürmüş olan öldürülür. Hem adam öldürmüş hem de mal gasbetmiş olan kimsenin elleri ve ayakları çapraz kesilir, sonra öldürülür ve asılır. Adam öldürmeyip sırf mal gasbetmiş olan kimsenin el ve ayağı çapraz kesilir. Yollarda kesicilik yapan, fakat mal almayan kimse sürgün edilir. Sürgün (bir yerden bir yere sürmek) kişinin şer çıkarmasına sebep olur. Bu caiz değildir. Küfür diyarına sürmek de olmaz. Bu onun dinden dönmesine yol açar. Ayette geçen “yahut yerden sürülmelidir”in manası, yerin tamamından sürülmeleri demektir. Bu da hapisle olur. Böylece tutuklu dünya lezzetlerinden yararlanamaz, sevdiklerini göremez.

4- Ayette geçen “siz kendilerini yakalamazdan önce tevbe edenler hariç” ifadesi, yakalanmadan önce tevbe eden suçluların affedilebileceğini bildirmektedir. Şafii’ye göre tevbe ile Allah’ın hakkı düşer, fakat kulların hakkı düşmez. Bu suçlular, eğer insan öldürmüş ve yakalanmazdan önce de tevbe etmişlerse, kan sahibi isterse kısas yaptırır, isterse katili affeder. Bu kişilerin mutlaka öldürülmesi zorunluluğu tevbe ile ortadan kalkar.⁴⁷⁹

Muhammed Esed, yukarıda geçen hükümlerin klasik müfessirlerin değerlendirmeleri olduğunu ve bunları yanlış bulduğunu ifade eder. Ona göre ayette geçen “aşırılıklar” ifadesi şiddet suçlarına ve özellikle insanların acımasızca öldürülmesine işaret eder. “Allah ve peygamberine savaş açmak” ile de başka insanların Allah inancını sarsmaya yönelik bilinçli davranışlarının yanı sıra Allah’ın koyduğu ve bütün elçilerin açıkladığı ahlaki ilkelere düşmanca bir muhalefet ve onların kasıtlı olarak göz ardı edilmesi anlatılmaktadır. “Eli ve ayağı kesmek” deyimini, “birinin gücünü yok etmek” ile eş anlamlıdır. Burada da hem fiziksel hem de mecazi anlamda “mefluç/kötürüm hale getirilme”yi gösteriyor olabilir. “Min hilaf” deyimini ise, “döneklilikleri” veya “sapkınlıkları yüzünden”dir şeklinde ifade edilmelidir. Bütün bunlardan dolayı buradaki ayetler şer’i bir hükmü açıklamaz. Ayetler geniş zaman kipinde değerlendirilmelidir. Bu da kendisini Allah’a karşı

⁴⁷⁹ er-Râzî, a.g.e, XI/214-218

savaş açanların hakkettikleri cezanın kaçınılmazlığı yolunda bir durum tespiti olarak gösterir. Onların ahlaki yükümlülüklerine düşmanlıkları bütün dini/manevi değerlerini kaybetmelerine yol açar. Sonuçta düştükleri uyumsuzluk ve “sapıklık” aralarında dünyevi kazanç ve güç uğruna, hiç bitmeyen bir çatışmayı teşvik eder. Birbirlerinden çok sayıda insan öldürürler de birbirlerine büyük ölçüde işkence eder ve sakat bırakırlar, sonuçta bir toplum silinir gider veya Kur’ân’ın belirttiği gibi “yeryüzünden sürülürler”. Sadece bu yorum, ayette geçen bütün ifadeleri tam anlamıyla dikkate almaktadır.⁴⁸⁰

d) Mala Tecavüz

da) Hırsızlık

Yüz kızartıcı fiillerden ve fesâd (bozulma) çeşitlerinden⁴⁸¹ birisidir. Kur’ân-ı Kerim’in Yusuf suresinin 70-73. ayetleri konuyla ilgilidir: “*Yusuf onların yüklerini yükletirken, bir su kabını kardeşinin yüküne koydurdu. Sonra bir münadi şöyle bağırdı: « Ey kervancılar, siz hırsızsiniz!» Geri dönerek, « Ne kaybettiniz?» dediler. «Hükümdarın su kabını kaybettik, onu getirene bir deve yükü mükafat verilecek, buna ben kefil oluyorum dediler. Allah’a yemin ederiz ki, memleketi ifsat etmeye gelmediğimizi ve hırsız da olmadığımızı biliyorsunuz» dediler.*”

db) Ölçü ve Tartıda Haksızlık

Kur’ân’ın amaçlarından biri de şüphesiz erdemli bireylerden oluşan toplum oluşturmaktır. Buna bağlı olarak K.Kerim’de ahlaki muhtevanın ağır bastığı prensipler bulunur. el-Hûd suresindeki ticari hayatla ilgili olan ayetler kişinin dürüst olmasının tevhid ilkesiyle kopmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu, aksi durumun, bozulmaya yol açacağından bahseder. Ayetlerin meali şöyledir: “*Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik): « Ey kavimim, dedi. Allah’a kulluk edin, sizin O’ndan başka tanrınız yoktur; ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Ben sizi bolluk içinde görüyorum ve ben sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum ey kavimim, ölçüyü ve tartıyı tam dengeli yapın,*

⁴⁸⁰ Esed, a.g.e, I/194-195, (40-46. dn.)

⁴⁸¹ el-Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, en-Nuketü ve’l-’ıyûn Tefsiri’l-Mâverdî, I-VI, Dâru’l-Kütübî’l-İlmî, Beyrut, 1992, III/63

insanların eşyasını eksik vermeyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak kötülük etməyin”⁴⁸²

Bu ayetlerle ilgili olarak er-Râzî iki tür noksanlık olduğundan bahseder: “ 1- Ölçmeyi kendilerinin yapıp miktarı eksik tutmaları, 2- Satın alma hakkına sahip olup gereğinden fazlasını almaları ki, bu da başkasının hakkının eksik tutulması anlamına gelir. Her iki durumda da noksanlık meydana gelmiş olur.”⁴⁸³

Yukarıda zikredilen ayetin yorumuyla ilgili olarak Muhammed Esed, ayetlerin hem maddi haklara hem de ahlaki ve toplumsal haklara riayete vurgu yaptığını⁴⁸⁴ anlatılan kıssanın arkasında genel ahlaki ilkelerin bulunduğundan bahisle şu ifadelere yer verir: “ Böylece, Tevhid inancıyla (Allah’tan başka Tanrı olmadığına inanmak) insanlar arası ilişkilerde adaleti gözetmek ilkesi burada doğruluğun, doğru yolun, biri olmazsa olmaz iki ana ilkesi, iki temel boyutu olarak konuluyor. Bazı müfessirlere göre, Meyden halkı özellikle ticari zihniyetin, karmaşık ticari ilişkilerin geliştiği ve buna bağlı olarak ticari hile ve sahtekarlıklara yaygın olarak başvuru olan bir toplumdur. Bununla birlikte, açıktır ki, bu ayet ve devamının ifade ettiği mesaj, sadece “tarihsel” boyuta bağlı kalınarak yapılan yorumların çok ötesine geçmektedir. Hz. Şuayb kıssasının bu versiyonuyla güdülen amaç, Kur’ân’ın daima yaptığı gibi, her çağda ve her toplum için geçerli genel bir ahlaki ilkenin dile getirilmesidir ki, bu da, kişinin insan ilişkileri alanında dürüst olmadıkça –yani, hem manevi planda hem de toplumsal planda dürüst olmadıkça- Allah’a karşı da dürüst olamayacağı ilkesidir.⁴⁸⁵ Ayrıca el-A’raf suresi 85-93. ayetler ile eş-Şuara suresi 177-185. ayetler aynı konudan bahsetmektedir.

dc) Kamu Malına Zarar Verme

Tarihte hükümdarlar gerek saltanat hırsı gerekse diğer sebeplerden dolayı girdikleri ülkeleri yıkıp yağmalamışlardır. Kur’ân bu durumu Sebe melikesinin ağzından şöyle dile getirmektedir: “*Melike, « hükümdarlar bir memleketi girdiler mi, orayı bozarlar, halkının şereflielerini alçaltırlar. (Her halde) onlar da (Hz. Süleyman ve askerleri)*

⁴⁸² el-Hûd, 11/84-85

⁴⁸³ er-Râzî, a.g.e, XVIII/40

⁴⁸⁴ Esed, a.g.e, I/289, (68. dn.)

⁴⁸⁵ Esed, a.g.e, I/443, (117. dn.)

*böyle yapacaklardır.» dedi.⁴⁸⁶ Klasik müfessirler ayette geçen *dubul* kelimesini “zorla ve kaba kuvvetle” olarak anlamışlardır.⁴⁸⁷ Yine ayette geçen *mülük* terimini Muhammed Esed şöyle açıklamaktadır: “Buradaki *mülük* terimi, «krallar» anlamını taşıyor olmakla birlikte, kelimenin geleneksel anlamıyla «kral» olmasa da iktidarı zora başvurarak ele geçiren ve tebaaya baskı uygulayan her türlü despot ve zorbayı ifade ediyor olabilir.⁴⁸⁸ Muhammed Esed, zora başvurarak ele geçirme yönteminin de Kur’ânî öğretilerle bağdaşmadığını şöyle ifade eder: “Böylece Sebe melikesi, Hz. Süleyman’a kuvvet yoluyla karşı çıkmayı yöntem olarak bir kenara bıraktığını ifade etmektedir. Onun ifadesinde, zora başvurmak yoluyla (anveten) elde edilen gücün, baskıya, toplumsal acılara ve manevi/ahlaki çöküntüye yol açmasından dolayı menfur olduğu yolundaki Kur’ânî öğreti de dile getirilmektedir.”⁴⁸⁹*

Dikkat edilirse fesâd kelimesi Sebe kraliçesi ve Firavun hakkında yalnızca Allah’ın yeryüzüne koymuş olduğu denge ve ahengi bozma manasına değil, kurulu düzeni bozabilecek bir unsuru ifade etmektedir.

e) *İffete Tecavüz*

ea) *Maddi Şahsa Tecavüz: “Hars ve Nesli İtlaf”*

Kur’ân-ı Kerim’in 2. el-Bakara suresinin 204-207. ayetleri, bozguncu ile mütevazı olmak üzere iki farklı insan karakterini çizmektedir: “*İnsanlardan öylesi var ki, dünya hayatına dair sözü, senin hoşuna gider. Kalbinde olan Allah’ı şahit tutar. Oysa o, hasımların en yamanıdır. Dönüp gitti mi (veya işbaşına geçti mi) yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır; Allah da bozgunculuğu sevmeyiz. Ona : «Allah’tan kork!» dense, gururu, kendisini günaha sürükler, artık ona cehennem yetişir; ne kötü bir yataktır o! İnsanlardan öylesi de var ki, Allah’ın rızasını dileyerek kendi nefsinin satar (kendisini feda eder) Allah ise kullarına daha şefkatlidir.”*

⁴⁸⁶ en-Neml, 32/34

⁴⁸⁷ el-Begâvî, a.g.e, III/417; ez-Zemahşerî, a.g.e, III/147

⁴⁸⁸ Esed, a.g.e, II/767, (25. dn.)

⁴⁸⁹ Esed, a.g.e, II/767, (26. dn.)

Zikredilen ayetler Sakîfli Ahnes b. Şerik hakkında inmiştir. O Zühre oğullarının kendisiyle anlaşma yaptığı kimse idi. Medine'ye Hz. Peygamberin yanına geldi ve ona Müslüman olduğunu açıkladı. Peygamber bu durum şaşırınca ona Müslüman olduğuna dair dil döktü. Peygamberin yanından çıkınca Müslümanların ekinlerinin bulunduğu bir alana uğradı ve ekinleri yaktı, hayvanları telef etti. Bunun üzerine “dönüp gitti mi yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır...” ayeti nazil oldu.⁴⁹⁰ er-Râzî ayetin yorumuyla ilgili olarak şu ifadeler yer verir: “Müfessirlerin bu konuda iki görüşü vardır. Birincisi sadece peygamberin çağdaşı bu kişiyi ve bu kişinin vasıflarına sahip münafıkları kapsamaktadır. İkincisi bu ifade genel olup ayette zikredilen bu vasıflara sahip her bir kimse bir gruba dahildir.⁴⁹¹ Muhammed Esed ise, buradaki (li yüfside) “li” edatının bir çok müfessirin anladığı gibi bilinçli bir niyet taşımak manası vermediğini sonuç belirtmek için kullanılan “lam” harfinin fonksiyonunu görmesinin de mümkün olduğunu bu takdirde mananın bilinçli bir niyetin varlığı veya yokluğu söz konusu olmadan “fesâd saçmakla uğraşır” olacağını belirtir.⁴⁹² Menâr tefsirinde ise ayette geçen *hars* kelimesinden maksadın kadınlar olduğu belirtilmiştir.⁴⁹³ Bu durumda “ürünün ve neslin yok edilmesi”, aile hayatının sarsıntıya uğraması ile ve sonuçta bir toplumsal yapının çökmesi ile eşanlı olur. Bu iki yorumun her ikisine göre de pasaj şu anlama gelmektedir: Yukarıda tanımlanan zihniyet (fesâdçı zihniyet) genel bir kabul görüp sosyal davranışları yönlendirir hale gelir gelmez kaçınılmaz bir şekilde yaygın bir ahlaki çürüme ve sonuç olarak sosyal bir çözülme ile noktalanır.⁴⁹⁴

ed') Zina

“ Zinaya yaklaşmayı. Zira o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.”⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ et-Taberî, a.g.e, II/312

⁴⁹¹ er-Râzî, a.g.e, V/196

⁴⁹² Esed, a.g.e, I/60 (189. dn.)

⁴⁹³ Reşid, a.g.e, II/248

⁴⁹⁴ Esed, a.g.e, I/60, (189. dn.)

⁴⁹⁵ el-İsrâ, 17/32

ed²) Livata

İnsan neslinin devamı erkek-kadın birlikteliği ile gerçekleşir. Bunun dışındaki ilişkiler (erkek-erkek= Livata; kadın-kadın= lezbiyenlik) hem ahlaki açıdan hem de neslin devamı açısından tehlikeli ve zararlıdır. Toplumdaki değerlerin ve dengelerin bozulmasını ayol açar. Bilindiği gibi Kur'ân'da Lut kavmi livatadan dolayı helak edilen kavim olarak geçmektedir. 29. el-Ankebût suresi 28-30 ayetler mealen şöyledir: “*Lut da milletine şöyle demişti: « Doğrusu siz dünyalarda hiç kimsenin sizden önce yapmadığı bir hayasızlığı yapıyorsunuz.» “Erkeklerle yaklaşıyor, yol kesiyor ve toplantılarımızda fena şeyler yapmıyor musunuz? Milletinin cevabı: «Doğru sözlü ise bize Allah'ın azabını getir» demek oldu. Lut: « Rabbim! Bozgunculara karşı bana yardım et.» dedi.⁴⁹⁶*

Ayette geçen “siz, sizden önce alemlerden hiç kimsenin yapmadığı bir fuhşa gidiyorsunuz.” ifadesini ez-Zemahşerî gerçekten bu olayın hiç vuku bulmadığı şeklinde anlarken, S.Ateş anlamın gerçekte bu olmadığını, anlatılmak istenenin Lut kavminin bu işe çok düşkün olduğu, bunu gizli değil herkesin önünde, toplantı yerlerinde yapacak kadar şeklinde görüş belirtir.

29. ayetteki “yol kesiyorsunuz” ifadesini, er-Râzî bu ifadeyi türün (neslin) devamı için erkekle kadının birleşmesi olan mu'tad yolu bırakmak olarak anlarken; el-Beğavi, ve er-Râzî 29. ayette geçen “yol kesiyorsunuz” ifadesini erkekleri kadınlara tercih etmekle türün (neslin) devamı için erkekle kadının birleşmesi olan mu'tad yolu bırakmak olarak yorumlamışlardır.⁴⁹⁷

eb) Manevi Şahsiyete Hakaret

eb¹) Doğrudan Hakaret: Sözlü Saldırı

- Kasf

⁴⁹⁶ el-Ankebût, 29/28-30

⁴⁹⁷ er-Râzî, a.g.e, XXV/58; el-Beğavi, a.g.e, III/466

“ *Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şabitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkardırlar.*”⁴⁹⁸

- İftira

“ *Kim kasıtlı veya kasıtsız bir günah kazanır da sonra onu bir sufsuzun üzerine atarsa, muhakkak ki, büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.*”⁴⁹⁹

- Sağlam Olmayan Söz Söyleme

Yalan, isnadsız ve iftira sözleri sarf etmek toplumu içten içe kemiren hasletlerden birkaçıdır. Kur’ân da Allah’a iman edenlerin bundan kaçınmalarını emretmektedir: “*Ey inananlar! Allah’tan sakının, dürüst söz söyleyin de Allah işlerinizi kendinize yararlı kılsın ve günahlarınızı size bağışlasın. Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse, şüphesiz büyük bir kurtuluşa ermiş olur.*”⁵⁰⁰ ez-Zemahşerî, ayette geçen “şedid” kelimesini hak olarak karşılarken, aynı kökten gelen sedâd kelimesinin hakkı amaçlamak ve adaleti söylemek manalarına geldiğini ifade etmektedir.⁵⁰¹

eb²) Dolaylı Hakaret

- Kendini Büyük Görme

28. el-Kasas suresi 76-84. ayetlerde mali baskı ve vurgunculukta sembol bir tip olan Kârûn kıssası anlatılmaktadır. Kârûn, Mûsâ kavminden olup güçlü bir topluluğun taşıyamayacağı kadar hazineye sahipti. Ancak bu servetine güvenerek başkalarına değer vermemiş, haksızlık etmiş, böbürlenmiş ve Allah da onu servetiyle birlikte yerin dibine geçirmişti. Ahiret için iyilik yapan karşılığını kat kat fazlasıyla görür. Kötülük yapan ise bunun karşılığını alır. İşte ahiret dünyada yeryüzünü ıslah etmeye çalışanların yurdudur. Dünyada baskı, zulüm, zorbalık, bozgunculuk yapıp böbürlenilenlerin değil.

⁴⁹⁸ en-Nûr, 24/4

⁴⁹⁹ en-Nisa, 4/112

⁵⁰⁰ el-Ahzab, 33/70-71

⁵⁰¹ ez-Zemahşerî, a.g.e, III/276

“Karun, Musa’nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık ermişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü, kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona demişti ki: « Şımarma! Bil ki Allah şımarıkları sevmeyiz. Allah’ın sana verdiğinden (O’nun yolunda harçayarak) ahiret yurdunu gözet, ama dünyadan da nasibini unutma! Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz Allah, bozguncuları sevmeyiz.» Karun ise: « O (servet) bana ancak kendimdeki bilgi sayesinde verildi.» demiştir. Bilmiyor muydu ki Allah, kendinden önceki nesillerden, ondan daha güçlü, ondan daha çok taraftarı olan kimseleri helak etmişti. Günahkarlardan günahları sorulmaz. (Allah onların hepsini bilir.) Derken Karun, ihtişam içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, « Keşke Karun’a verilenin benzeri bizim de olsaydı. Hakikat şu ki O, çok büyük bir devlet sahibidir. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: « Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah’ın mükafatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir.» derken biz onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah’a karşı kendisine yardım edecek taraftarları olmadığı gibi, O, kendini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi. Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler de: « Demek ki Allah kullarından dilediği rızıkı çok da az da verir. Şayet Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki, inkarcılar iflah olmazmış» demeye başladılar. İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) akıbet, takva sahiplerinindir. Kim bir iyilik getirirse ona ondan daha üstün karşılık vardır. Kim bir kötülük getirirse, o kötülükleri işleyenler, ancak yaptıkları kadar ceza görürler.

77. ayette Karun’un, anahtarlarını nerdeyse güçlü bir cemaatin taşıyamayacağı kadar çok hazinesi olduğundan bahsediliyor. Hazinenin bu kadar çok olması, anahtarlarının bu kadar ağır olmasını gerektirmez. er-Râzî bu durumu üç vecihte açıklar:

1- Mallar para değil de mal türünden olursa anahtarları bu kadar olabilir. Öyle anlaşılıyor ki, her anahtar bir mala aitti.

2- Anahtarlardan maksat, malın kendisidir. Karun’un, güçlü bir cemaatin taşıyamayacağı kadar çok serveti vardı, demektir.

3- *عنده مفاتيح الغيب* ayetinde olduğu gibi anahtar, bilgi ve ihata manasına gelir. Bu da Karun'a güçlü bir cemaatin dahi koruyamayacağı, bilemeyeceği kadar servet verildiğini gösterir.⁵⁰²

- *Muhatabını Aşağılama*

“ *Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, işlerinden zayıf görülen inananlara dediler ki: Siz Salih'in, rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz? Onlar da şüphesiz biz onunla ne gönderilmiş ise ona inananlarız, dediler. Büyüklük taslayanlar dediler ki: Biz de sizin inandığınızı inkar edenleriz.*”⁵⁰³

2) Diğer Tecavüzler

a) Büyü Yapma

Kur'an'ın 5. el-Maide suresi 79-82. ayetleri bu konuyla ilgilidir. “*Firavun: 'Bütün bilgin sibirbazları bana getirin' dedi: Sibirbazlar gelince Musa onlara: 'Atacağımızı atın' dedi. Attıklarında, Musa: 'Yaptığımız sihirdir, fakat Allah onu boşa çıkaracaktır. Allah bozguncuların işini elbette düzeltmez. Suçlular istemese de Allah sözleriyle hakkı gerçekleştirecektir' dedi.*”

Elmalılı M. Hamdi Yazır sihri, sebebi gizli olan ince şey şeklinde tarif ederek sebebi gizli olan ince şeyleri bilmenin ve tanınmanın küfür olmayacağını, fakat dini geleneklerde sihrin sadece bu anlamı taşımadığını, gerçeğin aksine tahayyül olunan yıldızcılık, şarlatanlık hilekarlık yolunda cereyan eden herhangi bir şeyin de sihir olduğunu bunda da hakkı batıl, batılı hak; hakikati hayal, hayali de hakikat gösterme olduğunu vurgulayarak meselenin iğrençliğine dikkat çekmek istemiştir.⁵⁰⁴

Fahrüddin er-Râzî de tefsirinde sihrin sekiz çeşidi olduğundan bahsetmektedir:

1- *Gildani Sihri*: Semavi kuvvetlerle yeryüzüne ait güçlerin karışımı yoluyla meydana getirildiği söylenen kendisine tılsım denilen şeylerdir. Gildaniler yıldızlara

⁵⁰² er-Râzî, a.g.e, XXV/15

⁵⁰³ el-A'râf, 7/75-76

⁵⁰⁴ Elmalılı, a.g.e, I/366

taparlar ve bu yıldızların kainattaki olayları yönetip yönlendirdiğine, hayır ile şerrin, mutluluk ile kötülüğün bunlardan kaynaklandığını iddia ederlerdi. Hz. İbrahim bunların batıl inançlarını düzeltmek için gönderilmişti. Bunlar üç gruptu: Birinci grup, kainatın ve yıldızların kadim olduğuna ve kendiliğinden var olmuş olduğuna inanırlardı. İkinci grup, feleklerin uluhiyetine inanıp her bir felek için heykel yapıp taparlardı. Üçüncü grup ise feleklerin ve yıldızların üstesinde ve ötesinde her şeyi yaratan bir yüce yaratıcının varlığını kabul ederler; fakat o yüce yaratıcının, o yıldızlara bu alemde etkileyici bir kuvvet bahşetmiş ve kainatın yönetimi için onları görevlendirmiş olduğuna inanırlardı.

2- Evham sahiplerinin ve kuvvetli kişilerin sihirleridir. İnsan ruhunun terbiye ve tasfiye ile kuvvetleneceğine inanırlar. İnsanın idraki gizli kapalı şeyleri algılayacak derecede gelişir, iradesi de kendi dışında bir takım olayları etkileyecek derecede güçlenir. O zaman istediği şeyleri yapar, eşyada, canlılarda ve diğer insanlarda kendi bedenindeki gibi tasarruf eder. Bu o derece olur ki, bir irade ile ve şekilleri değiştirebilir. İsterse öldürür ve yeniden diriltir, varı yoku da var edebilir.

3- Yer ruhlarından (cinlerden) yardım isteme

Mutezile ve son devir filozoflarından bazıları cinleri inkar etmişlerdir. Filozofların büyükleri cinleri inkar etmemiş ve bunlara “ervah-ı ardiyye” ismini vermişlerdir. Fakat bunlarla belli sebepler altında insanların ilişki ve bağlantı sağlayamayacakları ilmi bir şekilde tetkik edilip ortaya konmadan buna henüz hüküm verilemez.

4- Gözü yanılma ve el çabukluğu denilen tahayyülat.

Bunlara sihirden ziyade hokkabazlık ve şa’beze adı verilir. Bundan amaç duyuları aldatmaktır. Gemide veya trende yolculuk yaparken kıyıyı hareket ediyor gibi görme buna bir örnektir.

5- Firavun’un sihirbazlarının yaptığı gibi aletlerden istifade ederek acayip şeyle göstermek suretiyle yapılan sihir. Rivayetlere göre, bunların ipleri, değnekleri, civa ile doldurulmuş, altlarından ısı verilince veya güneşin etkisiyle ısınmaya

başlayınca ısınan ipleri ve değnekler hemen harekete geçip kaymaya ve yürümeye başlamış.

6- Kimyasal maddelerden yararlanarak yapılan sihir.

7- Ta'lik-kalb suretiyle yapılan sihir. Bunda sihirbaz şarlatanlık yapar, her türlü övünme ile kendini satar, muhatabını kendine çeker, duygu ve düşüncelerine etki ederek telkin altına alır.

8- Nemmamlık (koğuculuk), gammazlık gibi el altından yürütülen fitne ve bozgun-culuk.⁵⁰⁵

b) Bozgunculuk Yapma

Kur'ân'da bozgunculuklarıyla meşhur topluluklardan bahsedilir. Biz burada Firavun milleti, Ye'cüc-Me'cüc ve Semud milletine dair bazı ayet mealleri vereceğiz.

*"Firavun milletinin iler gelenleri onu kışkırtarak, Musa'yı ve milletini yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, seni tanrularıyla baş başa bıraksınlar diye mi koyuveriyorsun?" dediler. Firavun 'onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ (utanç içinde) bırakacağız. Elbette biz onları ezecek üstünlükteyiz' dedi.*⁵⁰⁶ Bu ayette Hz. Musa mevcut düzeni tehdit eden bir unsur olarak görülmüştür.

Zülkarneyn'in iki dağ arasına vardığında karşılaştığı millet, ona şöyle dedi: *"Doğrusu Ye'cüc ve Me'cüc bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir set yapman için sana bir vergi verelim mi?"*⁵⁰⁷

Hz. Salih Semud milletini kulluk etmeye çağırınca onlar, inananlar ve inanmayanlar diye ikiye ayrıldı. İnanmayanlar, Hz. Salih'e: *"Sen ve beraberindekiler yüzünden uğursuzluğa uğradık"* deyip onu suçladılar. Bu şehirde bozgunculuk yapan ıslahta bulunmayan dokuz kişi vardı. şöyle sözleştiler: *"Biz gece ona ve ailesine baskın yapalım; sonra da velisine: «Biz (Salih) ailesinin yok edilişi sırasında orada değildik, inanın ki*

⁵⁰⁵ er-Râzî, a.g.e, III/206-213

⁵⁰⁶ el-A'raf, 7/127

⁵⁰⁷ el-Kehf, 18/93-94

doğru söylüyoruz.» diyelim. Onlar böyle bir tuzak kurdular. Allah da onların tuzaklarını farkında olmadan altüst etti.»⁵⁰⁸

c) Akrabalık Bağlarını Koparma

Akraba ile ilişki anlamına gelen sıla-ı rahim Allah'ın emirlerindedir: “Demek işbaşına geçecek olursanız, yeryüzünde bozgunculuk yapacak, rahimleri (akrabalık bağlarını) keseceksiniz öyle mi?”⁵⁰⁹

Ayette geçen “ **توليتم** ” kelimesi hakkında iki görüş söz konusudur.⁵¹⁰ Bunlardan birincisine göre kelime yöneticilik anlamına gelen “vilayet” kökünden gelir. Bu takdirde mana şöyle olur: Yönetimi ele aldığınızda ve insanlar emriniz altında bulunduğu cahiliye döneminde yaptığınız Fesâda (kan dökme, huzursuzluk, düşmanlık) mı dönmek istiyorsunuz? İkinci görüşe göre ise, kelime dönmek anlamındaki “tevellî” kökünden gelir. Bu takdirde mana, Allah'ın hükümlerine yüz çevirip cihadı terk ederek ve nankörlükte bulunarak akrabalık bağlarını kesmek mi istiyorsunuz? biçiminde olur.

Ayette geçen “Erham” kelimesini Elmalılı şöyle açıklamaktadır: “Erham, Rahim kelimesinin çoğuludur. Rahim, esasen kadının çocuk yeri olan cihazdır. Yakınlık kaynağı olması itibariyle akrabalığa da Rahim denir. Bu mana ile akrabaya ulu'l-erham (rahim sahibi) da denilir ki, burada bu manayadır. Yani, çocuğunuzu çocuğunuzu, kadınlarınızı hısımlarınızı parçalatabilir misiniz? Çünkü Müslüman ordusunda bozgun çıkarıp düşman istilasına sebep olduğu takdirde meydana gelecek sonuç budur. Öbür manaca nasıl o korkaklıkla işbaşına geçer, kumandayı elinize alır da vatanınızı cahiliye devri gibi bozguna verir, ihtilal içinde hısım ve akrabalarınızı yine öyle perişan edebilir misiniz? Bu ayetle yakınlarla ilgiyi kesmenin haramlığına delil getirilir.”⁵¹¹

Ele aldığımız konu hadislerde de geçmektedir. Ebu Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “ Allah halkı yarattı. Bu yaratmayı yerine getirip

⁵⁰⁸ en-Neml, 27/45-50

⁵⁰⁹ Muhammed, 47/42

⁵¹⁰ er-Râzî, a.g.e, XXVIII/64

⁵¹¹ Elmalılı, a.g.e, VII/144-145

tamamlayınca Rahim (=hısmılık) ayağa kalktı da Rahman'ın (azamet) ridasının eteğini tuttu. Bunun üzerine Allah ona:

- Ne istersin? Diye sordu.

Rahim:

- (Ya Rab!) Bu kalkışım, kesilmekten sana sığınanın kalkmasıdır. (yani, sana sığınıyorum) dedi.

Allah:

- Senin hakkını tanıyıp ilgiyi devam ettirene ben de mükafatını vermeyi sürdürmemden ve seninle ilgiyi koparana ben de mükafat verme ilgimi kesmemden razı olur musun? Buyurdu.

Rahim de:

- Evet razıyım ya Rab! Dedi.

Allah Teala da:

- İşte rahimle (hısmılıkla) ilgilenmeyi devam ettirenlerle, devam ettirmeyip bu ilgiyi kesip koparanların hali bu olacaktır, buyurdu.⁵¹²

Ebu Hureyre: "İsterseniz şu ayeti okuyunuz, dedi: '*Demek idareyi ve hakimiyeti ele alırsanız hemen yeryüzünde fesâd çıkaracak, hısmılık münasebetlerinizi bile parçalayıp keseceksiniz öyle mi?*'⁵¹³

Diğer bir hadis de şöyledir: " Bir kimse peygambere 'beni cennete yaklaştıracak, cehennemden uzaklaştıracak bir amel söyle' dedi: Peygamber şöyle buyurdu: 'Allah'a kulluk eder, O'na hiçbir şeyi ortak koşmazsın. Namazını kılırsın, zekatını verirsin ve akrabana ziyaret edersin.' Adam gitmek üzere arkasını dönünce Allah'ın Elçisi: 'Eğer kendisine emredilene yaparsa cennete girer' buyurdu."⁵¹⁴

⁵¹² el-Buhârî, Kitabu't-Tefsir, sure: 47

⁵¹³ Muhammed, 47/22

⁵¹⁴ el-Buhârî, Zekat, 1

d) *Toplumda Bölücülük ve Ayrımcılık Yapma*

Firavun ülkesinde zorbalık yapan despot bir kimse idi. Ülkesinde halkına eşit davranmadı ve onları “yüksek sınıf” ve “aşağı sınıf” olmak üzere sınıflara ayırdı. İsrail oğulları soyunu bitirmek için doğan erkek çocuklarının kesilmesini emrediyordu. Bu olay Kur’ân-ı Kerim’de şöyle anlatılır: “*Ta-Sin-Mim. Şunlar o apaçık kitabın ayetleridir. İnanan bir toplum için, Musa ile Firavun’un haberinden bir parçayı sana gerçek olarak okuyacağız. Firavun orada zorbalığa kalktı, halkını çeşitli gruplara böldü. Onlardan bir zümreyi eziyor, oğullarını kesiyor, kadınlarını sağ bırakıyordu. Çünkü o, bozgunculardan idi.*”⁵¹⁵ Süleyman Ateş Kur’ân’da zikredilen bu olayın Kitab-ı Mukaddes’te şöyle anlatıldığını ifade eder:

“ Ve Mısır üzerine Yusuf’u bilmeyen yeni bir kral çıktı ve kavmine dedi: ‘İşte İsrail oğullarının kavmi bizden çok ve kuvvetlidir, gelin onlara karşı akıllıca davranalım yoksa çoğalacaklar ve olur ki cenk vuku bulunca onlar da düşmanlarımızla birleşirler ve bize karşı cenk edip memleketten çıkarlar. Ve onlara yükleriyle eziyet etsinler, diye üzerlerine angarya memurları koydular. Ve Firavun için piton ve Reamses ambar şehirlerini yaptılar. Fakat onlara ne kadar eziyet ettilerse o kadar çoğaldılar. Ve İsrail oğulları yüzünden korkuya düştüler. Ve Mısırlılar İsrail oğullarını şiddetle işlettirler; ve şiddetle işlettikleri bütün işlerinde, tarlada her çeşit işte, harçta ve kerpiçte, ağır işle hayatlarını acı ettiler. Ve Mısır kralı, birinin adı Şifra ve öbürünün adı Puah olan İbrani ebelerle söyledi ve dedi: İbrani kadınları için ebelik hizmetini yaptığınız ve onları doğurma iskemlesi üzerinde gördüğünüz zaman, eğer bir erkek çocuksa, onu öldüreceksiniz, fakat eğer kız ise o, yaşayacaktır. Fakat ebeler Allah’tan korkarlardı ve Mısır kralının kendilerine emrettiğine göre yapmadılar ve erkek çocukları sağ bıraktılar. Ve Mısır kralı ebeleri çağırıp onlara dedi: Niçin bu şeyi yaptınız ve erkek çocukları sağ bıraktınız? Ve ebeler Firavun’a dediler: Çünkü İbrani kadınları Mısırlı kadınlar gibi değildirler; çünkü onlar canlıdırlar ve ebe onların yanına gelmeden evvel doğuruyorlar. Ve Allah ebelerle iyilik etti ve kavim çoğaldı ve ziyadesiyle kuvvetlendiler. Ve vaki oldu ki ebeler Allah’tan korktuklarından, onları ev bark

⁵¹⁵ el-Kasas, 28/1-4

sahibi yaptı ve Firavun bütün kavmine emredip dedi: Her doğan erkek çocuğu ırmağa atacaksınız ve her kızı sağ bırakacaksınız.⁵¹⁶

Görüldüğü gibi Firavun İsrail oğullarının çoğalıp düşmanları ile işbirliği edeceklerinden korktuğu için bu fasit eyleme başvurmuştur. Zira ez-Zemahşerî'ye göre, *katl* ancak, sadece müfsitlerin (bozguncuların) eylemedir ve nafile bir iştir.⁵¹⁷ Ayrıca, dişi çocukları sağ bırakıp erkek çocukları öldürme fiilleri de yeryüzünde cari olan sünnetullahı bir ifsattır.

4- Fesâd'ın Sonuçları

a- Dünyevi Sonuçları

“İnsanlardan öyleleri var ki, dünya hayatına dair sözü, senin hoşuna gider. Kalbinde olan seni şahit tutar. Oysa o, hasımların en yamanıdır. Dönüp gitti mi yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır; Allah da bozgunculuğu sevmez.”⁵¹⁸

aa- Şahıslar Üzerindeki Sonuçları

1) Fertler Üzerindeki Sonuçları

“Allah ve Resulüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylarıdır. Onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.”⁵¹⁹

2) Toplumlar Üzerindeki Sonuçları

Hz. Salih, halkını Allah'a kulluk etmeye ve onları yeryüzünde bozgunculuk yapmamaya çağırdı. Milletinin ileri gelenleri onu küçümsediler. Hz. Salih onlardan

⁵¹⁶ Ateş, a.g.e, I/162

⁵¹⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e, III/165

⁵¹⁸ el-Bakara, 2/204-205

⁵¹⁹ el-Maide, 5/33

yüz çevirdi ve onlara şöyle dedi: “ *Ey milletim! Andolsun ki ben size rabbimin sözünü bildirmiş ve öğüt vermiştim. Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.*”⁵²⁰

3) İnsanlık Üzerindeki Sonuçları

“*Allah’a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah’ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri (akrabalık bağlarını) terk edenler ve yeryüzünde fesâd çıkaranlar; işte lanet onlar içindir. Ve kötü yurt (cebennem) onlarındır.*”⁵²¹

“*Onlar öyle (fasıklar) ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah’ın ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesâd çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.*”⁵²²

ab- Değerler Üzerindeki Sonuçları

İnsan, Allah’ın yarattığı en mükemmel varlık olması dolayısıyla, o bir takım değerlerle donanmış olup iki yönlüdür. Bir yönü onun can, mal, ırz, akıl ve din gibi değerlerini ihtiva ederken, diğer yönü de onun ahlaki, manevi, kişisel vb değerleri ihtiva etmektedir. Bütün bunlar Kur’ân tarafından garanti altına alınmıştır. Bunlara herhangi bir şekilde müdahale söz konusu olduğunda, Allah’ın insana vermiş olduğu bu değerlere karşı bir tecavüz söz konusu olur. Mesela, insanın dokunulmazlarından biri olan cana karşı bir saldırı söz konusu olduğunda, Kur’ân bunun, bütün insanlara karşı yapılmış olacağını belirtmektedir.

b- Uhrevî Sonuçları

ba- Her Türli İyilik ve Güzellikten Mahrumiyet

“*Allah’ın sana verdiğiinden (O’nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma. Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah bozgunculuğu sevmez.*”⁵²³

⁵²⁰ el-A’râf, 7/73-79

⁵²¹ er-Ra’d, 13/25

⁵²² el-Bakara, 2/27

⁵²³ el-Kasas, 28/77

bb- Her Türlü Kötülük Karşılığında Ebedi Azap

“ İnkâr edip de (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracacağız.”⁵²⁴

III- KUR'ÂN'DA FESÂD KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ

A- KUR'ÂN'IN FESÂD KAVRAMINDA GÖZETTİĞİ GAYELER

Kur'ân, yeryüzündeki bozulmaların temelinde insanın olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumu 2. el-Bakara suresi 30. âyette Meleklerin dilinden şöyle dile getirir: *“Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın?...”*

Yeryüzündeki denge ve ahengin sürekliliği Kur'ân'a göre tevhid inancında yatmaktadır: *“ Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu...”⁵²⁵* Zikredilen bu âyetle Kur'ân-ı Kerim tabiattaki birlik, beraberlik ve ahengin zatında bir sıfatlarında tek kudret sahibi Allah tarafından sağlandığını muhataplarına bildirmektedir.

Tüm insanlığın mutluluğunu ve huzurunu isteyen Kur'ân, yeryüzünde işlenen kötülüklerin ahlaki güzelliklerin yitirilmesine ve kaosun oluşmasına sebep olacağını, insanların bunlardan kaçınması gerektiğini belirtir. Bütün bunların temelinde ise hiç kuşku yok ki eğitim eksikliği, eğitim hataları, maddi ve manevi hatalar, menfaatin ön planda bulunması gibi sebepler yatmaktadır.

Kur'ân, sağlıklı bir toplum temeli atmak için haksız yere adam öldürme, haksız yere savaş açma, terör, hırsızlık, ölçü ve tartıda eksiklik, hükümdarların şehirleri tahribi gibi insan ve kamu hakkı ihlallerinin önüne geçmeyi amaç edinir. Zira bunlar toplumda huzursuzluğa ve rahatsızlığa yol açan durumlardır. Ayrıca insanları rencide eden iftira, yalan, kibir ve zina gibi durumlar ile sevgi bağlarını koparan akrabalık ilişkilerini kesme ve muhatabına karşı kibirli olma davranışlarını da ortadan kaldırmayı hedefler.

⁵²⁴ en-Nahl, 16/88

⁵²⁵ el-Enbiyâ, 21/22

Kur'ân-ı Kerim, bütün bunları insanlığın huzuru, mutluluğu ve barışı için gerçekleştirmeyi ilke edinmiştir.

B- KUR'ÂN'IN FESÂD KAVRAMINDA GETİRDİĞİ ESASLAR

Kur'ân, Fesâd kavramıyla her alanda meydana gelebilecek bozulma, aksama ve olumsuzlukların sebeplerini, süreçleri ve tezahürleri üzerinde durarak bunların önlenmesi gerektiği; aksi takdirde, bir çok ihlallerin ve tecavüzlerin olabileceği esası üzerinde durarak insanlığın dikkatini çekmeyi amaçlamıştır.

Gerçekten de günümüzde insanoğlunun çeşitli ahlaki durumlarından kaynaklanan sınırsız silahlanma, çevre kirliliğinin canlıları tehdit eder boyutlara ulaşması, çıkar çatışmalarının getirdiği savaşlar, kimyasal silahlar gibi insanlığı tehdit eden olgular ve yalan-dolan, rüşvet, hırsızlık, adam öldürme, gasp gibi toplumu kemiren hastalıklar Kur'ân'ın önlem alınması için bünyesinde yer verdiği; aksi takdirde insanoğlunun felaketine yol açacağını bildirdiği fesâd (bozulma) örneklerindedir.

Kur'ân, sağlıklı bir toplum oluşturmak için sadece maddi plandaki fesâd örneklerini sunmakla kalmamış, iffetin korunması noktasında zina, livata, iftira gibi kötü amelleri yermiş, insanların birbirleriyle iyi ilişkiler içinde olmalarını aralarındaki bağları kuvvetlendirmelerini ve toplumda hiçbir kesimin bir diğerinden üstün olmadığı evrensel prensibini insanlığa sunmuştur. Ayrıca insanların dünyada yapmış oldukları kötülüklerin cezasının, yaşadıkları hayat ile sınırlı olmadığı, ahirette de güzellikten, iyilikten mahrumiyet ve büyük bir cezanın kendilerini beklediğini bildirmiştir.

SONUÇ

Fesâd, Kur'ân'da sapkınlık ve bozgunluk ifade eden kavramlardan bir tanesidir.

İnsanoğlunun bu kavramla tanışması Kur'ân'da haber verildiğine göre Allah ile melekler arasındaki diyalogda, meleklerin Allah'ın yeryüzünde bir halife yaratacağım sözüne, yeryüzünde bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacağın biçimindeki itirazlarında görülür.

Yeryüzündeki düzenin mükemmel bir biçimde sürmesi tevhit ilkesine bağlıdır. Zira bu mükemmelliği sağlayan kendisinde ilim, kudret ve irade sıfatlarını bulunduran yüce Allah'tan başkası olamaz.

Bilindiği üzere Kur'ân'a göre yeryüzü, insanın emrine âmâde kılınmış olup insanın önüne nimetler konulmuştur. Kişi bunları aşırıya kaçmamak koşuluyla denge içerisinde kullanmak durumundadır. Yani insan ile tabiat arasında mükemmel bir denge söz konusudur. Ancak, son iki-üç asırdır insanoğlu bu dengeyi bozma eğilimi içinde bulunmaktadır: Aşırı silahlanma, canlıların kopyalanması, fabrika atıklarının gelişigüzel aktılması, teknoloji gibi nimetin olumsuz yönde kullanılması buna örnek olarak gösterilebilir. Öte yandan özellikle batıda eşcinsellerin birbiriyle evlenmesine resmi iznin tanınması yoluna gidilmesi, zinanın meşru görülüp sağlıksız nesillerin yetişmesi ise ahlaki bozulma (fesâd)ya zemin hazırlamaktadır.

Vahyin mantalitesi "indiği toplumun kendisini anlamasıdır" ilkesi uyarınca Kur'ân, muhataplarına yeryüzündeki bozgunculukla ilgili olarak misaller getirmiştir: Ölçü ve tartıda eksiklik, hırsızlık, savaş, haksız yere cana kıyma, ürün ve nesillerin telefı, insanları sınıflara ayırma , sıla-i rahmi kesme, eşcinsellik vb bütün bunlarla anlatılmak istenen nüzul olarak tarihsel, anlatılmak istenilen gerçeklikler itibariyle evrensel olan ilahi hitabın yeryüzündeki fesâdı yok etme düşüncesidir. Allah tarafından gönderilen peygamberler, bu düşünceyi tesis etmeye çalışmışlardır. Yani onlar ıslahçı (muslih) olmuşlardır. er-Râzî'nin dediği gibi yeryüzünün maddi ve manevi alanda ıslahı söz konusudur ki, maddi alanda ıslahı, onu mamur hale getirmek; ifsadı ise onu yaşanılmaz bir hale sokmaktır. Manevi ıslahı, onu Allah'ın

gösterdiği yolda O'na inanarak emir ve yasaklarına riayet etmek; ifsadı ise küfrü, masiyeti ve zulmü yaymaktır.

Fesâd kavramı, yukarıda er-Râzî'nin görüşlerinde olduğu gibi klasik müfessirler tarafından genellikle isyan, küfür ve münafıklarla işbirliği şeklinde anlaşılmışken; el-Kâsımî, Reşid Rıza gibi son devir müfessirleri tarafından yeryüzündeki dengenin bozulması, teknolojinin menfi yönde kullanılması, çıkar ilişkilerinin savaşları tetiklemesi olarak yorumlanmıştır. Bizce bu durum müfessirlerin, ayetleri, kendi zamanlarındaki şartları göz önünde bulundurarak yorumlamalarından kaynaklanmaktadır.

Fesâd kelimesinin yakın anlamlarının Kur'ân'daki kullanımları konusunda da belirttiğimiz gibi bağı, fitne, tuğyan, zulüm ve fiske; insanları, grupları ya da ülkeleri bozulmaya sevk eden durumları anlatan kavramlardır. Kur'ân'da Fesâda götüren bunlardan başka kavramlar da olmakla birlikte biz sadece yukarıda zikrettiğimiz kavramları önemli gördüğümüzden ana hatlarıyla incelemekle yetindik.

Hülasa fesâd; küfür, isyan vb Allah'ı inkara götüren durumlarla bunların neticesi olarak, haksız katliamlarda bulunmak, toplumların ahlakını, hak ve hukuk kriterlerini yok etme, kısaca A'dan Z'ye yeryüzünün bütün unsurlarını felç etme durumudur. Kur'ân bunların karşısında salih ameller işlemeyi, sulh ve Salâhı görev edinmeyi emretmekte, bu davranışlara sahip olan kimseleri ise muslihler olarak nitelemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerim

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *Mu'cemû'l-Müfehres li Elfâzil'l-Kur'âni'l-Kerim*, 2.B., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Kahire, 1988
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 7.B., İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998
- el-Âmidî, el-Allâme Seyfuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, I-IV, Müessesetü'l-Halebî ve Şürekâhu li'n-Neşri ve't-Tevzii, Kahire, 1967
- Apaydın, H. Yûnus, "*Fesâd*", D.İ.A, C: XII, İstanbul, 1995, s: 417-421
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, 8. B., D.Ü.İ.F. Yayınları, , İzmir, 1999
- Aydınlı, Hayati, *Kur'ân'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999
- el-Beğavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ, *Meâlimü't-Tenzîl*, I-IV, tah: Hâlid Abdurrahman-Mervân Süvar, 3.B., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1992
- el-Beydavî, Kâdî Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şier-Râzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-II, Dersaadet, İstanbul, tsz
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1970
- el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğire b. Berdizbeh el-Cu'fî, *Câmû's-Sahîh*, I-VIII, el-Mektebetü'l-İslamî, İstanbul, 1979
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'ân'da Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1985
- el-Cessas, Ebu Ahmed b. Ali er-Er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-V, tah: Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, 3.B., Dâru'l-Mushaf, Kahire, tsz

- el-Cevherî, İsmail b. Muhammed, *es-Sıhah Tâcu'l-Luğâ ve Sıhahu'l-Arabî*, I-VI, tah: Ahmed Abdulgafur Atar, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1979
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma, İstanbul, 1999
- el-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetu'l-A'yûni'n-Nevâzir fi İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir*, Beyrut, 1985
- el-Cürcânî, eş-Şerif Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, 3. B., Beyrut, 1988
- el-Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed b. Hayyûye İmâmu'l-Harameyn , *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâtri'l-Edilleti fi Usûli'l-İtikâd*, Mektebetu el-Hâncı, Mısır, 1950
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm – Tefsirli Meâl-*, I-III, nşr: haz: M.A. Yekta Saraç, Risale Basın Yayın, İstanbul, 1996
- Çelebi, İlyas, *"Hüsün-Kubuh"*, D.İ.A, XIX, s: 59-63, İstanbul, 1999
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1970
- Dihlevî, Şah Veliyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa (İslam Düşüncesinin İlkeleri)*, (çev: Mehmet Erdoğan), I-II, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul, 1993
- Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salâh Meselesi*, 2. B., D.İ.B.Y, Ankara, 1997
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yûsuf eş-Şehîr el-Endelûsî el-Girnâtî, *el-Bahru'l-Muhît*, I/VIII, Dâru'l- Fikr, Dimaşk, 1983
- el-İsfehânî, er-Râgıb b. Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Mısır, 1970
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı-Meal Tefsir*, (çev: Cavit Koçtak), I-III, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999
- Fahri, Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, (çev: Kasım Turhan), 2. B., İklim Yayınları, İstanbul, 1992

- el-Ğazâlî**, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (çev: Ahmet Serdaroğlu), I-IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975
- ....., *İtikad'da Orta Yol*, (çev: Kemal Işık), A.Ü.İ.F.Y, Ankara, 1971
- ....., *el-Mustasfâ*, I-II, Matbaatu'l-Emiriyye, Mısır, 1322
- Giddens**, Anthony, *Sosyoloji*, (haz: Hüseyin Özel-Cemal Güzel), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000
- Gordon**, Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev: Osman Alunhal-Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999
- Gökberk**, Macit, *Felsefe Tarihi*, 8. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996
- Gölcük**, Şerafeddin-Toprak, Süleyman, *Kelam*, S.Ü Yayınları, Konya, 1998
- Hick**, John, *Classical and Contemporary Readings in the Philosophy of Religion*, New Jersey: Prentice-Hall, 1970
- Hatipoğlu**, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1982
- İbn Âbidîn**, Muhammed b. Emin, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-XVII, Osmanlı Sahaflar Şirketi, İstanbul, 1307
- İbnü'l-Hümâm**, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, I-VIII, Mısır, 1316
- İbn Kesir**, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-VIII, tah: M. Ahmed Âşur vd., Dâru Kahraman li'n-Neşri ve'-Tevzî, İstanbul, 1984
- İbn Mâce**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen*, I-II, el-Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc, Riyâd, 1986
- İbn Manzûr**, Cemalüddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-Arab*, I-XVI, Daru Sâdır, Beyrut, tsz.
- İbn Rüşd**, el-Kâdî Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelûsî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, tas: Abdülhallîm

Muhammed Abdülhalîm- Abdurrahman Huseyn Mahmûd, Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, Kahire, 1975

İşler, Emrullah, "*Fitne Katilden Beter mi? Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu*", İslâmiyât Dergisi, Ankara, 1999, C: II, S: 2, s: 137-153

Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (çev: Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz

....., *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, (çev: Selahattin Ayaz), 3. B., Pınar Yayınları, İstanbul, 1997

Kadı Abdülcebbar, Kâdî'l-Kudât İmâduddîn Ebu'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar b. Ahmed b. Halîl b. Abdillâh el-Hemedânî el-Esedâbâdî, *el-Müğnî*, I-XX/2, tah: Tefvîk Tavîl-Sâid Zâyid, el-Müessesetü'l-Misriyyetü'l-Âmme, Mısır, 1992

el-Kâsânî, Alâuddîn Ebu Bekr b. Mes'ûd el-Hanefî, *Kitâbu Bedâyi's-Sanâî*, I-VII, 2. B., Beyrut, 1974

Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'ân'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997

el-Kâsımî, Muhammed Cemalüddin, *Mehâsinu't-Te'vîl*, I-XVII, tah: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1957

Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, 4. B., Ensar Neşriyat, İstanbul, 1998

....., "*Şirk*" Maddesi, İ.İ.G.Y.A, M.Ü.İ.F. Yayınları, (Red: İbrahim Kafi Dönmez), İstanbul, 1997

el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, 3. B., Dâru'l-Kalem, Kahire, 1966

Kutluer, İlhan, "*Fesâd*", D.İ.A, C: XII, İstanbul, 1995, s: 421-422

Mackie, J. L., '*Evil and Omnipotence*' *The Problem of Evil: Selected Readings*, ed. M.L. Peterson, Notre Dame: University of Notre Pres, 1992

- el-Mâturîdî**, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkindî, *Kitâbu'tTevhîd*, tah: Fethullah Halîf, Mektebetü'l-İslamî, İskenderiye, 1970
- el-Mâverdî**, Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsîru'l-Mâverdî*, I-VI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmî, Beyrut, 1992
- el-Mevdûdî**, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I-VII, çev: Muhammed Kayanî-Yusuf Karaca vd., red: İsmail Bosnalı-Düçane Cündioğlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997
- el-Mavsîlî**, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd b. Mahmûd Ebu'l-Fadl Mecdüddîn, *el-İhtiyâr li Ta'îlî'l-Muhtâr*, I-V, ta'lik: Şeyh Mahmûd Ebu Dakîka, 3.B., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1975
- el-Müslim**, İmam Ebi'l-Huseyn b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *Sahîh-i Müslim*, I-V, Dâru İhyâî'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1955
- en-Nesâî**, Ebu Abdurrahman b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1964
- en-Nesefî**, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsîratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, I-II, Dîmaşk, 1993
- Ormsby**, Eric Lee, *İslâm Düşüncesinde İlähi Adalet Sorunu (Teodise)*, (çev: Metin Özdemir), Kitabiyât Yayınları, Ankara, 2001
- Özsoy**, Ömer-Güler İlhamî, *Konularına Göre Sistematik Kur'ân Fihristi*, 3.B., Fecr Yayınevi, Ankara, 2001
- Öztürk**, Yaşar Nuri, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, 11. B., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1997
- Peterson**, Michael L. *Introduction: The Problem of Evil Selected Readings*, University of Notre Dame Press, 1992
- Plantinga**, Alvin, *God, Freedom and Evil*, London: George Allen&Unvin, 1975
- Peterson**, Michael-Hasker, William, *An Introduction to the Philosophy of Religion*, New York, Oxford: Oxford U.P, 1991

- er-Râzî, Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kureşî ,
Mefâtihu'l-Ğayb, I-XXXII, el-Matbaatü'l-Behiyye, Mısır, 1938
- Reşid, es-Seyyid Muhammed Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, I-XII, 4.B., Dâru'l-Menâr,
Kahire, 1954
- Songar, Ayhan, *Çeşitleme*, Güryay Matbaası, İstanbul, 1981
- et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiul-Beyân an Te'vîli Âyi'l-
Kur'ân*, I-XXX, 3. B., Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî,
Kahire, 1968
- et-Tehânevî, Muhammed Alâ b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtü'l-Fünûn*, I-III, Dâru
Sadr, Beyrut, 1984
- Tolan, Barlas, *Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma*, 2. B.,
A.İk.T.İ.A.Y, Ankara, 1981
- ....., *Sosyoloji*, Adım Yayıncılık, Ankara, 1993
- Taylan, Necip, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, M.Ü.İ.F Yayınları,
İstanbul, 1994
- et-Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, Mektebetü't-
Terbiyeti'l-Arabî li Düvelî'l-Halic, Riyâd, 1988
- Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Yusuf Şevki-Çelebi, İlyas, *İslam'da İnanç Esasları*,
M.Ü.İ.F Yayınları, İstanbul, 1998
- Watt, W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev: Ethem Ruhi
Fıglalı), 2.B., Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1998
- Yaran, Cafer Sadık, *Kötülük ve Teodise*, Vadi Yayınları, 1. basım, Ankara, 1997
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh
İstilahları Kamusu*, I-V, (haz: Sıtkı Güllü), Eser Neşriyat, İstanbul, 1997
- ....., *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Fayd Seyyid Muhammed Murteza el-Huseynî el-Vâsıtî el-Hanefî,
Tâcu'l-Arûs, I-X, Dâru Sadr, Beyrut, 1306

ez-Zebîdî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif, *Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî –el-Müsemmâ et-Tecrîd es-Sarih li Ehâdisi'l-Câmi'i's-Sahîh*, I-II, tah: İbrâhim Berkie-Ahmed Râtib Urmûş, 5.B., Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1992

....., *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, I-XIII, ter: Kamil Miras, 2. B., Ankara, 1970

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Huvârizmî, *Esâsu'l-Belağâ*, ed: Dâru Beyrut-Dâru Sadr Beyrut, 1965

....., *el-Keşşâfu an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, Daru'l-Marife, Beyrut, tsz

Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, I-X, ter: Ahmet Efe-Beşir Ervarsoy vd., 2.B., Risale Yayınları, İstanbul, 1992